

Ба 4838 -

МАСТАЦКАЕ СЛОВА
МАСАМ

МАКСІМ ГОРКІ

**ЗБРОДНІК
КАНАВАЛАЎ
ЧАЛКАШ**

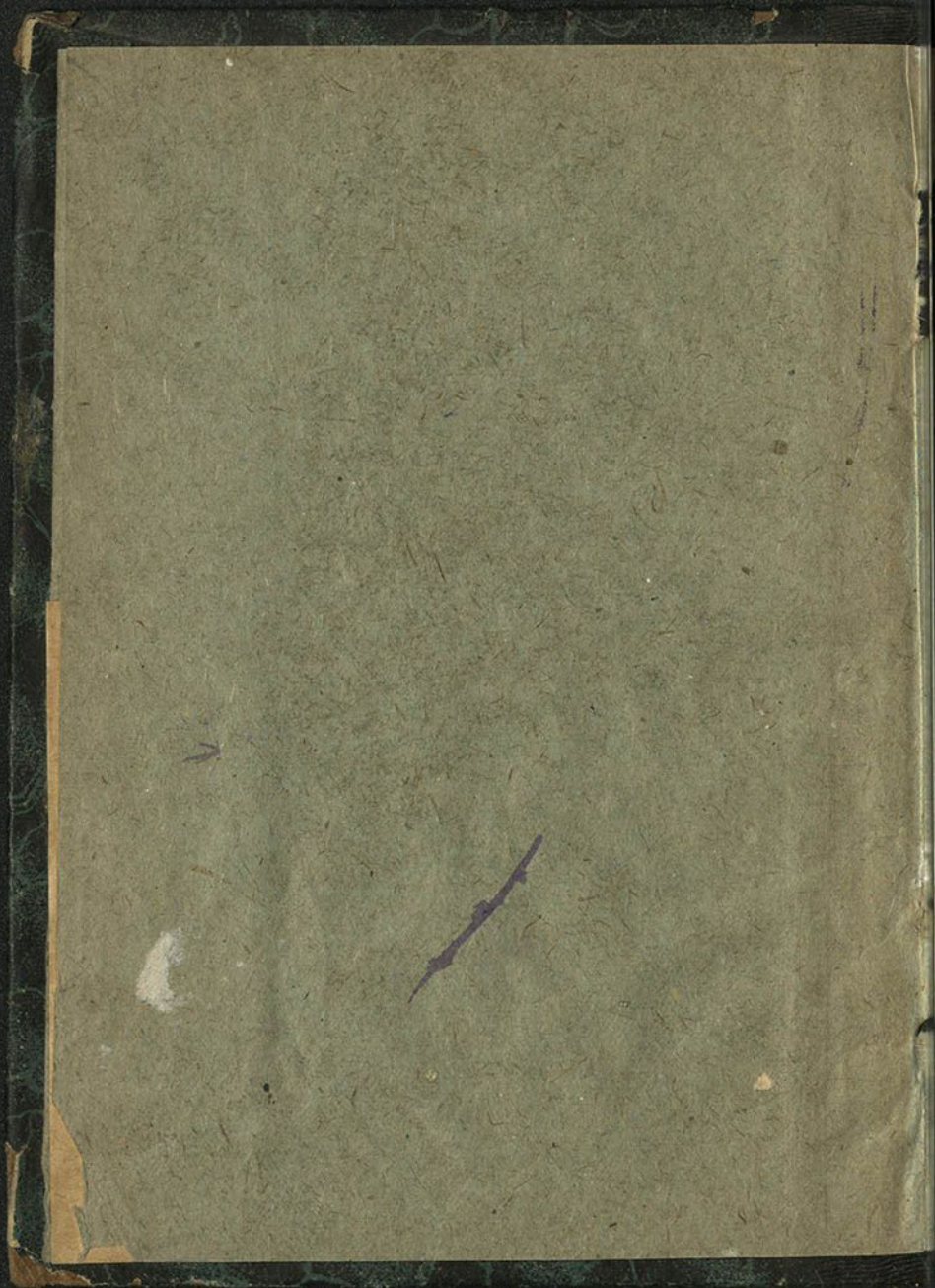
773

1546-р 2

БЕЛАРУСКАЕ Дзяржаўнае
ВЫДАВЦТВА
Менск 1930

Ба 4838
МАСТАЦКАЕ СЛОВА-МАСАМ

МАКСІМ ГОРКІ

ЗБРОДНІК
КАНАВАЛАЎ
ЧАЛКАШ

Пераклаў з расійскае
мовы А. Меўціслаўскі

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВО
М Е Н С К — 1930

146. А18834

Бел. выд. 1924 г.

М.В. 1953 г. БН 4833

773

Заказ № 951. 5.000 экз. (4⁵/8 арк.) Галоўлігбел № 2477.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

2256.07 к. 20099

Зьброднік

Па вялікім, сьветлым пакоі рэдакцыі «N-скай Газэты» нэрвова бегаў усхваляваны, гнеўны рэдактар і, ціскаючы ў руках сьвежы нумар, адорвіста крычэў і лаяўся. Рэдактар быў невялічкі з вострым худым тварам, ахарошаным бародкаю і залатымі акулерамі. Тупаючы ножкамі ў шэрых штанох, ён круціўся каля доўгага столу, сярод пакою, заваленага скамечанымі газэтамі, корэктурнымі гранкамі і шматкамі рукапісаў. Каля столу, абaperшыся на яго аднэю рукою, а другою паціраючы лоб, стаяў выдавец—высокі, поўны блёндын сярэдняга веку, і з тонкаю ўсьмешкаю на белым сытым твары сачыў за рэдактарам сьветлымі вачыма. Мэтранпаж, нязграбны чалавек з жоўтым гварам і запалымі грудзьмі, у карычневым сурдуце, вельмі брудным і не па росту доўгім, нясьмела ціснуўся да сьцяны. Ён узьнімаў бровы ўгару і гарэшчыў вочы на столь, як быццам нешта спамінаючы ці абдумваючы, а праз хвіліну расчаравана пацягваў носам і панура пахіляў галаву на грудзі. У дзьвярох тырчэла постаць рэдакцыйнага рассыльнага; увесь час адпыхаючы яго, уваходзілі і зноў зьнікалі нейкія людзі з заклапочанымі і незадаволенымі тварамі.

Голас у рэдактара—злы, раздражнены і звонкі, часам узьнімаўся да візгу і прымушаў выдаўца моршчыцца, а мэнтранпажа—спалохана ўздрыгваць.

— Не... гэта такая подласць! Я крымінальнае перасьледваньне распачну супроць гэтага агідніка... Корэктар прышоў? Чорт бяры,—я пытаюся,—прышоў корэктар? Сабраць сюды ўсіх наборшчыкаў! Сказалі? Не, вы толькі зразумейце, што цяпер будзе! Усе газеты падхопяць... Сор-рам! На ўсю Расію... Я не дарую гэтаму агідніку!

І ўзьняўшы рукі з газэтаю да галавы, рэдактар зьнямеў на месцы, як быццам жадаючы абвінуць газэтаю галаву і тым абараніць яе ад чаканага сораму.

— Вы перш знайдзеце яго!—суха ўсьміхаючыся, параіў выдавец.

— З-знайду! З-знайду!—бліснуў вачыма рэдактар, зноў пусьціўшыся бегачь, і, прыціснуўшы газету да грудзей, пачаў заядла церабіць яе.—Знайду і ўпяку... Ды што-ж гэты корэктар?.. Ага... Во... Ну, заходзьце, калі ласка, паважаныя грамадзяне! Гм!.. Скромныя камандзіры валавяных армій... Заходзьце...

Адзін па адным у салю ўваходзілі наборшчыкі. Яны ўжо ведалі, у чым справа, і кожны з іх прырыхтаваўся да ролі абвінавачанага; яны аднадушна паказвалі на сваіх замурзаных тварах, праедзеных валавяным пылам, поўную нярухомасьць і нейкі драўляны спакой. Рэдактар спыніўся перад імі, закінуўшы рукі з газэтаю за спіну. Ён быў ніжэй за іх ростам і яму прышлося ўзьняць галаву ўгару, каб зірнуць ім у твары. Ён зрабіў гэты рух занадта шыбка, і акуляры

раптам ускочылі яму на лоб; думаючы, што яны вальяца, ён узмахнуў у паветры рукою, ловячы іх, але ў гэты момант яны ізноў зваліліся на пераносіцу.

— Чорт вас—скрыгнуў ён зубамі.

На замурзаных тварах у наборшчыкаў зазьялі шчасьлівыя ўхмылкі. Хтосьці здушана засьмяяўся.

— Я вас паклікаў сюды не на тое, каб вы зубы вашы паказвалі мне!—узлавана крыкнуў рэдактар, бялеючы. — Здаецца, досыць аскандалілі газету... Калі сярод вас ёсьць сумленны чалавек, які разумее—што такое газета, прэса... ён скажа, хто гэта зрабіў... У перадавым артыкуле...—Рэдактар пачаў нэрвова разгортваць газету.

— Ды ў чым-жа справа?—пачуўся голас, у якім ня было нічога, апроча простаі цікавасьці.

— А! Вы ня ведаеце? Ну вось, калі ласка... вось... «Наша фабрычнае законадаўства заўсёды выклікала ў прэсе гарачыя абмеркаваньні... ці-то гаварэньні недарэчнай лухты і бязглуздзіцы!..» Вось! вы здаволены! Ці ня зробіць ласку той, хто дадаў гэтыя «гаварэньні»...—і галоўнае—гаварэньні як гэта пісьменная і дасьціпна!—ну, хто-ж з вас аўтар гэтай «недарэчнай лухты і бязглуздзіцы?..»

— Артыкул-жа чый? Ваш? Ну, вы і аўтар усяго, што ў ім нагароджана,—пачуўся той-жа самы супакойны голас, які і раней пытаўся ў рэдактара.

Гэта было дзёрзкасьцю, і ўсе мімаволі падумалі, што вінавайца падзеі знойдзён. У салі зрабіўся рух, выдавец падышоў бліжэй да групы, рэдактар узняўся на мысічкі, жадаючы зірнуць праз галовы набор-

шчыкаў у твар таму, хто гаварыў. Наборшчыкі рас-
сунуліся. Перад рэдактарам стаяў прысадзісты дзя-
ціна, у сіняй блузе з рабым тварам і чупрынаю, што
на левай скроні вілася ўгару. Ён стаяў, глыбока за-
сунуўшы рукі ў кішэню ў штанох, і, абыякава ўпёршы
ў рэдактара шэрыя, злыя вочы, трошачку ўсьміхаўся
з кучаравай русай барады. Усе глядзелі на яго:—
выдавец сурова нахмурыўшы бровы, рэдактар са
здзіўленьнем і гневам, мэтранпаж—стрымана ўсьмі-
хаючыся. Твары ў наборшчыкаў выяўлялі і дрэнна
схаваную прыемнасьць, і сполах, і цікавасьць...

— Гэта... вы і ёсьць?—спытаўся, нарэшце, рэдак-
тар, паказваючы пальцам на рабога наборшчыка, і
шматзначна сьціснуў вусны.

— Я...—адказаў той, усьміхнуўшыся неяк асабліва
проста і крыўдна.

— А-а!.. вельмі прыемна! дык гэта вы? На-
вошта-ж вы ўставілі, дазвольце даведацца...

— Ды я хіба сказаў, што ўставіў?—і наборшчык
паглядзеў на сваіх таварышоў.

— Гэта ён, напэўна, Зьмітры Паўлавіч,—зьяв-
нуўся да рэдактара мэтранпаж.

— Ну я, дык я,—не бяз пэўнай лагоднасьці зго-
дзіўся наборшчык, махнуўшы рукою.

Зноў усе змоўклі. Ніхто не чакаў такога хуткага і
супакойнага прызнаньня. Рэдактараў гнеў зьмяніўся
на хвіліну здзіўленьнем. Прастора вакол рабога зра-
білася шырэйшая, мэтранпаж шчыбка адышоў да
столу, наборшчыкі расступіліся...

— Ты-ж гэта наўмысьля, з намерам?—спытаўся
выдавец, азіраючы работа круглымі вачыма.

— Будзьце ласкавы адказаць!—крыкнуў рэдак-
тар, узмахваючы скамечанаю газэтаю.

— Ня крычэце... не баюся! шмат хто на мяне кры-
чэў, ды бяз толку ўсё!..—і ў вачох у наборшчыка
бліснуў гарэзьлівы, нахабны агенчык.—Так...—казаў
ён далей, пераступіўшы з нагі на нагу і зварачаючыся
ўжо да выдаўца,—я гэта з намерам падставіў словы...

— Чуеце?—звярнуўся рэдактар да публікі.

— Ды што-ж ты такое сапраўды, чортава ты
цаца!—ашалеў раптам выдавец.—Ты разумееш,
колькі ты шкоды мне нарабіў?

— Ды вам-жа нічога... яшчэ, мусіць, продаж ураз-
дроб павялічыў. А вось пану рэдактару—сапраўды...
не асабліва па губе гэтакая штучка.

Рэдактар нібы скамянеў ад абурэньня; ён стаяў
перад гэтым сулакойным і злым чалавекам і моўчкі
бліскаў вачыма, не знаходзячы слоў, каб выказаць
пачуцьці, што хвалявалі яго.

— А вось табе за гэта, браце, дрэнна будзе!—
з злою радасьцю працягнуў выдавец і раптам, палас-
кавеўшы, выцяў сябе рукою па калену.

У сутнасьці ён быў здаволен і падзеяю, і дзёрзкім
адказам рабочага: рэдактар адносіўся да яго заўсёды
троху пагардліва, не стараючыся схваць адчуваньне
свайёй разумовай перавагі, і вось цяпер ён, гэты сама-
любны і самаўпэўнены чалавек, утоптан у зямлю і—
кім?

— За гэтую тваю дзёркасьць мы табе, даражэнькі, падзякуем!..—дадаў ён.

— Ды, ужо-ж, напэўна, не падаруецца,—згодзіўся наборшчык.

Гэты тон і гэтыя словы зноў зрабілі ўражаньне. Наборшчыкі зірнулі адзін на аднаго, мэтранпаж узьняў бровы і неяк сьціснуўся, рэдактар адступіў да столу і, абAPERшыся на яго рукамі, больш зьбянтэжаны і пакрыўджаны, чым гнеўны, пільна паглядзеў на свайго ворага.

— Заеўць цябе як?—спытаўся выдавец, дастаўшы з кішэні запісную кніжку.

— Міколка Гваздоў!—шыбка абвесьціў мэтранпаж.

— А ты, Юда, маўчы, калі ў цябе ня пытаюцца,—сурова зірнуўшы на мэтранпажа сказаў наборшчык.— У мяне свой язык ёсьць, я сам за сябе адкажу... За-вуць мяне Мікалай Сямёнавіч Гваздоў... Жыву я...

— Знойдзем!—падэкляраваў выдавец.—А цяпер убірайся к чорту! Усе ідзеце!..

Дужа тупаючы, наборшчыкі пайшлі вон. Гваздоў ішоў адзяду ад усіх.

— Пачакай... дазволь...—сказаў рэдактар ціха, але выразна, і працягнуў руку ўсьлед за Гваздовым.

Гваздоў азірнуўся на яго, ляным рухам прыхінуўся да вушака дзэвярэй і, пакручваючы бародку, упёрся ў твар рэдактару дзёрэкімі вачыма.

— Я ў цябе вось пра што спытаюся,—пачаў рэдактар. Ён хацеў быць супакойным, але гэта не ўдалася яму: голас у яго сарваўся, пераходзіў у крык.—

Ты признаўся... што, робячы гэты скандал... меў на ўвазе мяне. Так? Значыцца, гэта што-ж?—помста мне? Я ў цябе пытаюся—за што? Ты разумеш гэта? Можаш ты мне адказаць?

Гваздоў варухнуў плячыма, скрывіў вусны і, пахіліўшы галаву, памаўчаў з хвіліну. Выдавец нецярпліва прытуіваў нагою, мэтранпаж выцягнуў наперад шыю, а рэдактар кусаў вусны і нэрвова хрустаў пальцамі. Усе чакалі.

— Я, што-ж магу сказаць... Толькі, як я неадукаваны чалавек, дык, бадай, незразумела будзе... Ну, ужо выбачайце тады!.. Вось, значыцца, у чым справа. Вы пішаце розныя артыкулы, чалавекалюбства ўсім раіце і іншае такое... Ня ўмею я сказаць вам усё гэта падрабязна—грамату дрэнна ведаю... Вы, мусіць, самі ведаеце, пра што гутаркі ведзяць кожны дзень... Ну, вось, я і чытаю гэтыя вашы артыкулы. Вы пра нашага брата рабочага талкуеце... а я ўсё чытаю... І брыдка мне чытаць, таму што ўсё гэта глупства адно. Адны словы бессаромныя, Зьмітры Паўлавіч!.. таму што вы пішаце—не рабуй, а ў друкарні-ж у вас што? Кір'якоў на тым тыдні працаваў тры з паловаю дні, выпрацаваў на тры восемдзсят і захварэў. Жонка прыходзіць у кантору па грошы, а загадчык ёй кажа, што ня ёй даць, а з яе трэба рубель дваццаць агрымаць—штрафу. Вось табе і не рабуй! Вы што-ж пра гэтыя парадкі ня пішаце? І як загадчык лаецца і хлапчукоў ушчувае за ўсякую драбніцу?.. Вам гэтага нельга пісаць, таму што вы і самі-ж гэтай політыкі трымаецеся... Пішаце, што людзям дрэнна жыць

на сьвеце—і таму вы, я вам скажу, усё гэта пішаце, што нічога больш рабіць ня ўмеце. Вось і ўсё... І таму пад носам у сябе вы ніякіх лютасьцяй ня бачыце, а пра турэцкія лютасьці вельмі добра апавядаеце. Хіба гэта ня глупства—артыкулы гэтыя вашы? Даўно ўжо мне хацелася, дзеля вашага сораму, праўдзівыя словы ў вашы артыкулы ўклеіць. І ня так-бы яшчэ трэба.

Гваздоў горда выпнуў грудзі, высока ўзняў галаву і, не хаваючы свайго трыумфу, усутыч глядзеў на рэдактара. А рэдактар шчытна прыціснуўся да столу, учапіўшыся ў яго рукамі, адхіснуўся назад і то бялеў, то чырванелі і ўсё ўхмыляўся пагардліва, зьбянтэжана і балюча. Шырока адчыненыя вочы яго часта міргалі.

— Соцыяліст?—з боязьню і цікавасьцю спыгаўся выдавец, прыцішаным голасам зьвярнуўшыся да рэдактара. Той усміхнуўся, але нічога не адказаў, схіліўшы галаву.

Мэтранпаж адыйшоў да вакна, дзе стаяла кадушка з філёдэндронам, што кідала на падлогу пакою сьценевы ўзор; ён стаў за кадушку і глядзеў адтуль на ўсіх невялічкімі чорнымі і рухлівымі, як у мышы, вачыма. У іх было нейкае нецярплівае чаканьне і часам успыхваў радасны агенчык. Выдавец глядзеў на рэдактара. Той адчуў гэта, узняў галаву і з неспакойным бліскачнем у вачох, з нэрвовым дрыжэньнем у твары крыкнуў услед Гваздову, калі той выходзіў:

— Дазвольце... пачакайце! Вы зьняважылі мяне. Але вы ня маеце права... я спадзяюся, вы гэта ад-

чуваеце? Я ўдзячан вам за... в-вашу... шчырасьць, з якою вы выказваліся, але зноў кажу...

Ён хцеў гаварыць з іроніяй, але замест іроніі ў словах у яго гучэла штосьці нявыразнае і фальшывае, і ён зрабіў паузу, жадаючы настроіць сябе да адпору, годнага і яго, і гэтага судзьдзі, аб праве якога судзіць яго, рэдактара, ён ніколі яшчэ ня думаў.

— Вядома!—крутануў галавою Гваздоў. — Той толькі і мае права, хто шмат сказаць можа.

І, стоячы ў дзьвярох, ён азірнуўся вакол сябе з такім выразам на твары, які ясна паказваў яго нецярплівае жаданьне пайсьці адгэтуль.

— Не, дазвольце!—падвышаючы тон і ўзьнімаючы руку ўгару, заявіў рэдактар.—Вы высунулі супроць мяне абвінавачваньне, а раней, перад гэтым, самавольна пакаралі мяне за маю, нібы-та, віну перад вамі... Я маю права абараняцца і я прашу вас слухаць...

— Ды вам якая да мяне справа? Вы перад выдаўцом абараняйцеся, калі трэба. А са мною-ж пра што гаварыць? Пакрыўдзіў я вас, дык да міравога цягнеце. А то—абараняцца!—Ён крута павярчуўся і, заклаўшы рукі за спіну, пашоў.

На нагах у яго былі цяжкія боты з вялікімі абсацамі, ён дужа стукаў імі, і крокі яго гулка разьлягаліся ў вялікім, падобным да пуні, пакоі рэдакцыі.

— Вось дык гісторыя з географіяй! — усклікнуў выдавец, калі Гваздоў застукнуў за сабою дзьверы.

— Васіль Іванавіч, я тут ня прычым, у гэтай справе...—загаварыў мэтранпаж, вінавата разводзячы

рукамі, і асьцярожнымі кароценькімі крокамі пады-
йшоў да выдаўца.—Я ламаю набор і ніяк не магу
ведаць, што мне дзяжурны падсуне. Я-ж цэлюю ноч
на нагах... знаходжуся тут, а дома ў мяне жонка
хварэе, дзеці без дагляду... трое... Я, можна сказаць,
крывёю сьцякаю за трыццаць рублёў у месяц...
А Фёдару Паўлавічу, калі яны наймалі Гваздава,
я казаў: «Фёдар Паўлавіч, кажу, я Міколку з бла-
зенскіх год ведаю і павінен вам сказаць, што Міколка
зброднік і разбой, бяз сумленьня чалавек. Яго ўжо
ў міравога судзілі, кажу, сядзеў у турме нават»...

— За што сядзеў?—задумліва спытаўся рэдактар,
ня гледзячы на апавядальніка.

— За галубоў.. ці-тое не за галубоў, а за палом
замкоў. У сямі галубятніках паламаў замкі ў адну
ноч... і ўсіх галубоў выпусціў на волю—ўсіх птушак
разагнаў... І ў мяне таксама пара шызых, адзін вэр-
фаль з фігурамі, ды скабар так і загінулі. Вельмі да-
рагія птушкі.

— Украў?—з цікавасьцю спытаўся выдзвец.

— Не, гэтым не займаецца. Судзіўся і за зладзей-
ства ды апраўдалі. Так ён—зброднік... Распусьціў
птушак і рад, прасьмяхае нас, аматараў... Білі яго
ўжо не аднойчы. Раз пасьля біцьця ў больніцы нават
ляжаў... А выйшаў — у кумы мае ў печы чарцей
разьвёў.

— Чарцей?—вельмі здзівіўся выдавец.

— Лухта якая! — паціскаў плячыма рэдактар,
зморшчыўшы лоб, і, зноў кусаючы вусны, задумаўся.

— Гэта чыстая праўда, толькі я сказаў ня так,—
сканфузіўся мэтранаж.— Ён, бачыце, муляр, Міколка
гэты. Ён на ўсе рукі: у літаграфскай справе цяміць,
гравёр, вадаправоднікам быў нават... Дык вась кума—
у яе свой дом, яна з духоўнага званьня—і наняла яго
печ перакласьці. Ну, ён пераклаў усё, як сьлед; але
толькі, подлы чалавек, у сьцяну ў печы ўмазаў бу-
тэльку з жывым срэбрам і з голкамі... і яшчэ нешта
кладзецца там. Ад гэтага робіцца гук—асаблівы такі,
ведаецца, як-бы стагнаньне і ўздыханьне, і тады ка-
жуць—чэрці ў доме завяліся. У печы, бач, вышалаць,
жывое срэбра ў бутэльцы нагрэецца і пойдзе там
хадзіць. А голкі па шклу скрабуць, нібы зубам хто
скрыгае. Апрача голак, яшчэ розныя жалезіны ў жы-
вое срэбра кладуць, і ад іх таксама розныя гукі—
голка пасвойму, гвозд пасвойму, і выходзіць такая
чартоўская музыка... Кума нават прадаць хацела дом,
ды ніхто ня купляе,—каму спадабаецца з чарцямі?
Тры малебны з вадасьвяцьцем адпраўляла — няма
рады. Раве жанчына, дачка ў яе нявеста, кур штук
сто, дзьве каровы, добрая гаспадарка... і раптам чэрці!
Білася, білася, глядзець жаласна. Міколка-ж яе і ўра-
таваў, можна сказаць. Давай, кажа, пяцьдзесят
рублёвікаў—выганю чарцей! Яна яму спачатку двац-
цаць пяць дала, а потым—як ён выцягнуў бутэльку,
ды даведаліся, у чым справа—ну і скончана! У суд
хацела падаць, але ёй адраілі... І яшчэ за ім шмат
усякіх штучак ёсьць.

— За адну з гэтых прыемных «штучак» з заўтраш-
няга дня я буду расплачвацца. Я?!—нэрвога ўсклік-

нуў рэдактар і, сарваўшыся з месца, зноў пачаў кідацца па пакою.—О, божа мой! Якая нікчэмная дурніна ўсё гэта...

— Ну-у, надта ўжо вы!—супакойліва сказаў выдавец. — Зробіце папраўку, растлумачыце, чаму гэта здарылася... Дзяціна-ж надта ўжо цікавы, прах яго вазьмі. Чарцей у печку пасадзіў, ха-ха! Не, да душы! Правучыць мы яго правучым, але паганец з розумам і выклікае да сябе штосьці такое... ведаецца!..—выдавец шчоўкнуў над галавою пальцамі і кінуў погляд на столь.

— Вас гэта цешыць, так?—востра крыкнуў рэдактар.

— Ну, дык што? Хіба ня сьмешна? Э розумам бэстыя!—адплаціў выдавец рэдактару за вокрык.— Паводле якога артыкулу вы з ім паквітацца маеце?

Рэдактар шыбка падбег усутыч да выдаўца.

— Квітацца я з ім ня буду! Не магу, Васіль Іванавіч, таму што гэты фабрыкант чарцей мае рацыю! У вас у друкарні чорт ведае што робіцца. Вы чулі? А з мяне дурня строяць, з вашае ласкі. Ён тысячу разоў мае рацыю!

— І ў тым дадатку, які ўнёс у ваш артыкул?—падкусьліва спытаўся выдавец і гіронічна падціснуў вусны.

— Ну дык што-ж? І ў гэтым, так! Вы зразумейце, мы-ж лібэральная газета...

— Друкуем дзеве тысячы экзэмпляраў, лічачы дармавыя і абменныя,—суха ўставіў выдавец.—А наш конкурэнт у дзевяціх тысячах расходзіцца.

— Н-ну?

— Больш нічога.

Рэдактар безнадзейна махнуў рукою і зноў з пускнелымі вачыма пачаў хадзіць з кута ў кут па салі.

— Харошанькае становішча!—мармытаў ён, паціскаючы плячыма.

— Нейкае унівэрсальнае цікаваньне! Усе сабакі на аднаго, а ён у намордніку. І гэты недалужны р-рабочы! О, божа мой!

— Ды плюньце, даражэнькі, не хвалюйцеся!—параіў раптам Васіль Іванавіч, лагодна ўсьміхаючыся, як быццам змораны ад хваляваньняў і сьпіраньняў.—Прышло і мінецца, і гонар свой зноў адновіце. Справа значна больш сьмешная, чым драматычная.

Ён міралюбна падаў рэдактару сваю пухлую руку і пайшоў быў з салі ў кантору.

Раптам дзьверы ў кантору расчыніліся і на парозе зьявіўся Гваздоў. Ён быў у шапцы і не бяз пэўнай далікатнасьці ўхмыляўся.

— Я прышоў сказаць вам, пане рэдактар, што калі вы хочаце са мною судзіцца, дык скажэце—таму што я адсюлецька паеду, а па этапу варочацца няма ахвоты.

— Пашоў вон!—ледзь ня плачучы ад шалу, загаласіў рэдактар і кінуўся ў глыбіню пакою.

— Значыцца, квіт,—сказаў Гваздоў, паправіў на галаве шапку і, супакойна павярнуўшыся на парозе, зьнік.

— О-о, бэстыя!—з захапльнем выдыхнуў з сябе Васіль Іванавіч усьлед Гваздову і, блажонна ўхмыляючыся, паціху пачаў напранаць паліто.

Дні праз два пасья апісанага, Гваздоў у сінняй блюзе, надперазаўшыся рамянём, у штанох на выпуск, у бліскучых, вычышчаных гамашах, у белай шапцы, надзетай набакір і на патыліцу, і з сукаватым кёчкам у руцэ, дастойна гуляў па «Гары».

«Гара» зьяўляла сабою адхонны спуск да ракі. У даўныя часы на спуску гэтым стаяў густы гай. Цяпер амаль шго ўвесь ён быў высечаны і толькі дзён-дзе магутныя, каравыя дубы і вязы, паламаняны навальніцамі, узнімалі пад неба свае старыя дуплястыя ствалы, шырока раскінуўшы гузаватыя сукі. Каля іхнага карэньня віўся малады парасьнік, кусты туліліся да ствалоў, і ўсюдых сярод зеляніны публіка, гуляючы, пратаптала вілаватыя сьцежкі, што спаўзалі ўніз да ракі, аблітай зьзяньнем сонца. Горызонтальна перасякаючы «Гару», ішла шырокая алея—закінуты паштовы шлях—і па ёй вась, галоўным чынам, гуляла публіка, пахаджаючы ў два рады, той таму на спатканьне.

Гваздову заўсёды вельмі падабалася хадзіць з качца ў канец па гэтай алеі разам з публікаю і пачуваць сябе такім-жа самым, як і ўсе, так-жа сама вольна ўдыхаць наветра, прасякнутае пахам лісьця, так-жа

сама вольна і гультайлiва рухацца, быць часткаю чагосьцi вялікага і адчуваць сябе роўным з усімі.

У гэты дзень ён быў трошачку выпіўшы, яго рашучы рабы твар пазіраў лагодна і пакумпанейску. На левай скроні ў яго вілася ўгару русая чупрына. Прыгожа адцяняючы вуха, яна ляжала на аколку шапкі, надаючы Гваздову зухаваты выгляд малайчыны майстровага, які здаволен сабою, хоць зараз гатоў сьпяць, паскакаць, пабіцца і ў кожную хвіліну не адрачэцца выпіць. Гэтаю характарнаю чупрынаю сама прырода нібы жадала рэкомэндаваць усім Мікалая Гваздова, як удалага дзяцюка, што ведае сабе цану. Паблажліва пазіраючы вакол сябе прыжмуранымі шэрымі вачыма, Гваздоў міралюбна паштурхваў публіку, без пратэнзіі цярпеў ад яе штуршкі, наступаючы дамам на шлейфы, далікатна прасіў выбачэння, глытаў разам з усімі густы пыл і адчуваў сябе вельмі добра.

Скрозь лісьцё дрэў відаць было, як за оакою ў сенажацях заходзіла сонца. Неба было там барвянае, цёплае і ласкавае і вабіла туды, дзе яно датыкалася краем да цёмнай зеляніны сенажацэй. Пад ногі клаліся ўзорчастыя сьцені, і людзкі натаўп наступаў на іх, не заўважаючы іхнага характава. Хварсіста засунуўшы ў левы кут вуснаў папяросу і гультайлiва выпушчаючы з правага струмянькі дыму, Гваздоў прыглядаўся да публікі, адчуваючы ў сабе канечнае жаданьне пагутарыць з кім-небудзь за пераю пiва ў рэстаране, унізе пад «Гарою». Знаёмых нікога не сустракалася, а зрабіць новае знаёмства ня было

Инв. 1953 г. БЖ 4238

зручнага выпадку; публіка, ня гледзячы на сьвята і ясны веснавы дзень, была чамусьці хмурая і не адказвала на яго кумпанейскі настрой, хоць ён ужо ня раз зазіраў у твары людзём, што ішлі побач з ім, з лагоднаю ўхмылкаю і з выразам поўнай гатсўнасьці распачаць гамонку. Раптам перад яго вачыма ў масе патыліц мільганула добра знаёмая гладка абстрыжаная і роўная, нібы сьцёсаная, патыліца рэдактара. Гваздоў ухмыльнуўся, прыгадаўшы, як ён адштукаваў гэтага чалавека, і з прыемнасьцю пачаў глядзець на шэры нізенькі капялюш Ёстоміна. Часам рэдактараў капялюш хаваўся за іншымі капялюшамі, гэта непакоеіла Гваздова; ён прыўзьнімаўся на мысічкі, выглядаючы яго, знаходзіў і зноў ухмыляўся.

Так, сочачы за рэдактарам, ён ішоў і спамянаў той час, калі ён, Гваздоў, быў Міколкаю сьлёсаравым, а рэдактар—Міцькаю, сынам дыяканіхі. У іх быў яшчэ таварыш Мішка, празваны імі Цукерніцаю. Быў яшчэ Васька Жукаў, сын чыноўніка з канцавога на вуліцы дому. Добры дом быў—стары, абамшэлы, аблеплены прыбудоўкамі. У Васькавага бацькі было шмат прыгожых галубоў. На падворку дому зручна было гуляць у хаванкі, Васькаў бацька быў скупы і хаваў на падворку ўсякі гламазд—нейкія паламанья карэты, кадушкі, скрынкі. Цяпер Васька лекарам у павеце, а на месцы старога дому стаяць чыгуначныя пакгаўзы. Усе яны жылі тады на ўскрайку гораду, у Задняй Мокрай вуліцы, жылі пасяброўску між сабою і ў вечнай варожасьці з хлапчукамі з іншых вуліц. Пустошылі сады, гароды, гулялі ў сьвіньню, у шар-мазло

і іншыя гульні, вучыліся ў прыходзкім вучылішчы...
З таго часу мінула гадоў дваццаць..

Быў час і—мінуўся, былі хлапчукі—такія-ж самыя гарэзныя і мурзатыя, як і Міколка сьлэсараў,— і зрабіліся цяпер важнымі людзьмі. А Міколка сьлэсараў засеў у Задняй Мокрай. Яны, скончыўшы прыходзкае вучылішча, у гімназію трапілі,—ён ня трапіў... А што калі загаманіць з рэдактарам? Прывітацца і пачаць гамонку? Пачаць з таго, што папраціць выбачэньня за скандал, і потым пагутарыць—так, наогул, пра жыцьцё...

Рэдактараў капялюш усё мільгаў перад вачыма ў Гваздова, як-бы падклікаючы яго да сябе. і Гваздоў адважыўся. Якож у гэты час рэдактар ішоў адзін у вольнай прасторы, што зрабілася сярод публікі. Ён сігаў тонкімі нагамі ў сьвеглых штанох, галава ўвесь час паварочвалася з боку ў бок, няўзоркія вочы жмурыліся, разглядаючы публіку. Гваздоў парэўнаўся з ім і збоку ветліва зазіраў яму ў твар, чакаючы зручнага моманту, каб прывітацца, і ў той-жа час адчуваючы вострае жаданьне ведаць, як аднясецца да яго рэдактар.

— Дзень добры, Зьмітры Паўлавіч!

Рэдактар павярнуўся да яго, адню рукою прыўзняў капялюш, другою паправіў акуллары на носе, разгледзеў Гваздова і нахмурыўся.

Гэта не зьбянтэжыла Мікалая Гваздова,—наадварот, ён найдалікатнейшым манерам нахінуўся да рэдактара і, абдаўшы яго пахам гарэлкі, спытаўся:

— Гуляеце?

Рэдактар на сэкунду спыніўся; вусны і ноздры ў яго грэбліва дрыгнулі, і ён суха кінуў Гваздову:

— Што вам трэба?

— Мне? Нічога! Так як гэта... добра сёння!
І вельмі пажадана мне пагутарыць з вамі наконт здарэння.

— Я не жадаю з вамі ні пра што гутарыць!—
заявіў рэдактар, прысьпяшаючы крок.

Гваздоў зрабіў тое-ж самае.

— Не жадаеце? Разумею... Вы маеце сваё права,
я гэта вельмі добра разумею... Як я вас сканфузіў,
дык, пэўна-ж вы павінны мець супроць мяне зуб...

— Вы, проста... вы п'яны...—зноў спыніўся рэ-
дактар.—І калі вы не пакінеце мяне ў спакоі, я па-
ліцыю гукну.

Гваздоў ласкава засьмяяўся:

— Ну, на што-ж?

Рэдактар скосу паглядзеў на яго нудлівым погля-
дам чалавека, які трапіў у няпрыемнае становішча і ня
ведае, як з яго выйсці. Публіка ўжо глядзела на іх
з цікавасьцю. Ёстомін бяз рады азіраўся вакол.

Гваздоў заўважыў гэта.

— Давайце збочым,—сказаў ён,—і, не чакаючы
згоды, спрытна аддзіснуў Ёстоміна плячом у бок з
шырокае алеі на вузкую сьцежку, што спускалася
між кустоў уніз па гары.

Рэдактар ня выказаў протэсту супроць гэтага
манэўру,—можа, таму, што не паспеў, а можа—таму,
што ня ў публіцы, адзін на адзін, спадзяваўся хутчэй
і прасьцей пазбавіцца ад свайго суразмоўніка. Ён

ціханька, асьцярожна ўпіраючыся кіёчкам у зямлю, ішоў уніз па сьцежцы, а Гваздоў ішоў за ім і дыхаў яму на капялюш.

— Вось тут недалёчка ёсьць адно дрэва паваленае, мы і сядзем... Вы, Зьмітры Паўлавіч, ня злуйцеся на мяне за гэты мой учынак. Выбачайце! Я-ж гэта ад злосьці... Нашага брата часам такая злосьць забірае, што і гарэлкаю не заліеш... Ну, у такую, вась, часіну і пасваволіш над кім-небудзь: праходжаму ў морду дасі або што іншае... Я ня каюся—што зроблена, тое зроблена, але, можа, я нават вельмі добра разумею, што зрабіў-жа ж, троху перабраўшы мерку... Перахапіў.

Ці рэдактара кранула гэтае шчырае прызнаньне і асоба Гваздова абудзіла ў ім цікавасьць, ці ён зразумеў, што яму не адкасацца ад гэтага чалавека, але ён спытаўся ў Гваздова:

— Пра што-ж вы хочаце гаварыць?

— А так... пра ўсё! Тужыць душа ў мяне, таму што крыўду я пачуваю ў сабе... Вось тут сядзьма.

— Мне няма часу...

— Ведаю я... газэта! Зьесьць яна вам паволу жыцьця, усё здароўе на яе ўбухаеце. Я-ж разумею! Ён, выдавец, бач, што? У яго ў газэце грошы, а ў вас—кроў! Вочы-ж вы ўжо сьпісалі сабе... Сядайце!

Перад імі ўздоўж сьцежкі ляжаў вялікі пенё—напаўзгнілыя рэшткі калісьці магутнага дубу. Гальё ляшчыны нахілілася над дрэвам, робячы зялёную павець; праз вецьце сьвяцілася неба, у фарбах захаду; бостры пах сьвежага лісьця поўніў паветра. Гваздоў

сеў; звярнуўшыся да рэдактара, які ўсё яшчэ стаяў, нерашуча азіраючыся, ён загаманіў:

— Выпіў я сёння крыху... Нудна мне жыць, Зьмітры Паўлавіч! Ад сваіх таварышаў рабочых адбіўся я неяк, зусім у мяне іншы кірунак думкі. Ubачыў я сёння вас і спомніў, што і вы-ж таварышом мне былі...

Ён засьмяяўся, таму што рэдактар глядзеў на яго з такою шыбкаю зьменаю выказаў на твары, якая рабіла яго сапраўды сьмешным.

— Таварышом? Калі?

— А даўно ўжо, Зьмітры Паўлавіч... Тады мы яшчэ ў Задняй Мокрай існавалі... памятаеце? Праз двор адзін ад аднаго. А супроць нас Мішка Цукерніца—цяперашнім часам Міхаіл Яхімавіч Хрулёў, судовы сьледчы—рачылі мець месца жыхарства пры свайм строгім татулюю... Памятаеце Яхімавіча? Часта ён нас з вамі за чубы трос... Ды вы сядайце!

Рэдактар сьцьвярджальна кінуў галавою і сеў побач з Гвэздовым. Ён глядзеў на яго напружаным поглядам чалавека, які спамінае штосьці добра забытае, і цёр сабе лоб.

А Гвэздоў захапляўся ўспамінамі.

— Жыцьцё было ў нас тады! І чаму толькі чалавек на ўсё жыцьцё дзіцянем не застаецца? Расьце... на што? Потым урасце ў зямлю. Цярпіць праз усё сваё жыцьцё няшчасці розныя... злым зробіцца, узьвярыцца... бязглуздыца! Жыве, жыве і—у канцы ўсяго жыцьця адно глупства... А тады мы, бывала, жылі бяз усягай цёмнай думкі, вясёла, — птушчкі і ўсё

тут! Пырхалі праз платы па чужы плод працы... Памятаеце, я вам аднойчы ў гародзе ў Пятроўны на эладзейскай справе ў нос агурком заехаў? Вы крык узьнялі, а я—драла... Вы з мамусяю да майго бацькі приходзілі на скаргу, і бацька мяне абсек, як мае быць... А Мішка, Міхаіл Яхімавіч...

Рэдактар слухаў і мімаволі ўсьміхаўся. Яму хацелася захаваць сур'ёзнасьць і гонар перад гэтым чалавекам. Але ў апавяданьнях пра сьветлыя дні дзіцячых год было штосьці чулае і ў тоне Гваздова пакуль яшчэ не асабліва гостра гучэлі ноты, што пагражалі самалюбству Зьмітрыя Паўлавіча. Дый вакол было добра. Дзесьці ўверсе шархалі па пяску дарожкі ногі гуляючай публікі, ледзь даляталі галасы, часам гучэў сьмех: але ўздыхаў вецер—і ўсе гэтыя слабыя гукі тонулі ў мэлянхолічным шолаху лісьця. А калі шолах заміраў, былі моманты поўнай цішы, нібы ўсё вакол чутка прыслухалася да слоў Гваздова, які, зьбіваючыся, апавядаў поэму юнацтва...

— Памятаеце Варку, маляра Калакольцава дачку? Цяпер яна замужам за Шапашнікавым, што друкарню мае. Такая паня—міма ісьці страшна... Тады яна дзяўчынка хворая была... Памятаеце, запрапасьцілася яна аднойчы, і ўсе мы хлапчুকі з усяе вуліцы па полю ды па равох шукалі яе! У лягерах знайшлі і вялі яе полем дамоў... Шуму было—страх! Калакольцаў пернікамі пачаставаў, а Варка, убачыўшы матку сваю, сказала: «а я была ў пані афіцэравай, і яна мяне ў дочкі да сябе заве!» Хе, хе!.. У дочкі!.. Слаўная дзяўчынка была...

З ракі даносіліся нейкія гукі, нібы ціха вохалі нечыя магутныя, засмучоныя грудзі. Параход ішоў, у павегры плыў шум вады, што разьбівалася яго коламі. Неба было ружовае, а вакол Гваздова з рэдактарам гусьцеў змрок. Павольна надыходзіла веснавая ноч. Ціша рабілася поўная, глыбокая, і, як-бы паддаючыся ёй, Гваздоў зьнізіў голас... Рэдактар моўчкі слухаў яго, выклікаючы ў сваёй памяці нявыразныя малюнкi даўно мінулага. Усё гэта было...

— Дык вось, Зьмітры Паўлавіч, значыцца яно і выходзіць, што птушка я з аднаго з вамі гнязда... А лёт у нас розны... І як спомню я, што ўся-ж розніца між мною і маімі таварышамі былымі толькі ў тым, што не сядзеў я ў гімназіі за кнігамі,—горка мне і моташна бывае... Хіба ў гэтым чалавек? У душы ён, у пачуцьцях да бліжняга свайго, як сказана... Ну вось—вы мой бліжні, а якую я цану маю ў вашых вачох? Ніякай—правільна?

Рэдактар, захоплены сваімі думкамі, ня ўчуў, мусіць, пытання свайго суразмоўніка.

— Правільна!—сказаў ён тонам шчырым і няўважным.

Але Гваздоў зарагатаў, і ён схапіўся:

— Дазвольце? Што, уласна, правільна?

— Правільна, што я ў вашых вачох—пустое месца... Ці ёсьць я ці няма мяне, вам ўсёроўна—напляваць. На што вам душа мая? Жыву я адзін на сьвеце і ўсім людзям, якія мяне ведаюць, вельмі дакучыў. Таму—у мяне натура злая, і вельмі я люблю розныя фокусы рабіць. Аднак, у мяне пачуцьці таксама ёсьць і ро-

зум ёсьць... Я пачуваю крыўду ў маім сгановішчы.
Чым я горшы за вас? Толькі маім заняткам...

— Так-так... гэта сумна!—сказаў рэдактар, зморшчыўшы лоб, зрабіў паўзу і казаў далей якімсьці супакойлівым тонам:—Але-ж, бачыце, тут трэба прыстасаваць іншы пункт погляду...

— Зьмітры Паўлавіч! Нашто пункт погляду! Ня з пункту погляду чалавек чалавеку ўвагу павінен рабіць, а ад руху сэрца. Што такое пункт погляду? Я кажу пра несправядлівасьць жыцьця. Хіба можна мяне з якога-небудзь пункту забракаваць? А я забракован у жыцьці—няма мне ў ёй ходу... Чаму-ж? Таму, што нявучаны? Дык-жа ж калі-б вы, вучаныя, ня з пункту погляду разважалі, а як-небудзь іначай—павінны вы не забыцца на мяне і выцягнуць угару да вас знізу, дзе я гнію ў невуцтве і злосьці маіх пачуцьцяў? Ці—з пункту погляду—не павінны?

Гваздоў прыжмурыў вока і з трыумфам паглядзеў у твар свайму суразмоўніку. Ён адчуваў сябе ў гумары і выпушчаў з сябе ўсю сваю філэзофію, прыдуманую праз доўгія гады свайго працоўнага, бязладнага і бясплоднага жыцьця. Рэдактар быў зьбянтэжан наляганьнем суразмоўніка і стараўся вызначыць—што гэта за чалавек і што яму запарэчыць на яго гутарку? А Гваздоў, упіваючыся самім сабою, казаў далей:

— Вы людзі разумныя, сто адказаў мне дасьцё, і ўсё будзе—не, не павінны! А я кажу—павінны! Чаму? Таму што я і вы—людзі з адной вуліцы і аднаго пахаджэньня... Вы не сапраўдныя паны жыцьця, не

дваране... З тых нашаму брату няма чаго ўзяць. Тыя скажучь: «пшоў к чорту!»—і пойдзеш. Таму—яны спрадвеку арыстакраты, а вы таму арыстакраты, што граматыку ведаеце і іншае... Але вы—свой брат, і я магу патрабаваць ад вас паказаньня мне шляху жыцьця майго. Я мешчанін, і Хрулёў таксама, і вы—дыяканаў сын...

— Але, дазвольце...—упросьліва сказаў рэдактар,— хіба я адмаўляю, што вы маеце права?

Алэ Гваздову зусім няцікава было ведаць, што адмаўляе і што не адмаўляе рэдактар; яму трэба было выказацца, і ён пачуваў сябе ў гэты момант здольным сказаць усё, што калі-небудзь хвалявала яго.

— Не, вы дазвольце!—ужо якімсьці таямнічым шэптам казаў ён, блізка нахіляючыся да рэдактара, і блішчэў узрушанымі вачыма.—Як вы думаеце, ці лёгка мне цяпер працаваць на маіх таварышоў, якім я бывала з носу кроў пушчаў? Ці лёгка мне ад пана судсвага сьледчага Хрулёва, у якога я з год таму назад ватэрклэзэт ставіў, сорак капеек гасьцінцу браць? Бо ён-жа чалавек аднаго са мною рангу... і было яму імя Мішка Цукерніца... у яго зубы гнілыя і цяпер, як тады былі...

Рэдактар задумліва пазіраў на яго збоку і моўчкі стараўся ўцяміць—што-ж сказаць гэтаму дзяціне? Трэба сказаць што-небудзь добрае, праўдзівае і шчырае. Але ў Зьмітрыя Паўлавіча Ёстоміна нічога патрэбнага ў даны момант не знайшлося ні ў галгее, ні ў сэрцы. Даўно ўжо ўсякія ідэевыя і высокія гутаркі наконт «пытаньняў» выклікалі ў ім пачуцьцё

нуды і зморанасці. Ён выйшаў сёння адпачыць, наўмысля ўхіляўся ад спаткання з знаёмымі—і вось гэты чалавек з сваімі гутаркамі. Пэўна-ж у яго гутарках, як і ўва ўсім, што гавораць людзі, ёсць некаторая доля праўды. Яны—занятны і маглі-б зьявіцца вельмі цікаваю тэмаю для фэльетону...

— Усё, што вы казалі,—нянова, ведаеце,—пачаў ён.—Пра несправядлівасць адносін чалавека да чалавека даўно ідзе гутарка... Але, бадай, гэтыя вашыя гутаркі зьяўляюцца навіною—у тым сэнсе, што раней іх гаварылі людзі іншага сорту... Вы троху аднабока і няправільна формулюеце вашы думы.. але...

— Зноў ваш пункт погляду!—усьміхнуўся Гваздоў.—Охці, панове, панове! Розумам, бач, вы нагаджаны, а сэрца, відаць, памёрла... Вы мне скажэце што-небудзь такое, каб адразу хваробу мае мне лячыла... вось!

Ён, схіліўшы галаву, чакаў адказу.

Істомін зноў паглядзеў на яго, зморшчыўшы лоб, адчуваючы моцнае жаданьне пайсьці. Яму здавалася, што Гваздоў п'янее і таму так раскіс пасля сваіх узрушаных гутарак. Ён глядзеў на белую шапку, што зьехала на патыліцу, на рабую шчаку і задзёрысты чуб у Гваздова, змерыў поглядам усю яго моцную жылаватую постаць і падумаў пра яго, што гэта вельмі тыповы рабочы, і калі-б...

— Ды што-ж?—спытаўся Гваздоў.

— А што-ж я магу вам сказаць? Шчыра кажучы, я ня зусім ясна ўяўляю сабе, што менавіта хацелі-б вы...

— Вось тое-ж!.. Нічога вы мне ня можаце адказаць,—усьміхнуўся Гваздоў.

Рэдактар лягчэй уздыхнуў, справядліва мяркуючы, што гутарка скончылася і Гваздоў ужо ня будзе больш да яго лезьці з пытаньнямі. І раптам ён падумаў:

— А што, як ён паб'е мяне? Ён—такі злы.

Яму спомніўся выраз твару ў Гваздова там, у рэдакцыі, у часе гэтае недарэчнае сцэны. І ён падазрона скасурыўся на яго.

Было ўжо цёмна. Ціша перапынялася гукамі песьні, што далятала здалёк з ракі. Пяялі хорам, гэнаровыя галасы чуліся зусім выразна. Вялікія жукі, мэталёва гудучы, насіліся ў паветры. Праз лісьцё дрэў відаць былі зоркі... Часам тая ці тая галінка над галовамі чамусьці ўздрыгвала, і чулася ціхае трапятаньне лістоў.

— А гэта-ж раса будзе,—сказаў рэдактар асьцярожна.

Гваздоў уздрыгнуў і павярнуўся да яго.

— Што вы казалі?

— Раса будзе, кажу, шкодна гэта...

— А-а!

Памаўчалі. На рацэ разьлёгся крык:

— Гэ-гэй! На-а лайбе-е!..

— Я думаю ісьці. Да ўбачанья!..

— А ці ня выпіць нам пару піва?—запрапановаў раптам Гваздоў і, усьміхаючыся, дадаў:—Зробіце гонар!

— Не, выбачайце, я ў гэты час не магу і потым час мне ісьці, ведаеце...

Гваздоў устаў з дрэва і панура паглядзеў на рэдактара.

Той падаваў яму руку, таксама ўстаўшы.

— Не жадаеце, значыцца, піць піва са мною?! Ну і чорт з вамі!— адсек Гваздоў, насунуўшы на лоб сваю шапку крутым рухам.— Арыстакратыя! Не капейку пара! Я і адзін нап'юся...

Рэдактар адважна павярнуўся сьпіною да свайго суразмоўніка і найшоў угару па сьцежцы, ніякага ўцягнуўшы галаву ў плечы, нібы баяўся зачэпіцца ёю за што-небудзь. Гваздоў шырокімі крокамі найшоў уніз па гары.

З ракі даносіўся надрыўны голас:

— На лайбе-е! Чэрці-і! да-а-вай чове-е-ен!

І сярод дрэў разносілася ціхае рэха:

— О-е-е-е!..

1897.

КАНАВАЛАУ

Раскідана перабягаючы вачыма газету, я спаткаў прозьвішча—Канавалаў і, зацікавіўшыся, прачытаў наступнае:

«Учора ўночы, у 3-й камеры мясцовага турэмнага замку, гавесіўся на пячным душніку мешчанін з горада Мураму Аляксандар Іванавіч Канавалаў, 40 год. Самагубца быў арыштаваны ў Пскове за валацужніцтва, і яго перасылалі этапным парадкам у сваю мясцовасьць. Паводле водгукаў турэмнага начальства, гэта быў чалавек заўсёды ціхі, маўклівы і задумлівы. Прычыною, што скіравала Канавалава на самагубства, на погляд турэмнага доктара, трэба лічыць мэлянхолію».

Я прачытаў гэтую невялічкую нататку і падумаў, што мне, можа, удала крыху ясьней асьвятліць прычыну, што скіравала гэтага задумлівага чалавека выйсці з жыцця,—я ведаў яго. Балай, я нават і ня маю права прамоўчыць аб ім:—гэта быў слаўны чалавечына, а іх нягуста спатыкаеш на жыццёвым шляху.

... Мне было восемнаццаць год, калі я спаткаў Канавалава. У той час я працаваў у пякарні, як «падмайсьцёрка» у пекара. Пекар быў салдат з «музыкашц-

кае каманды», ён страшэнна шў гарэлку, часта псаваў цеста і, п'яны, любіў найграваць на губе і адстукваць пальцамі, на чым трапіцца, розныя п'есы. Калі гаспадар п'якарні ўшчуваў яго за тое, што тавар напсаваны абы не пасьпеў на раніцу, ён шалеў, лаяў гаспадара бязьлітасна і тады заўсёды прытыкляў яму свой музычны талент.

— Пераседзела цеста!—крычэў ён, тапырачы свае рыжыя, доўгія вусы, шлёпаючы вуснамі, тоўстымі і чамусьці заўсёды мокрымі.— Скарынка сацьмела! Хлеб ацесьлівы! Ах ты, трасца табе, страшыдла каса-вокае! Ды хіба-ж для гэтай работы маці мяне на сьвет прывяла? Будзь ты прокляты з тваёю работаю... Я—музыка! Зразумеў? Я—бывала, альт зап'янкствуе—на альце іграю; габой пад арыштам—у габой дзьмухаю; корнэт-а-пістон хварэе—хто яго можа заступіць? Я! тым-тар-рам-да-ддым! А ты—м-мужык, кацап! Разьлічй мяне!

А гаспадар, разбрузлы і пухлы чалавек з вачыма рознага колеру і з тварам, як у жанчыны, тупаў аб падлогу кароткімі, тоўстымі нагамі, калышучы сваё бруха, і вераскліва галасіў:

— Згубнік! Разорнік! Хрыстапрадавец Юда!—Растапэрыўшы кароткія пальцы, ён уздымаў рукі ў гару, да паратунку ў небе, і раптам дужа, голасам, што разьдзіраў вушы, прагалашаў:—А калі я цябе за бунт у паліцыю?

— Слугу цара і бацькаўшчыны ў паліцыю?—роў салдат і ўжо лез на гаспадара з кулакамі. Той выхадзіў, адліёўваючыся і ўсхвалявана сапучы. Гэта ўсё,

што ён мог зрабіць—было лета, час, калі ў прыволскім горадзе цяжка знайсці добрага пекара.

Такія сцэны разыгрываліся амаль-што кожны дзень. Салдат піў, псаваў цеста і іграў розныя маршы і вальсы або «нумары», як ён казаў; гаспадар скрыгаў зубамі, а мне, з гэтае прычыны, прыходзілася працаваць за дваіх.

І я вельмі ўсцешыўся, калі аднойчы між гаспадаром і салдатам разыгралася такая сцэна.

— Ну, салдат,—казаў гаспадар, зьяўляючыся ў пякарні, і твар у яго зьяў і быў здаволены, а вочкі блішчэлі зрадливаю ўсьмешкаю,—ну, салдат, адтапырвай лупы і грай паходны марш!

— Яшчэ што?!—панура казаў салдат, лежучы на скрыні з цестам; ён быў, як звычайна, напюп'яны.

— У паход зьбірайся,—трыумфаваў гаспадар.

— Куды?—спытаўся салдат, спускаючы са скрыні ногі і адчуваючы штосьці нядобрае.

— Куды хочаш...

— Гэта як разумець?—апрыскліва крыкнуў салдат.

— А так і разумеі, што больш я цябе трымаць ня буду. Разлічыся і на ўсе чатыры бакі—марш!

Салдат прызвычаіўся чуць сваю сілу і бязвыходнасьць становішча гаспадара, заява апошняга крыху адцьвярэзіла яго: ён разумеў, як цяжка яму з яго слабым веданьнем рамяства знайсці сабе месца.

— Ну, гэта ты брэшаш!..—з трывогаю казаў ён, узьнімаючыся на ногі.

— Ідзі-тка, ідзі...

— Їсьці?

— Каціся.

— Напрацаваўся, значыцца...—горка баўтануў галавою салдат.—Пасмактаў ты з мяне крыві, высмактаў і вон мяне. Ёмка! Ах ты павук!

— Я павук?—узбурыўся гаспадар.

— Ты! крывасмок павук—вось як!—праконліва сказаў салдат і, хістаючыся, пашоў да дзввярэй.

Гаспадар зрадлива сьмяяўся ўслед яму, і вочкі ў яго радасна блішчэлі.

— Ідзі-тка, вось цяпер паступі на месца да каго-небудзь! Т-так. Я цябе, лябедзіка, усюдых так размаляваў, што хоць дарма прасіся—ня возьмуць! Нідзе ня возьмуць...

— Новага нанялі?—спытаўся я.

— Новы, бач,—ён стары. Маім падмайсьцёркам быў. Ах, які пекар! Золата! Але таксама п'яніца а-ей! Толькі ён запоем цягне... Вось ён прыдзе, возьмецца за работу і месяцы тры-чатыры пачне ламіць, як мядзьведзь! Ні за сном, ні за спачынкам не паганяе, за цаною не стаіць. Працуе і п'яе! Так ён, братка ты мой, плэ, што нават слухаць немагчыма—мсташна робіцца на сэрцы. П'яе, п'яе, потым пачне зноў піць!

Гаспадар уздыхнуў і безнадзейна махнуў рукою.

— І калі ён зап'яньствуе—няма яму тут ніякага паўстрыманьня. П'е датуль, пакуль не захварэе або не прап'ецца ўшчэнт... Тады сорамна-яму бывае, ці што,

ён знікае кудысьці, як нячысьцік ад ладану. А вась і ён... Зусім прышоў, Лёса? ¹.

— Зусім, — адказаў з парогу глыбокі, грудны голас.

Там, прыхінуўшыся плячом да вушака дзвярэў, стаяў высокі, плячысты мужчына гадоў трыццаціх. З адзеньня гэта быў тыповы басяк, з твару — праўдзівы славянін. На ім чырвоная кумачная кашуля, невераэмна брудная і падраная, альняныя шырокія нагавіцы — на адной назе рэшткі гумовага боціка, на другой — скураны абрэзак. Сьветларусыя заласы на галаве былі збытаны, і ў іх тырчэлі шчэпачкі, салмінкі; усё гэта было і ў яго русай барадзе, што нібы веерам закрывала яму грудзі. Прадоўжны, бледы, вынураты твар сьвяціўся блакітнымі вачыма, вялікімі, яны глядзелі ласкава. Вусны ў яго прыгожыя, але крыху бледыя, таксама ўсьміхаліся пад русымі вусамі. Усьмешка была такая, нібы ён хацеў сказаць вінавата:

— Вось я які... Не пагрэбуйце.

— Праходзь, Сашок, вась табе падмайсьцёрка, — казаў гаспадар, паціраючы рукі і мілосна авіраючы магутную постаць новага пекара. Той моўчкі сігануў наперад, выставіў мне доўгую руку з шырокаю, нібы ў асілка, далоньню; мы прывіталіся; ён сеў на лаву, выпцягнуў наперад ногі, паглядзеў на іх і сказаў гаспадару:

— Ты мне, Васіль Сямёнавіч, купі дзьве зьмены кашуль ды абрэзкі... Палатна на калпак.

¹) Народнае ад Аляксандар. Увага перакладчыка.

— Усё будзе, ня бойся! Калпакі ў мяне ёсьць; кашулі і парты ўвечары будуць. Працуй сабе, пакуль што; я дыбе ведаю, хто ты ёсьць. Не пакрыўджу... Канавалаза ніхто не пакрыўдзіць, таму—ён сам нікога ня крыўдзіць. Гаспадар хіба зьвер? Я-ж гаксама працаваў, ведаю, як рэдзька сьлёзы выціскае... Ну, заставайцеся, значыцца, хлопчыкі, а я пайду...

Мы засталіся адны.

Канавалаў сядзеў на лаве і моўчкі, усьміхаючыся, азіраўся вакол. Пякарня змяшчалася ў сутарэньні з скляпенчатаю стольлю, яе тры вакны былі ніжэй ад роўню зямлі. Сьвятла мала, мала і паветра, але затое шмат вільгаці, бруду і мучнога пылу. Каля сьцен стаялі доўгія скрыні: адна з цестаў, другая яшчэ толькі з учыненым хлебам, трэцяя пустая. На кожную скрыню клалася з вакна цьмяная паласа сьвятла. Аграмадная печ займала амаль-што трэць пякарні; каля яе на бруднай падлозе ляжалі мяшкі мукі. У печы палалі доўгія плашкі дроў, і адбітае па шэрай сьцяне пякарні полымя іхнае гуталася і дрыжэла, шбы бязгучна апавадала пра штосьці.

Скляпенчатая, закураная столь ціснула сваім цяжарам, ад злучэньня дзённага сьвятла з агнём у печы ўтварылася нявыразнае асьвятленьне, ад якога марыліся вочы. У вокны з вуліцы ліўся глухі шум і ляцеў пыл. Канавалаў агледзеў усё гэта, уздыхнуў і спытаўся нудным голасам:

— Даўно тут працуеш?

Я скажаў. Памаўчалі, з-пад ілба аглядаючы адзін аднаго.

— Ай, якая турма!—уздыхнуў ён.—Пойдзем на вуліцу, пасядзімо каля варот?..

Мы выйшлі і селі каля варот на лаву.

— Тут дыхаць можна. Я да ямы гэтай адразу ня прызвыкну,—не магу. Сам падумаі, ад мора я прышоў... у Каспій на ватагах працаваў... і раптам адразу з шырыні такой—шалоп у яму!

Ён з журботнаю ўсьмешкаю паглядзеў на мяне і змоўк, пільна ўзіраючыся ў мімаходжых і ў мімаеждых. У яго блакітных, ясных вачох сьвязаўся журба... Вечар надыходзіў; на вуліцы было душна, шумна, пыльна, ад дамоў на дарогу клаліся сьцені. Канавалаў сядзеў, прыхінуўшыся сьпіною да сьцяны, склаўшы рукі на грудзёх, перабіраючы пальцамі шаўкавістыя валасы сваёй барады. Я збоку глядзеў на яго овальны, бледы гвар і думаў: што гэта за чалавек? Але не адважваўся загаманіць з ім, таму што ён быў маім начальнікам, і таму яшчэ, што ён выклікаў ува мне дзіўную панану.

Лоб у яго быў разрэзан тонкімі зморшчынкамі, але часам яны разгладжваліся і зьнікалі, і мне вельмі хацелася ведаць, пра што думае гэты чалавек... .

— Пойдзем-тка; ужо час. Ты мясі другую, а я зараз пастаўлю трэцюю.

Разважыўшы адну гару цеста, замясіўшы другую—мы селі піць гарбату. Канавалаў усунуў руку за пазуху, і спытаўся ў мяне:

— Ты чытаць умееш? На-тка вось, пачытай,—і падаў мне пацёрты, запэцканы лісток паперы.

«Дарагі Саша!—чытаў я.—Кланяюся і цалую цябе завочна. Дрэнна мне і вельмі нудна жывецца, не магу дачакацца таго дня, калі я паеду з табою ці буду жыць разам з табою; абрыдла мне гэтае жыццё прклятае страшэнна, хоць спачатку і падабалася. Ты сам гэта добра разумееш, я таксама пачала разумець, як пазнаёмілася з табою. Напішы мне, калі ласка, хутчэй; гадта мне хочацца атрымаць ад цябе лісточак. А пакуль да ўбачання, а ня бывай назаўсёды, мой любы, барадаты друг маёй душы. Упikаньняў я табе ніякіх ня пішу, хоць-жа ж я табою і засмучона, таму што ты сьвіньня—паехаў, са мною не разьвігаўся. Але ўсё-ж нічога я ад цябе, апрача добрага, ня бачыла: ты быў адзін яшчэ першы такі, і я на гэта не забудуся. Ці ня можна пастарацца, Саша, наконт мае выключкі. Табе дзіўчаты казалі, што я ўцяку ад цябе, калі буду выключана; але гэта ўсё лухта і чыстая няпраўда. Калі-б ты толькі зьлітаваўся нада мною, дык я пасья выключкі зрабілася-б з табою, як сабака твай. Табе-ж лёгка гэта зрабіць, а мне вельмі цяжка. Калі ты быў у мяне, я плакала, што прымушана так жыць, хоць я табе гэтага не сказала. Да ўбачання. Твая Капіталіна».

Канавалаў узяў у мяне ліст і задумліва пачаў круціць яго між пальцаў адной рукі, другою пакручваючы барату.

- А пісаць ты ўмееш?
- Магу...
- А чарніла ў цябе ёсьць?
- Ёсьць.

— Напішы ты ёй ліст, га? Яна-ж, мусіць, нягоднікам мяне лічыць, думае—забыўся на яе... Напішы!

— Калі ласка. Яна хто?..

— Простытутка... Бачыш—пра выключку піша. Гэта, значыцца, каб я паліцьці даў абяцаньне, што пажанюся з ёю, тады ёй вернуць пашпарт, а «кніжку ў яе адбярнуць, і будзе яна з таго часу вольная! Уцяміў?

Праз паўгадзіны гатова было чулае паславьне да яе.

— Ну-тка, пачытай, як яно выйшла?—з нецярплівасьцю спытаўся Канавалаў.

Выйшла вось як:

«Капа! Ня думай пра мяне, што я падлюга і забыўся на цябе. Не, я не забыўся, а просьба зап'яністваваў і ўвесь прапіўся. Цяпер зноў паступіў на месца, заўтра возьму ў гаспадара грошай наперад, вышлю іх на Піліпа, і ён цябе выключыць. Грошай табе на дарогу хопіць. А пакуль—да ўбачаньня. Твой Аляксандар».

— Гм...—сказаў Канавалаў, пацерабіўшы галаву,— а пішаш ты ня надта... Жалоснасьці няма ў лісьце ў цябе, сьлязы няма. І зноў-жа—я прасіў цябе ляць мяне розьнымі словамі, а ты гэтага не напісаў...

— А на што гэта?

— А каб яна бачыла, што мне перад ёю сорамна, і што я разумею, як я перад ёю вінават. А так што! Як гарох рассыпаў—напісаў! А ты сьлязу падпусьці!

Прышлося падпусьціць сьлязу, што я з посьпехам і выканаў. Канавалаў здаволіўся і, паклаўшы мне руку на плячо, сардэчна сказаў:

— Вось цяпер слаўна! Дзякуй! Ты хлопец, відаць, добры, мы з табою зжывёмся.

Я быў у гэтым пэўны і папрасіў яго расказаць мне пра Капіталіну.

— Капіталіна? Дзяўчынка яна,—зусім дзіцяне. Вяцкая, купецкая дачка была... дый, вось, зьбілася з тору. Далей-болей, і пашла ў публічны дом... Я—гляджу, дзіцяне зусім! Божачка, думаю, хіба-ж так можна? Ну, і пазнаёміўся з ёю. Яна—плакаць. Я кажу: нічога, пацярпі! Я ця адсюль выцягну—пачакай! І ўсё ў мяне было гатова, грошы і ўсё... І раптам я заўяштваваў і апынуўся ў Астрахані. Потым, вось, сюды трапіў. Павядоміў яе пра мяне адзін чалавек, і яна напісала мне ліст.

— Што-ж ты,—спытаўся я ў яго,—жаніцца хочаш з ёю?

— Жаніцца, дзе мне! Калі ў мяне запой—дык які я жаніх? Не, так я гэта. Выключу яе—і потым ідзі на ўсе чатыры бакі. Месца сабе знойдзе, можа, чалавекам будзе.

— Яна з табою хоча жыць...

— Дык-жа ж яна блазнуе толькі. Яны ўсе такія... бабы... Я іх вельмі добра ведаю. У мяне шмат было розных. Нават купчыха адна... Канюхом я быў у цырку, яна мяне і выглядзела. Ідзі,—кажа,—хурманам. Мне цырк у той час дакучыў, я і згодзіўся, пашоў. Ну і тое... Пачала яна да мяне ласіцца. Дом гэта ў іх, коні, слугі—як паны жылі. Муж у яе быў нізенькі і тоўсты, як вось наш гаспадар, а сама яна такая худая, гібкая, як кошка, гарачая. Бывала, як

абшчэпіць ды пацалуе ў губы—як жару ў сэрца
сьпіне. Так ты ўвесь і задрыжыш, нават страшна
зробіцца. Цалуе, бывала, а сама ўсё плача: плечы
ў яе нават ходырам ходзяць. Спытаюся ў яе: чаго ты,
Вяруська? А яна: дзіцяні, —кажа, ты, Саша; не
разумееш ты нічога. Слаўная была... А гэта яна пра-
вільна, што я не разумею, бач, нічога—вельмі я дур-
наваты, сам ведаю. Што раблю—не разумею. Як
жыву—ня думаю!

І, змоўкшы, ён паглядзеў на мяне шырока расплю-
шчанымі вачыма; у іх ні-то сьвяціўся сплах, ні-то
было пытаньне, наогул штосьці трывожнае, ад чаго
прыгожы твар яго зрабіўся яшчэ сумнейшы і пры-
гажэйшы...

— Ну, і як-жа ты гэта, з купчыхаю скончыў?—
спытаўся я.

— А на мяне, бачыш ты, нуда находзіць. Такая,
скажу я табе, братка мой, нуда, што немагчыма мне
гады жыць, зусім нельга. Як быццам я адзін чалавек
на ўсім сьвеце і, апрача мяне, нідзе нічога жывога
няма. І ўсё мне ў такі час абрыдае—і сам я сабе
раблюю абузаю, і ўсе людзі; хоць памірай яны—ня
ойкну! Хвароба гэта ў мяне, мусіць. З яе і піць
я пачаў... Дык вось, я і кажу ёй: Вера Міхайлаўн!
пусьці мяне, больш я не магу! Што,—кажа,—нада-
кучыла я табе?—І сьмяецца, ведаеш, ды так-жа ж
нядобра сьмяецца. Не, бач, ня ты мне надакучыла,
а сам я сабе не пад сілу зрабіўся. Спачатку яна не
разумела мяне, нават крычэць пачала, сварыцца...
Потым зразумела. Пахіліла галаву і кажа: Што-ж,

ідзі!..—Заплакала. Вочы ў яе чорныя. Валасы так-сама чорныя і кучаравыя. Яна ня купецкага роду была, а з чынавенства... Т-так... Шкода мне яе было, і ня люб я быў сам сабе тады. Ёй, пэўна-ж, нудна было з такім, бач, мужам. Ён зусім, як мяшок мукі... Плакала яна доўга—прызвыкла да мяне. Я-ж яе вельмі чесьціў: вазьму, бывала, на рукі і гушкаю. Яна сьпіць, а я сяджу і гляджу на яе. Ува сьне чалавек вельмі харош бывае, такі просты; дыхае ды ўсьміхаецца, і больш нічога. А то—калі налецішчы жылі,—бывала, паедзем з ёю катацца,—на ўсю сілу яна любіла ляцець. Прыедзем, дзе-небудзь у кутку ў лесе камя прывяжам, а самі ў цянёк на траву. Яна скажа мне легчы, пакладзе маю галаву сабе на калені і чытае мне якую кніжку. Я слухаю, слухаю, ды і засну. Добрыя гісторыі чытала, вельмі добрыя. Ніколі я не забудуся на адну—пра нямога Гарасіма і яго сабаку. Ён, нямы, бач, папіханы чалавек быў, і ніхто яго, апрача сабакі, ня любіў. Сьмяюцца з яго і ўсё таксама, ён зараз да сабакі ідзе... Вельмі гэта жаласная гісторыя... А справа, бач, была за прыгонам... Пачы і кажа яму: нямы, ідзі, утапі свайго сабаку, а то ён вые.—Ну, нямы пашоў... Узяў човен, пасадзіў у яго сабаку і паехаў... Я, бывала, у гэтым месцы дрыжма дрыжу. Божачка! У жывога чалавека адзіную ў сьвеце радасьць яго забіваюць! Якія гэта парадкі? Нязвычайная гісторыя! І правільная—вось што добра! Бываюць такія людзі, што для іх увесь сьвет у адным у чым-небудзь—у сабаку, напрыклад. А чаму ў сабаку? Таму што больш нікога няма,

хто-б любіў такога чалавека, а сабака яго любіць. Бяз любові якой-небудзь—жыць чалавеку немагчыма:—на тое яму і душа дадзена, каб ён мог любіць.. Шмат яна мне розных гісторый чытала. Слаўная была жанчына, і дагэтуль шкода мне яе... Каб не маё наканаваньне—не пашоў-бы я ад яе, пакуль яна сама таго не захацела-б, ці муж не даведаўся пра нашыя з ёю справы. Ласкавая яна была—вось што галоўнае, ня тым ласкавая, што падарункі давала, а так—сэрцам сваім ласкавая. Цалуецца яна са мною і ўсё такое—жанчына, як жанчына... а найдзе, бывала, на яе штосьці такое ціхае... дзіўна нават, да чаго яна тады добры чалавек была. Глядзіць, бывала, проста ў душу і апавядае, як нянька або маці. Я ў такі час, бывала, прост як пяцігадовае дзіцячэ перад ёю. Але ўсё-ткі пашоў ад яе—нуда! Цягне мяне кудысьці... Бывай, кажу, Вера Міхайлаўна, ня гневайся на мяне. Бывай, кажа, Саша. І—дзіўная—закасала мне руку да локця, дый як упусьціць зубы ў мяса! Я ледзь не загарлаў! Так цэлы кавалак і выхапіла, амаль ня тры тыдні балела рука. Вось і зараз знак ёсьць.

Закасаўшы мускулістую руку, белую і прыгожую, ён паказаў мне яе, усьміхаючыся лагодна-сумнаю ўхмылкаю. На скуры каля локцэвата згібу быў выразна відаць рубец—дзьве дужкі, і амаль што сходзіліся канцамі. Канавалаў глядзеў на іх і, усьміхаючыся, ківаў галавою.

— Дзівачка!—Гэта яна на памяць куснула.

Я чуў і раней гісторыі ў гэтым духу. Амаль-што ў кожнага басяка ёсьць у мінулым «купчыха» або

«адна паня з шляхетных» і ўва ўсіх баякоў гэтая купчыха і паня ад нязьлічоных варыяцый у апавяданьнях пра яе зьяўляецца асобаю зусім фантастычнаю, дзіўна злучаючы ў сабе самыя супроцьлеглыя фізычныя і псыхічныя рысы. Калі яна сёньня блакітнавокая, злая і вясёлая, дык можна чакаць, што праз тыдзень вы пачуеце пра яе, ужо як пра чорнавокую, добрую і сьлязьлівую. І звычайна баяк апавядае пра яе ў скептычным тоне, з масаю падрабязнасьцяй, што абніжаюць яе.

Але ў гісторыі, якую пераказаў Канавалаў, гучэла штосьці праўдзівае, у ёй былі незнаёмыя мне рысы—чытаньне кніжак, эпітэт дзіцяці ў дастасаваньні да магутнай постаці Канавалава...

Я ўявіў сабе гібкую жанчыну, што сьпіць у яго на руках, прытуліўшыся галавою да шырокіх грудзей—гэта было прыгожа і яшчэ больш праканала мяне ў праўдзе яго апавяданьня. Нарэшце, яго сумны і мяккі тон пры ўспамінах пра «купчыху»—тон выключны. Праўдзівы баяк ніколі не гаворыць такім тонам ні пра жанчын, ні пра што іншае—ён любіць паказаць, што для яго на зямлі няма такой рэчы, якую ён не адважыўся-б аблаяць.

— Ты што-ж маўчыш, думаеш, я набрахаў?—спытаўся Канавалаў, і ў голасе ў яго гучэла трывога. Ён сядзеў на мяшкох з мукою, трымаючы ў адной руцэ шклянку гарбаты, а другою павольна пагладжваючы бараду. Яго блакітныя вочы глядзелі

на мяне дапытліва і пытальна, зморшчынкі на лобе
ляглі рэзка...

— Не, ты давай веры... Нашто мне брахаць? Ну,
няхай сабе, наш брат, валацуга, казкі казаць май-
стар... Нельга, любы...—Калі ў чалавека ў жыцці ня
было нічога добрага,—ён-жа ж нікому не пашкодзіць.
калі сам для сябе выдумае хоць якую-небудзь казку,
дый пачне апавядаць яе за праўду. Апавядае, і сам
сабе дае веры, быццам так і было,—дае веры, ну,
яму і прыемна. Шмат хто жыве гэтым. Нічога ня
зробіш... Але я табе раскажаў праўду,—так яно і
было. Хіба тут што асаблівае ёсьць? Жанчына жыве,
і ён нудна. Няхай сабе я хурман, але жанчыне гэта
ўсёроўна, таму што і хурман, і пан, і афіцэр—усё
мужчыны... І ўсе перад ёю свіньні, усе аднаго шу-
каюць, і кожны стараецца, каб болей узяць, ды ме-
ней заплаціць. Просты-ж чалавек, бач, больш сумлен-
ны. А я вельмі просты... Жанчыны гэта добра ўва
мне разумеюць, бачаць, што не пакрыўджу, не на-
сьмяюся з яе. Жанчына—яна зграшыць і нічога так
не баіцца, як сьмеху, глуму з яе. Яны сарамлівей-
шыя супроць нас. Мы сваё возьмем і хоць на рынак
пойдзем апавядаць, хваліцца пачнем—вось, бач, як
мы адну дурніцу падманілі!.. А жанчыне няма куды
ісьці, ёй грэх за геройства ніхто не палічыць. Яны,
браце, нават самыя астатнія, і тыя сорама больш за
нас маюць.

Я слухаў яго і думаў: няўжо гэты чалавек верны
сам сабе, кажучы ўсе гэтыя, невыпадаючыя казаць
яму, рэчы?

А ён, задумліва паставіўшы на мяне свае, як у дзіцяці ясныя, вочы, усё больш здзіўляў мяне сваімі гутаркамі.

Дровы ў печы згарэлі, яркі груд вугальля адкінуў ад сябе на сцяну пякарні ружовую пляму...

У важна глядзеў кавалачак блакітнага неба з дзвюма зоркамі на ім. Адна з іх—большая—блішчэла, як смарагд, другая, недалёчка ад яе, гарэла ледзь прыкметна.

Мінуў тыдзень, і мы з Канавалавым пасябравалі.

— Ты просты хлопец! Добра гэта!—казаў ён мне, шырока ўсьміхаючыся і хлэпаючы мяне сваёю ручынаю па плячы.

Працаваў ён артыстычна. Трэба было бачыць, як ён упраўляўся з сяміпудовым комам цеста, раскачваючы яго, або як, нахінуўшыся над скрыню, мясіў, да локця грузячы свае магутныя рукі ў пругкую масу, што пішчэла ў яго сталёвых пальцах.

Спачатку, бачачы, як ён шывка кідае ў печ сырыя боханы, што я ледзь пасьпяваў падкідаць іх з латак на яго лапату,—я баяўся, што ён насадзіць іх адзін на адзін; але калі ён сьпёк тры печы і ні ў водвага з ста дваццаціх боханаў—пышных, румяных і высокіх—ня было «прыціску», я зразумеў, што маю справу з артыстым у сваім родзе. Ён любіў працаваць, захапляўся работаю, тужыў, калі печ пякла

блага або цеста марудна падыходзіла, злаваўся і лаяў гаспадара, калі ён купляў сырую муку, і бгў як дзіця вясёлы і здаволены, калі буханкі з печы выходзілі правільна круглыя, высокія, «уздымістыя», мерна румяныя, з тонкаю, хрусткаю скарынкаю. Бывала, ён браў з лапаты ў рукі самы ўдалы бохан і, перакідаючы яго з далоні на далонь, апякаючыся, вясёла сьмяяўся, кажучы мне:

— Эх, якога прыгажуну мы з табою зрабілі...

І мне было прыемна глядзець на дзіцянё, што ўклалада ўсю душу ў работу сваю,—як гэта і грэба рабіць кожнаму чалавеку ў кожнай рабоце...

Аднойчы я спытаўся ў яго:

— Саша, кажуць, ты пнеш добра?

— Пяю... Толькі гэта ў мяне часамі бывае... находам. Пачну я нудзіцца, тады і пяю... І калі пяхць пачну—засмуткую. Ты ўжо лепш маўчы пра гэта, не дражніся. А сам-жа ты не пнеш? Ах, ты штука якая! Ты лепш пацяры да мяне... Потым абодва запяём, разам. Згода?

Я, вядома, згадзіўся і сьвістаў, калі хацелася пяхць. Але часам, ня ўдэрпеўшы, пачынаў гудзець сабе пад нос, месячы цеста і раскачваючы хлеб. Канавалаў слухаў мяне, шавяліў вуснамі і праз нейкі час спамянаў мне пра маё абяцаньне. А часам груба крычэў на мяне:

— Кінь! Не стагні!

Неяк аднаго разу я дастаў з мае скрыначкі кніжку і, прымасьціўшыся да вакна, пачаў чытаць.

Канавалаў дрымаў, рассьцягнуўшыся на скрыні з цестам, але шарханьне лістаных мною над яго вухам старонак прымусіла яго расплюснуць вочы.

— Пра што кніжка?

Гэта былі «Падліпаўцы».

— Пачытай уголас, га?..—папрасіў ён.

І вось, я пачаў чытаць, седзячы на падваконьніку, а ён усеўся на скрыні і, прыхінуўшы сваю галаву да маіх каленяў, слухаў... Часам я праз кнігу зазіраў у яго твар і спатыкаўся з яго вачмі—ў мяне дагэтуль яны ў памяці—шырока расплюшчаныя, напружаныя, поўныя глыбокай увагі... І рот у яго таксама быў напярэзаны, паказваючы два рады роўных, белых зубоў. Узнятыя ўгару бровы, выгнутыя зморшчынкі на высокім лобе, рукі, якімі ён абхапіў калені, уся яго нярухомая, уважлівая поза падагравала мяне, і я стараўся як мага больш выразна і вобразна расказаць яму сумную гісторыю Сысойкі і Пілы.

Нарэшце, я змарыўся і згарнуў кнігу.

— Усё ўжо?—шэптам спытаўся ў мяне Канавалаў.

— Менш за палову...

— Усю ўголас прачытаеш?

— А калі ласка.

— Эх!—Ён схапіў сябе за голаў і заківаўся, седзячы на скрыні. Яму штосьці хацелася сказаць, ён адчыняў і зачыняў рот, уздыхаючы, як мяхі, і для чагосьці зажмурыў вока. Я не чакаў такога афэкту і не разумеў яго значаньня,

— Як ты гэта чытаеш! шэптам загаварыў ён.—На розныя галасы.. Як жывыя ўсе яны... Апроська! Піла... Дурні якія! Сьмешна мне было слухаць!.. А далей што? Куды яны паедуць? Божа-божачка! Гэта-ж усё праўда. Гэта-ж як ёсьць сапраўдныя людзі... сапраўдашнія мужыкі... І зусім як жывыя і галасы, і твары... Слухай, Максім! Пасадзім печ—чытай далей!

Мы пасадзілі печ, нарыхтавалі другую, і зноў гадзіну і сорок хвілін я чытаў кнігу. Потым зноў пауза—печ сьпякла, вынялі хлеб, пасадзілі другі, замясілі яшчэ цеста, учынілі яшчэ хлеб...—Усё гэта рабілася з гарачліваю хуткасьцю і амаль-што моўчкі.

Канавалаў, нахмурыўшы бровы, зрэдку каротка кідаў мне аднаскладовыя загады і хапаўся, хапаўся...

Пад раніцу мы скончылі кнігу, я пачуваў, што язык у мяне адзержвянеў.

Седзячы верхам на мяшку мукі, Канавалаў глядзеў мне ў твар дзіўнымі вачыма і маўчаў, упёршыся рукамі ў калені...

— Добра?—спытаўся я.

Ён закруціў галавою, жмурачы вочы, і зноў-ткі чамусьці шэптам загаманіў:

— Хто-ж гэта злажыў?—У вачох у яго сьвяцілася незьясньёнае словамі здзіўленьне, і твар раптам пыхнуў гарачым пачуцьцём.

Я расказаў, хто напісаў кнігу.

— Ну—чалавек ён! Як хапіў! А? Нават жудасна. За сэрца бярэ,—вось як-жа ж яно жыва. Што-ж ён пісьменьнік, што яму за гэта было?

— Як гэта?

— Ну, напрыклад, далі яму нагароду ці што там?

— А за што яму трэба даць нагароду?—спытаўся я.

— Як за што? Кніга... гэта-ж як-бы акт паліцэйскі. Зараз яе чытаюць... мяркуюць: Піла, Сысойка... якія-ж гэта людзі? Шкода іх зробіцца ўсім... Народ цёмны. Якое ў іх жыццё? Ну, і...

— І што?

Канавалаў здэтанавана паглядзеў на мяне і нясьмела заявіў:

— Які-небудзь загад павінен выйсьці. Людзі-ж яны, трэба іх падтрымаць.

У адказ на гэта я прачытаў яму цэлую лекцыю... Але, ня тое! яна не зрабіла таго ўражаньня, на якое я разьлічаў.

Канавалаў задумаўся, пахіліў галаву, заківаўся ўсім корпусам і пачаў уздыхаць, ні словам не перашкаджаючы мне гаварыць. Я замарыўся, нарэшце, змоўк.

Канавалаў узняў галаву і сумна паглядзеў на мяне.

— Так яму, значыцца, нічога і не далі?—спытаўся ён.

— Каму?—пацікавіўся я, забыўшыся на Рашотнікава.

— Дык пісьменьніку-ж.

Я не адказаў яму, пачуваючы раздражненьне супроць слухача, які, відаць, ня лічыў сябе ў моцы разьвязаць сусьветныя пытаньні.

Канавалаў, не чакаючы майго адказу, узяў кнігу ў свае рукі, асьцярожна пакруціў яе, разгарнуў, загарнуў і, паклаўшы на месца, глыбока ўздыхнуў.

— Як усё гэта прамудра, божачка!—сьціха загаманіў ён—Напісаў чалавек кнігу... папера і на ёй кропачкі розныя—вось і ўсё. Напісаў і... памёр ён?

— Памёр,—казаў я.

— Памёр, а кніга засталася, і яе чытаюць. Глядзіць у яе чалавек вачыма і гаворыць розныя словы. А ты слухаш і разумеш: жылі на сьвеце людзі— Піла, Сысойка, Апроська... І шкода табе людзей, хоць ты іх ніколі ня бачыў і яны цябе зусім—нічога! Па вуліцы яны такія, можа, дзесяткамі жывыя ходзяць, ты іх бачыш, а ня ведаеш пра іх нічога... і табе няма да іх справы... ідуць яны і йдуць... А ў кнізе, табе іх шкода так, што нават сэрца зьнібее... Як гэта разумець?.. А пісьменьнік так без нагароды і памёр? Нічога яму ня было?

Я раззлаваўся і расказаў яму пра нагароды пісьменьнікам...

Канавалаў слухаў мяне, спалохана тарэшчачы вочы, і спачувальна цмокаў вуснамі.

— Парадкі,—уздыхнуў ён усімі грудзьмі і, закусіўшы левы вус, сумна пахіліў галаву.

Тады я пачаў гаварыць пра злы лёс карчмы ў жыцьці расійскага літаратара, пра тыя выдатныя і шчырыя таленты, што загінулі праз гарэлку—адзіную падеху ў іхнім пакутным жыцьці.

— Дык хіба-ж такія людзі п'юць?—шэптам спытаўся ў мяне Канавалаў. У яго шырока адчыненых

вачох блішчэла і нявера да мяне, сполах, і жаль да тых людзей.—П'юць! Што-ж яны пасья таго, як напішуць кнігі, пачнуць піць?

Гэта, памойму, было недарэчнае пытаньне, і я на яго не адказаў.

— Вядома, пасья,—вырашыў Канавалаў.—Жывуць людзі і глядзяць у жыцьцё, і ўбіраюць у сябе чужое гора жыцьця. Вочы ў іх, мусіць, асаблівыя... І сэрца таксама... Нагледзяцца на жыцьцё і засмуткуюць... І ўвальюць смутак у кнігі... Гэта ўжо не дае рады, таму што—сэрца кранута, з яго смутку агнём ня выпаліш... І застаецца—гарэлкаю яго заліваць. Ну, і п'юць... Так я кажу?

Я згадзіўся з ім, і гэта як-бы надало яму бадзёрасьці.

— Ну, і па ўсёй праўдзе,—далей разьвіваў ён псыхалёгію пісьменьнікаў,—выпадае іх за гэта ўзнагарадзіць. Праўда-ж? Таму што яны разумеюць больш за іншых і паказваюць іншым розныя непападкі. Вось цяпер я, напрыклад,—што такое? Басяк, галах, п'яніца і крануты чалавек. Жыцьцё ў мяне бяз усякага апраўданья. Чаго я жыву на зямлі і каму я на ёй патрэбен, калі паглядзець? Ні кута свайго, ні жонкі, ні дзяцей і ні да чаго гэтага нават і ахвоты няма. Жыву, смуткую... Навошта? Невядома. Унутранага шляху ў мяне няма,—разумееш? Як-бы гэта сказаць? Гэткай іскаркі ў душы няма... сілы, ці што? Ну, няма ўва мне адной штукі—і ўсё тут! Зразумеў? Вось я жыву і гэтую штуку шу-

каю і смуткую па ёй, а што яна такое ёсьць—гэта мне невядома...

Ён, трымаючыся рукою за галаву, глядзеў на мяне, і на твары ў яго адбілася—праца гэй думкі, што шукае для сябе формы.

— Ну, і што-ж далей?—дапытваўся я.

— Далей?.. Не магу я табе расказаць... Але думаю так, што калі-б які-небудзь пісьменьнік прыгледзеўся да мяне,—мог-бы ён вытлумачыць мне маё жыццё, га? Ты як думаеш?

Я думаю, што і сам здолею вытлумачыць яму яго жыццё, і адразу-ж узяўся за гэтую, на мой погляд, лёгкую і ясную справу. Я пачаў гаварыць пра ўмовы і асяродзьдзе, пра няроўнасьць, пра людзей—ахвяр жыцця і пра людзей—уладароў жыцця.

Канавалаў слухаў уважліва. Ён сядзеў супроць мяне, падпёршы шчаку рукою, і яго вялікія блакітныя вочы, шырока расплюшчаныя, задумлівыя і разумныя, патроху завалакваліся як-бы лёгкім туманом, на лобе ўсё больш рэзка клаліся зборкі, ён, здаецца, паўстрымоўваў дыханьне, увесь паглынуты жаданьнем зразумець мае гутаркі.

Мне ільсьціла ўсё гэта. Я з запалам расьпісваў яму яго жыццё і даводзіў, што ён не вінаваты ў тым, што ён такі. Ён—сумная ахвяра ўмоў, істота, паводле прыроды свае, з усімі роўнапраўная і доўгім радам гістарычных несправядлівасьцяў зьведзеная на ступень соцыяльнага нуля. Я закончыў прамову тым, што сказаў:

— Табе няма ў чым вінаваціць сябе... Цябе пакрыўдзілі...

Ён маўчаў, ня зводзячы з мяне вачэй; я бачыў, як у іх зараджаецца добрая, сьветлая ўсьмешка, і з нецярплівасьцю чакаў, чым ён адгукнецца на мае словы.

Ён ласкава засьмяяўся і, мяккім, жаночым рухам пацягнуўшыся да мяне, паклаў мне руку на плячо.

— Як ты, браце, лёгка апавядаеш! Адкуль толькі табе ўсе гэтыя справы вядомы? Усё з кніг? Шмат-жа ты чытаў іх. Эх, калі-б мне таксама пачытаць гэтулькі!.. Але галоўная прычына — вельмі ты жаласьліва гаворыш... Упяршыню мне такая гутарка. Дзіўна! Усе людзі адзін аднаго вінавацяць у сваіх незадачах, а ты—усё жыцьцё, усе парадкі. Выходзіць патвойму, што чалавек, бач, сам сабою не вінават ні ў чым, а наканована яму з роду быць басяком—таму ён і басяк. І наконт арыштантаў вельмі дзіўна: крадучь таму, што работы няма, а есьці трэба... Як усё гэта жаласьліва ў цябе! Слабога ты, відаць, сэрца!..

— Чакай,—сказаў я,—ты згодзен са мною? Правільна я казаў?

— Табе лепей ведаць, правільна ці не—ты пісьменны... Яно, можа сабе,—калі ўзяць іншых,—дык правільна... А вось калі я...

— Дык—што?

— Ну, я—асобная справа... Хто вінават, што я п'ю? Павелка, брат мой, ня п'е—у Пермі ў яго свая пякарня. А я вось працую лепш за яго—аднак, валацуга і п'яніца, і больш няма мне ні званьня, ні долі...

А мы-ж адной маткі дзеці! Ён яшчэ маладзейшы за мяне. Выходзіць,—ува мне самім штосьці нядобра... Ня так я, значыцца, радзіўся, як чалавеку выпадае. Сам-жа ты гаворыш, што ўсе людзі аднолькавы. А я на асобнай сьцежцы... І не адзін я—шмат нас гэткіх. Асаблівія мы, браце, людзі... ні ў які парадак ня ўключаемся. Асобны нам рахунак патрэбен... І законы асобныя: вельмі строгія законы—каб нас выкараняць з жыцця! Таму карысьці ад нас няма, а месца мы ў ім займаем і ў іншых на сьцежцы стаім... Хто перад намі вінават? Самі мы перад сабою вінаваты... Таму што ў нас ахвоты да жыцця няма і да сябе саміх мы пачуцця ня маем...

Ён—гэты вялікі чалавек з яснымі вачыма дзіцяці— з такім лёгкім духам выдзяляў сябе ў катэгорыю людзей, для жыцця непатрэбных і таму падлягаючы выкараненьню, з такою журбою, якая-ж яшчэ і смяялася,—аж я быў зусім ашаламёны гэтым самазніжэньнем, дагэтуль яшчэ нябачаным мною ў басяка, у масе сваёй істоты, ад усяго адарванай, усяму варожай і над усім гатовай паспрабаваць сілу свайго азлаблёнага скептыцызму. Я спатыкаў толькі людзей, якія заўсёды ўсё вінавацілі, на ўсё жаліліся; упорчыва адсуваючы саміх сябе ў бок з раду тых відавочнасьцяй, якія абвяргалі іхнія настойлівыя даводжаныя асабістай непаграшальнасьці, яны заўсёды ўзвальвалі свае няўдачы на нямую долю, на злых людзей... Канавалаў долю не вінаваціў, пра людзей не гаварыў. Ува ўсім бязладзьдзі асабістага жыцця быў вінават толькі ён сам, і чым больш упорчыва я стараўся давесці яму.

што ён «ахвяра асяродзьдзя і ўмоў», тым больш на-
стойліва ён праконваў мяне ў сваёй вінаватасьці перад
самім сабою за сваю сумную долю... Гэта было оры-
гінальна, але гэта абурала мяне. А ён адчуваў прыем-
насьць, катуючы сябе; якраз прыемнасьцю блішчэлі
ў яго вочы, калі ён гучным барытонам крычэў мне:

— Кожны чалавек сам сабе гаспадар. І ніхто ў
тым не вінават, калі я падлюга!

У вуснах культурнага чалавека такія гутаркі ня
здзівілі-б мяне, бо яшчэ няма такой балячкі, якую
нельга было-б знайсці ў складаным і забытаным
псыхічным арганізьме, што завецца «інтэлігент». Але
ў вуснах баяжа,—хоць ён таксама інтэлігент сярод
пакрыўджаных лёсам, голых, галодных і злых напаў-
людзей, напаўзвяроў, якія напаўняюць брудныя
дзіркі гарадоў,—з вуснаў баяжа дзіўна было чуць
гэтыя гутаркі. Прыходзілася заключыць, што Кана-
валаў сапраўды—асобная справа, але я не хацэў
гэтага.

З надворнага боку Канавалаў да драбніц зьяўляўся
самым гипсовым баяжугаю; але чым больш я пры-
глядаўся да яго, тым больш праконваўся, што маю
справу з відазьменаю, якая парушае маё ўяўленьне
пра тых людзей, што даўно пара лічыць за клясу
і што зусім годны ўвагі, як моцна алчущыя і жадущыя,
вельмі злыя і зусім ня дурныя...

Мы з ім спрачаліся ўсё гарачэй.

— Ды пачакай,—крычэў я,—як можа чалавек
устойць на нагах, калі на яго з усіх бакоў розная
цёмная сіла прэ?

— Упрыся мацней!—узгалашаў мой опонэнт, і гарачыўся і блішчэў вачыма.

— Ды ўва што ўперціся?

— Знайдзі свой пункт і ўпрыся!

— А ты чаго-ж ня ўпіраўся!

— Вось я табе і кажу, дзіўны ты чалавек, што я сам вінават у маёй долі!.. Не знайшоў я пункту майго! Шукаю, смуткую—не знаходжу!

Аднак, трэба было паклапаціцца пра хлеб, і мы ўзяліся за работу, далей даводзячы адзін аднаму правільнасьць сваіх поглядаў. Вядома, нічога не давялі, і абодва, усхваляваныя, скончыўшы работу, ляглі спаць.

Канавалаў расьцягнуўся на падлозе пякарні і зраз заснуў. Я ляжаў на мяшкох з мукою і згары ўніз глядзеў на яго магутную барадатую постаць, што асілкам раскінулася на мачуле, кінутай каля скрыні. Пахла гарачым хлебам, кіслым цестам, вугляквасам... Бралася на дзень, у шкло вакон, укрытае пластом мучнога пылу, пазірала шэрае неба. Грукаталі калёсы, пастух іграў, зьбіраючы статак.

Канавалаў храпеў. Я глядзеў, як уздымаліся яго шырокія грудзі, і абдумваў розныя спосабы найхутчэйшага наварненьня яго на маю веру, але нічога ня выдумаў і заснуў.

Раніцою мы з ім усталі, учынілі хлеб, памыліся і селі на скрыні піць гарбату.

— Што, у цябе ёсьць кніжка?—спытаўся Канавалаў.

— Ёсьць...

— Пачытаеш мне?

— Добра...

— Вось слаўна! Ведаеш што? Пражыву я месяц, базьму ў гаспадара грошы і палову—табе!

— Нашто?

— Купі кніжак... Сабе купі, якія да густу, і мне купі—хоць дзьве. Мне, якія пра мужыкоў. Вось як пра Пілу і Сысойку... І каб, ведаеш, з жалем было напісана, а не дзеля сьмеху... Ёсьць іншыя—лухта зусім! Панфілка і Філатка—нават з малюккам на першым месцы—глупства. Пашахонцы, казкі розныя. Ня люблю я гэта. Я ня ведаў, што ёсьць такія вось як у цябе.

— Хочаш пра Сьценьку Разіна?

— Пра Сьценьку? Добрая?

— Вельмі добрая...

— Цягні!

І неўзабаве я ўжо чытаў яму Кастамарава: «Бунт Сьценькі Разіна». Таленавітая монографія, амаль што эпічная поэма, спачатку не спадабалася майму барадатуму слухачу.

— А чаму тут гутарак няма?—спытаўся ён, зазіраючы ў кнігу. І калі я вытлумачыў—чаму, ён нават пазяхнуў і хацеў схаваць пазяханьне, але гэта яму не ўдалося, і ён сканфужана і вінавата заявіў мне:

— Чытай—нічога! Гэта я так...

Але ў меру таго, як гісторык маляваў пэндзлем мастака постаць Сьцяпана Цімахеевіча, і «князь волскай вольніцы» вырастаў са старонак кнігі, Канавалаў перараджаўся. Раней нудны і бязуважны,

з вачыма, затуманенымі ляною дрымотаю,—ён, па-
ступова і няпрыкметна для мяне, устаў перада мною
ў праразьліва новым выглядзе. Седзячы на скрыні
супроць мяне і абшчапіўшы свае калені рукамі, ён па-
клаў на іх падбародак так, што яго барада закрыва
яму ногі, і глядзеў на мяне прагнымі дзіўна распа-
ленымі вачыма з-пад сурова нахмураных броваў.
У ім ня было ніводнай рысачкі тэй дзіцячай на-
іўнасьці, якою ён здзіўляў мяне, і ўсё тое простае, як
у жанчыны мяккае, што так ішло да яго блакітных,
добрых вачэй,—цяпер пацямнелых і звужаных,—
знікла кудысьці. Нешта ільвінае, агнявое было ў яго
сьціснутай у ком мускулаў постаці. Я змоўк.

— Чытай,—ціха, але загадна сказаў ён.

— Ты што?

— Чытай!—паўтарыў ён, і ў тоне яго разам з
просьбаю гучэла раздражненьне.

Я чытаў далей, зрэдку паглядаючы на яго, і ба-
чыў, што ён усё больш распялецца. Ад яго выходзіла
шtosьці, што ўзварушала і п'яніла мяне—нейкі гарачы
туман. І вось, я дайшоў да таго, як злавiлі Сьценьку.

— Злавiлі!—крыкнуў Канавалаў.

Боль, крыўда, гнеў гучэлі ў гэтым узгалосьці.

У яго выстушў пот на лобе, і вочы дзіўна расшы-
рыліся. Ён саскочыў з скрыні, высокі і ўзрушаны,
спыніўся супроць мяне, паклаў мне руку на плячо і
голасна, хапаючыся загаманіў:

— Годзе! Ня чытай... Скажы, што цяпер будзе?
Не, чакэй, не кажы! Пакараюць яго сьмерцю? А?
Чытай хутчэй, Максім!

Можна было думаць, што якраз Канавалаў, а ня Фролка—родны брат Разіну. Здавалася, што нейкія сувязі крыві, непарыўныя, не прастылыя за тры стагодзьзі, дагэтуль звязваюць гэтага баяка са Сьценькам, і баяк з усёю сілаю жывога, моцнага дела, з усёю палкасьцю сумуючага бяз «пункту» духа, пачувае боль і гнеў злоўленага трыста год таму назад вольнага сокала.

— Ды чытай, будзь-жа ты ласкаў!

Я чытаў, узрушаны і ўсхваляваны, чуючы, як б'ецца маё сэрца і разам з Канавалавым перажываючы Сьценькіну тугу. І вось мы дайшлі да катаваньняў.

Канавалаў скрыгаў зубамі, і яго блакітныя вочы блішчэлі, як вугалі. Ён наваліўся на мяне адзаду і таксама не адводзіў вачэй ад кнігі. Яго дыханьне шумела над маім вухам і здувала мне валасы з галавы на вочы. Я ўстрахаў галавою для таго, каб адкінуць іх. Канавалаў убачыў гэта і паклаў мне на галаву сваю цяжкую далонь.

«Тут Разін так скрыгнуў зубамі, што разам з крывёю выплюнуў на падлогу»...

— Годзе!.. К чорту!—крыкнуў Канавалаў і, вырваўшы ў мяне з рук кнігу, на ўсю сілу шлёпнуў яе аб падлогу і сам сеў на падлозе.

Ён плакаў, і дзеля таго, што яму было сорамна сьлёз, ён неяк бурчэў, каб ня рыдаць. Ён схаваў галаву ў калені і плакаў, выпіраючы вочы аб свае брудныя ціковыя штаны.

Я сядзеў перад ім на скрыні і ня ведаў, што сказаць яму, каб пацешыць.

— Максім!—казаў Канавалаў, седзячы на падлозе.—Страшна! Піла... Сысойка. А потым Сьценька... га? Які лёс!.. Гэта-ж зубы ён як выплюнуў!.. га?

І ён увесь здрыгаўся.

Яго асабліва ўразілі выплунутыя Сьценкам зубы, ён увесь час, хваравіта торгаючы плячыма, казаў пра іх.

Мы абодва з ім былі як п'яныя, пад'упывам балючага і жорсткага малюнку катаваньняў, што паўстаў перад намі.

— Ты мне яшчэ раз прачытай, чуеш?—умаўляў мяне Канавалаў, падняўшы з падлогі кнігу і падаючы яе мне.—А ну-тка, пакажы, дзе тут напісана наконт зубоў?

Я паказаў яму, і ён упіўся вачыма ў гэтыя радкі.

— Так і напісана: «зубы свае выплюнуў з крывёю? А літары тыя-ж самыя, як і ўсе іншыя... Божачка! Як жа-ж яму балела, а? Зубы нават... а ў канцы там што яшчэ будзе? Кара сьмерцю? Ага! Слава табе, божа, усё-ткі пакараюць сьмерцю чалавека!

Ён выказаў гэтую радасьць з такою палкасьцю, з такім задаваленьнем у вачох, што я здрыгнуўся ад гэтага спачуваньня мукам, спачуваньня, якое так моцна жадала сьмерці замардаванаму Сьценьку.

Увесь гэты дзень прайшоў у нас у нейкім тумане: мы ўсё гаманілі пра Сьценьку, спамінаючы яго жыцьцё, песьні, складзеньня пра яго, яго катаваньні. Разы два

Канавалаў запяў гучным барытонам песню і абры-
ваў яе.

Мы з ім зрабіліся яшчэ бліжэйшымі адзін аднаму
з гэтага дня.

Я яшчэ некалькі разоў чытаў яму «Бунт Сьценькі
Разіна», «Тараса Бульбу» і «Бедных людзей». Тарас
таксама вельмі спадабаўся майму слухачу, але ён ня
мог зацягнуць яскравага ўражаньня ад кнігі Каста-
марова. Макара Дзевушкіна і Вару Канавалаў не ра-
зумеў. Яму здавалася толькі сьмешнаю мова Мака-
равых лістоў, а да Вары ён адносіўся скептычна.

— Бач ты, падлабуньваецца да старога! Хітрая!..
А ён—нейкае пудзіла! Аднак, кінь ты, Максім, гэтую
нуду! Што тут? Ён да яе, яна да яго... Псавалі папе-
ру... Ну іх да сьвіней на хутар! Няжаласна і нясьмеш-
на: для чаго пісана?

Я спамінаў яму падліпаўцаў, але ён не згаджаўся са
мною.

— Піла і Сысойка—гэта іншая рэч! Яны людзі жы-
выя, живуць і кіруюцца—а гэтыя чаго? Пішуць лі-
сты... нудна! Гэта нават і ня людзі, а так сабе адна
выдумка. Вось Тарас са Сьценькам, калі-б іх побач...
а братачка! Якіх яны спраў натварылі-б. Тады і Піла
з Сысойкам—узбадраліся-б, мусіць?

Ён блага разумеў час, і ў яго ўяўленьні ўсе яго
ўлюбёныя героі існавалі разам, толькі двое з іх жылі
ў Усольлі, адзін ў «хахлох», адзін на Волзе... Мне на-

сілу ўдалося праканаць яго, што калі-б Сысойка і Піла «зьехалі» ўніз па Каме, дык яны са Сьценькам не спаткаліся-б, і калі-б Сьценька «махнуў праз данскія казакі ў хахлы», ён не знайшоў-бы там Бульбу.

Гэта засмуціла Канавалава, калі ён зразумеў, у чым справа. Я паспрабаваў пачаставаць яго пугачоўскім бунтам, жадаючы паглядзець, як ён прыме Ямельку. Канавалаў забракаваў Пугачова.

— Ах, шэльма кляймёная,—бач ты! Царскім імем прыкрыўся і баламуціць... Колькі людзей загубіў, пёс!.. Сьценька?—гэта, браце, іншая справа. А Пугачоў—гніда, і больш нічога... Цяца такая! Вось як пра Сьценьку ці няма кніжак? Пашукай... А гэтага цялячага Макара кінь—няцікава. Ужо ты яшчэ раз прачытай, як каралі сьмерцю Сьцяпана...

У святачныя дні мы з Канавалавым хадзілі за раку, на сенажаці. Мы бралі з сабою троху гарэлкі, хлеба, кнігу і з раніцы ішлі «на вольнае паветра», як называў Канавалаў гэтыя экскурсіі.

Нам асабліва падабалася бываць у «шкляной гуце». Так чамусьці называўся будынак, што стаяў недалёчка ад гораду ў полі. Гэта быў трохпавярховы, мураваны дом з праваленым дахам, з паламанымі рамамі ў вокнах, з сутарэньнем, дзе праз ўсё лета было поўна жыдкай сьмярдзючай гразі. Зеленавата-шэры, напай-разбураны, апушчаны, ён глядзеў з поля на голад цёмнымі западзіцамі сваіх скалечаных вакон і здаваўся інвалідам, пакрыўджаным доляю, выкінутым з меж гораду, жаласным і канаючым. У павадкі гэты дом штогод падмывала вада, але ён, увесь ад даху да пад-

мурку пакрыты зялёнаю скарынкаю цвёлі, нязрушна стаяў, агароджаны лужамі ад частых візытаў паліцыі,—стаяў і, хоць у яго ня было даху,—даваў прытулак розным цёмным і бяспрытульным людзям.

Іх заўсёды было шмаг у ім; абадраныя, нападгалодныя, баючыся сонечнага сьвятла, яны жылі ў гэтай руіне, як совы, і мы з Канавалавым былі сярод іх жаданымі гасьцямі, таму што і ён і я, ідучы з пякарні, бралі па бохану белага хлеба, дарогаю куплялі бутэльку гарэлкі і цэлую латку «гарачага»—печанёў, леганёў, сэрца, трыбуха. На два-тры рублі мы рабілі вельмі сытны пачастунак «шкляным людзям», як іх называў Канавалаў.

Яны плацілі нам за гэтыя пачастункі апавяданьнямі, у якіх жудасная, што трасла душу, праўда фантастычна пераблытвалася з самаю найўнаю манюю. Кожнае апавяданьне зьяўлялася перад намі карункамі, у якіх пераважалі чорныя ніткі—гэта была праўда, і спатыкаліся ніткі яскравых колераў—мана. Такія карункі падалі на мазгі і сэрца і балюча гнялі і тое, і тое, сьціскаючы іх сваім мулкім, балюча рознастайным рысункам. «Шклянныя людзі» пасвойму любілі нас—я часта чытаў ім розныя кнігі, і амаль што заўсёды яны ўважліва і ўдумліва слухалі маё чытаньне.

Веданьне жыцьця ў іх, вышвіргнутых за борт яго, уражала мяне сваёй глыбінёю, і я прагна слухаў іхныя апавяданьні, а Канавалаў слухаў іх для таго, каб прарэчыць супроць філёзофіі апавядальніка і ўцягнуць мяне ў спрэчку.

Паслухаўшы гісторыю жыцця і ўпаду, расказаную якім-небудзь фантастычна-ўвабраным суб'ектам, з фізьяноміяй чалавека, якому ніяк ужо нельга пакласьці пальца ў рот,—паслухаўшы такую гісторыю, што заўсёды мела характар апраўдальна-абарончай прамовы, Канавалаў задумліва ўсьміхаўся і адмоўна ківаў галавою. Гэта заўважалі.

— Не даеш веры, Лёса?—усклікаў апавядальнік.

— Не, чаму, даю... Як можна не даваць веры чалавеку! Нават і калі бачыш—брэша ён, давай яму веры, слухай і старайся зразумець, чаму ён брэша? Часам брахня лепей за праўду паказвае чалавека... Ды і якую мы ўсе пра сябе праўду можам сказаць? Самую паганую... А збрахаць можна добра... Правільна?

— Правільна,—згаджаецца апавядальнік.—А ўсё-ткі ты гэта да чаго галавою-ж ківаў?

— Да чаго? А да таго, што ты няправільна разважаеш... Апавядаеш ты так, што прыходзіцца разумець, быццам праз усё тваё жыццё ня ты сам, а сябры рабілі і розныя мімаходжыя людзі. А дзе-ж ты ў гэты час быў? І чаму ты супроць свайго лёсу ніякай сілы ня выставіў? І як гэта так выходзіць, што ўсе мы жалімся на людзей, а самі таксама людзі? Значыцца,—на нас таксама можна жаліцца? Нам жыць перашкаджаюць,—значыцца, і мы таксама каму-небудзь перашкаджалі, правільна? Ну, як гэта вытлумачыць?

— Трэба такое жыццё будаваць, каб у ім усім было прасторна і ніхто нікому не перашкаджаў,—кажуць Канавалаву.

— А хто павінен будаваць жыцьцё?—пераможна запытвае ён і, баючыся, што ў яго перахопяць адказ на пытаньне, зараз-жа адказвае:—Мы! Самі мы! А як-жа мы будзем будаваць жыцьцё, калі мы гэтага ня ўмеем, і нашае жыцьцё не задалося? І выходзіць, браткі мае, што ўся апора—гэта мы! Ну, а вядома, што такое ёсьць мы...

Яму пярэчылі, апраўдваючы сябе, але ён настойліва цьвердзіў сваё, ніхто ні ў чым не вінават перад намі, кожны вінават сам перад сабою.

Надта цяжка было зьбіць яго з грунту гэтай тэзы і цяжка было ўсвоіць яго погляд на людзей. З аднаго боку, яны ў яго ўяўленьні зьяўляліся зусім праваздохнымі, каб пабудаваць вольнае жыцьцё, з другога—яны нейкія слабыя, хлпясьлівыя і зусім няздольны ні на што, апрача нараканьняў адзін на аднаго.

Вельмі часта такія спрэчкі, пачатыя а паўдні, канчаліся каля паўночы, і мы з Канавалавым варочалі ад «шкляных людзей» упоцёмку і да калена ў гразі.

Аднойчы, мы ледзь не ўтапіліся ў нейкай дрыгве, другім разам мы трапілі ў аблаву і начавалі ў паліцэйскай разам з двума дзесяткамі розных прыцяляў з «шкляной гуты»,—якія з пункту погляду паліцыі аказаліся падазронымі асобамі. Часам нам не хацелася філёзофстваваць і мы ішлі далёка на сенажаці, за раку, дзе былі невялічкія вазёры, вельмі багатыя на дробную рыбу, што зайшла ў іх у часе павадак. У кустох, на беразе аднаго з такіх вазёр, мы раскладалі агонь, які быў нам патрэбен толькі таму, што павялічваў хараство абставін, і чыталі кнігу або гута-

былі пра жыцьцё. А часам Канавалаў задумліва пра-
ганавалі:

— Максім! Давай на неба глядзець!

Мы клэліся на сьціны і глядзелі ў блакітнае бяз-
доньне над намі. Спачатку мы чулі і шолах лісьця
вакол, і плёсканьне вады ў возеры, чулі пад сабою
зямлю... Потым паступова блакітнае неба як-бы пры-
цягвала нас да сябе, мы трацілі пачуцьцё быцьця і
як-бы адрываючыся ад зямлі, нібы плавалі ў пустэль-
ні неба, знаходзячыся ў напаўдрымотным, сузіраль-
ным стане і стараючыся не разбураць яго ні словам, ні
рухам.

Так ляжалі мы па некалькі гадзін узапар і вароча-
ліся дамоў на работу, духоўна і фізычна абноўленыя
і асьвежаныя.

Канавалаў любіў прыроду глыбокаю, нявымоўнаю
любоўю і заўсёды, у полі або на рацэ, увесь праймаўся
нейкім міралюбна-ласкавым настроем, які яшчэ болей
павялічваў яго падабенства з дзіцянем. Зрэдку ён з
глыбокім уздыханьнем казаў, гледзячы на неба:

— Эх!.. Добра!

І ў гэтым ускліканьні заўсёды было больш сэнсу
і пачуцьця, чым у рыторычных фігурах шмат якіх
поэтаў, што захапляюцца хутчэй дзеля падтрыманьня
сваёй рэпутацыі людзей з тонкім чужьцём прыгожага,
чым ад сапраўднага пракланеньня перад нявымоўна
ласкавым хараством прыроды...

Як усё,— і поэзія траціць сваю сьвятую прастату,
калі з поэзіі робяць профэсію.

Дзень па дню мінула два месяцы. Я з Канавалавым шмат пра што перагаварыў і шмат прачытаў. «Бунт Сьценькі» я чытаў яму так часта, што ён ужо вольна апавядаў кнігу сваімі словамі старонку па старонцы, ад пачатку да канца.

Гэтая кніга зрабілася для яго тым, чым робіцца часам фантастычная казка для ўражлівага дзіцяці. Ён называў прадметы, з якімі меў справу, імёнамі яе герояў, і калі аднойчы з паліцы звалілася і разьбілася хлебная латка, ён з прыкрасьцю і злосна ўсклікнуў:

— Ах ты ваявода Празароўскі!

Няўдалы хлеб ён вялічаў Фролкам, дрожджы менаваліся «Сьценькавы думкі»; сам-жа Сьценька быў сьнонімам усяго выключнага, буйнога, нешчасьлівага, такога—што не ўдалося.

Пра Капіталіну, ліст якой я чытаў і складаў адказ на яго ў першы дзень знаёмства з Канавалавым, за ўвесь час амаль-што не спаміналася.

Канавалаў пасылаў ёй грошы на імя нейкага Піліпа з просьбаю да яго паручыцца ў паліцы за дзяўчыну, але ні ад Піліпа, ні ад дзяўчыны ніякага адказу ня было.

І раптам, аднойчы ўвечары, калі мы з Канавалавым рыхтаваліся садзіць хлеб, дзьверы ў пякарні адчыніліся, і з цямоты вільготных сенцаў нізкі жаночы голас, адначасна нясьмелы і задзьрысты, сказаў:

— Выбачайце...

— Каго трэба?—спытаўся я, у той час, як Канавалаў, паставіўшы каля ног лапату, здэтанавана торгаў сябе за бараду.

— Цяпер Канавалаў тут працуе?

Цяпер яна стаяла на парозе, і святло вісячай лямпы прыходзілася ёй проста на галаву—у белай шарсыяной хустцы. З-пад хусткі глядзеў круглы, мілавідны, курносы тварык з пухлымі шчакамі і ямачкамі на іх ад усмешкі пухлых, чырвоных вуснаў.

— Тут!—адказаў я ёй.

— Тут, тут!—раптам і нека вельмі шумна ўсьцешыўся Канавалаў, кінуўшы лапату і шырокімі крокамі накіраваўшыся да госьці.

— Сашанька!—глыбока ўздыхнула яна яму насустрачу.

Яны абняліся, для чаго Канавалаў нізка нахіліўся да яе.

— Ну, што? Як? Даўно? Вось так, ты! Вольная? Добра! Вось бачыш? Я казаў!.. Цяпер у цябе зноў ёсьць дарога! Хадзі смела!—хапаючыся зьясьняўся перад ёю Канавалаў, усё яшчэ стоячы каля парогу і не разводзячы сваіх рук, што абнялі яе за шыю і стан.

— Максім... ты, браце, ваюй адзін сёння, а я займуся па дамскай часьці... Дзе-ж ты, Капа, прыпынілася?

— А я прост сюды, да цябе...

— Сюды-ы? Сюды немагчыма... Тут хлеб пякуць і... ніяк нельга! Гаспадар у нас найстражэйшы чалавек. Трэба будзе прытуліцца нанач у іншым месцы.. у нумары, скажам. Хадзем!

І яны пашлі. Я застаўся ваяваць з хлебам і ніяк не чакаў Канавалава раней раніцы. Але, на немалое маё

звдзіўленьне, гадзіны праз тры ён зьявіўся. Маё звдзіўленьне яшчэ больш павялічылася, калі, зірнуўшы на яго ў чаканьні бачыць на яго твары зьяньне радасьці, я ўбачыў, што твар толькі кіслы, нудны і змораны.

— Што ты?—спытаўся я, дужа зацікаўлены гэтым невыпадаючым у падзеі настроем майго сябра.

— Нічога...—панура адказаў ён і, памаўчаўшы, даволі люта плюнуў.

— Не, усё-ткі?—настойваў я.

— Ды што табе?—зморана адгукнуўся ён, на ўвесь рост расьцягваючыся на скрыні.—Усё-ткі... Усё-ткі... Усё-ткі—баба!

Я насілу мог дабіцца ад яго тлумачэньня, і, нарэшце, ён даў мне яго такімі прыблізна словамі:

— Кажу—баба! І калі-б я ня быў дурнем, дык нічога-б гэтага ня было. Зразумеў? Вось ты кажаш: і баба чалавек! Вядома, ходзіць яна на адных задніх лапах, травы ня есьць, словы гаворыць, сьмяецца—значыцца, ня жывёліна. А ўсё-ткі нашаму брату ня кумпанія... Чаму? А... ня ведаю! Пачуваю, не надаецца, але разумець не магу—чаму... Вось яна, Капіталіна, што правіць: хачу, кажа, з табою жыць як-бы жонкаю. Жадаю, кажа, быць тваім сабачкам... Зусім недарэчы! Ну, любая ты дзяўчынка, кажу, дурніца ты; ну, памяркуй, як са мною жыць? Першым чынам, у мяне—запой, па-другое, няма ў мяне ніякага дому, трэцяе, я ёсьць валацуга і не магу на адным месцы жыць... і іншае такое, вельмі шмат чаго... а яна—за-

пой, напляваць! Усе, кажа, майстровія-мужчыны горкія п'яніцы, аднак жонкі ў іх ёсьць; дом, кажа, будзе, калі будзе жонка, і нікуды, кажа, ты тады не пабяжыш... Я кажу: Капа, ніяк я не магу да гэтага схіліцца, таму што я ведаю—жыцьцём такім жыць ня ўмею, не наўчуся. А яна—а я, кажа, у рэчку скокну! А я ёй: дурна-ая! А яна сварыцца, дыг як яшчэ! Ах ты, кажа, баламут, нястыднік, ашуканец, доўгі чорт!.. І пачала, і пачала... прост гэтак разьлютавалася на мяне, што ледзь ня ўцёк. Потым пачала плакаць. Плача і ўпікае мяне: нашто ты, кажа, мяне з таго месца выцягнуў, калі я табе непатрэбна? На што ты, кажа, мяне адтуль падманіў, і куды, кажа, я цяпер дзенуся? Рыжы ты, кажа, дурань... Ну, што цяпер з ёю рабіць?

— Ды ты яе, сапраўды, чаму адтуль выцягнуў?—спытаўся я.

— Чаму? Вось дзівак! Вядома, шкода! бо ўвязьне чалавек...—і ўсякаму, міма ідучаму, яго шкода. Але каб абзавадзіцца... і іншае такое, не-не! На гэта я згадзіцца не магу. Які я сем'янін? Ды каб я мог трымацца на гэтым пункце, дык я даўно ўжо надумаўся-б. Якія рэзоны былі! Мог-бы з пасагам і... усё тае... Але калі гэта не ў маёй сіле, як я магу тварыць такую справу? Плача яна... Гэта, вядома... тое, ня добра... Але як-жа ж? я не магу!

Ён нават галавою закруціў у пацьвярджэньне свайго журботнага «не магу», устаў са скрыні і, абедзьвюма рукамі ўскудлачваючы бараду, пачаў, нізка схіліўшы галаву і адплёўваючыся, сігаць па пякарні.

— Максім!—просьячы і сканфужана загаманіў ён, пайшоў-бы ты да яе і як-небудзь гэтак сказаў ёй, чаму і што... га? Схадзі, браце!

— Што-ж я ёй скажу?

— Усю праўду кажы!.. Ня можа, бач, ён. Ня з рукі гэта яму... А то скажы вось што... у яго, бач, дрэнная хвароба!

— Дык-жа ж гэта няпраўда?—засьмяяўся я.

— Т-так... няпраўда... А прычына до-обрая, га? Ах ты, чорт яе бяры! Вось дык каша! А? Ну куды мне жонка?

Ён з такім здзіўленьнем і сполахам разьвёў рукамі пры гэтых словах, што было зразумела—яму некуды дзязаць жонку! Ён, ня гледзячы на комізм яго выкладаньня гэтай гісторыі, яе драматычны бок прымусяў мяне моцна задумацца над лёсам дзяўчыны. А ён усё хадзіў па пякарні і гаманіў як-бы ўжо сам з сабою:

— Ён не спадабалася цяпер мне, ну, проста страх! Так гэта і засмоктвае мяне яна, так і ўцягвае кудысьці, нібы дрыгва бяздонная. Бач ты, аблюбавала сабе мужа! Ня надта разумна, а хітрая дзяўчынка.

Гэта ў ім, відаць, пачынаў гаварыць інстынкт валадугі, пачуцьцё вечнага імкненьня да волі, на якую быў зроблен замаха.

— Не, мяне на такога чарвяка ня зловіш, я рыба ёўная!—з хвасьцю ўсклікнуў ён.—Я вось як возьму, дык... а што сапраўды?—Ён, стаўшы сярод пякарні, ён, усьміхаючыся, задумаўся. Я сачыў за іграю яго ўзру-

шанай фізыяномі і стараўся прадугадаць, што ён на-
думае.

— Максім! Махнём на Кубань?

Гэтага я не чакаў. У мяне ў адносінах да яго былі некаторыя літаратурна-педагагічныя намеры:—я меў надзею наўчыць яго чытаць і перадаць яму ўсё тое, што сам тады ведаў. Ён даў мне слова ўсё лета ня рушыцца з месца; гэта палягчала мне маю задачу, і раптам...

— Ну, гэта ўжо ты лухту пораш!—крыху збянтэжана сказаў я яму.

— Дык што-ж мне рабіць?—усклікнуў ён.

Я пачаў казаць яму, што Капіталінін замахаў на яго зусім ужо ня так сур'ёзны, як ён яго сабе ўяўляе, і што трэба паглядзець і пачакаць.

І нават, як выйшла, чакаць было нядоўга.

Мы гутарылі, седзячы на падлозе перад печкаю сьпінамі да вакон. Час быў блізкі да поўначы, і з тэй гары, як Канавалаў прышоў, мінула гадзіны паўтары-дзьве. Раптам адзаду ў нас зазьвінела шкло, і на падлогу шумна грукнуўся даволі вялікі камень. Мы абодва спалохана ўскочылі і кінуліся да вакна.

— Ня ўцэліла!—вераскліва крычэлі ў яго.—Блага цэлілася! А ўжо-ж бы...

— Х'дзе-ем!—равеў злосны бас.—Х'дзе-ем, а я яго пасья пачастую!

Страшэнны, гістэрычны і п'яны, верасклівы рогат, ірвучы нэрвы, ляцеў з вуліцы ў пабітае вакно.

— Гэта яна!—маркотна сказаў Канавалаў.

Я бачыў пакуль-што толькі дзэве нагі, спущаныя з ганэлі ў ямку перад вакном. Яны віселі і недарэчна баўталіся, б'ючы пяткамі па мураванай сьценцы ямы, як-бы шукаючы сабе апоры.

— Ды х'дзе-ем!—лапатаў бас.

— Пубьці! Не цягні мяне, дай спагнаць злосьць. Бывай, Сашка! Бывай...—далей была даволі нецэнзурная лаянка.

Падыйшоўшы бліжэй да вакна, я ўбачыў Капіталіну. Нахінуўшыся ўніз, упіраючыся рукамі ў панэль, яна старалася зазірнуць у пякарню, і яе растрэпаныя валасы рассыпаліся па плячо і грудзёх. Беленькая хустачка была зьбіта на бок, станік на грудзёх парваны. Капіталіна была п'яная і ківалася з боку ў бок, ікала, лаялася, гістэрычна верашчэла, дрыжачая раскудлачаная, з чырвоным, п'яным, аблітым сьлязьмі тварам...

Над ёю сагнулася высокая постаць мужчыны, і ён, упіраючыся аднаю рукою ёй у плячо, а другою ў сьцяну дому, усё рычэў:

— Х'дзе-ем!..

— Сашка! Загубіў ты мяне... памятай! Будзь проклят, рыжы чорт! Ня відаць-бы табе ні хвілінкі сьвету божага. Спадзявалася я... Накніў ты, шэльма, з мяне... Добра! Парахуемся! Схаваўся! Сорамна, морда паганая... Саша... галубок!

— Я не хаваўся...—падыйшоўшы да вакна і ўзьляваючы на скрыню, сказаў глуха і густа Канавалаў.— Я не хаваюся... а ты дарэмна... Я-ж табе добра хацеў;

добра будзе—думаў; а ты пачала плесці нейкую бяз-
глузьдзіцу...

— Сашка! Можаш ты мяне забіць?

— Чаму ты напілася? Хіба ты ведаеш, што было-б...
заўтра!..

— Сашка! Саша! Утапі мяне!

— Го-одзе! Х'дзе-ем!

— Пага-анец! Нашто ты прыкінуўся добрым чала-
векам?

— Што за шум, га? Хто такія?

— Сьвісток аачнога вартаўніка ўмяшаўся ў гэты дыч-
лёг, заглушыў яго і сьціх.

— Нашто я табе, чорт, паверыла...—залівалася
сьлязьмі дзяўчына пад вакном.

Потым яе ногі раптам дрыгнулі, шывка мільгнулі
ўгару і зьніклі ў цямноце. Пачуўся глухі гоман, туз-
ганіна...

— Не хачу ў паліцыю! Са-аша!—тужліва галасіла
дзяўчына.

Па бруку цяжка затупалі ногі.

Сьвісткі, глухі рык, лямант.

— Са-аша! Лю-юбы!

Здавалася, некага бязьлітасна катуюць. Усё гэта
аддалялася ад нас, глушэла, цішэла і згінула, як
кошмар.

Прыгнечаныя гэтаю сцэнаю, што разыгралася стра-
шэнна хутка, мы з Канавалавым глядзелі на вуліцу ў
цямоту і не маглі апамятацца ад плачу, ад рыку,
лаянкі, начальніцкіх вокрыкаў, баючых стагнаньняў.
Я спамянаў асобныя гукі і насілу даваў веры, што гэта

было наяве. Страшна хутка скончылася гэтая невялічкая, але цяжкая драма.

— Усё!..—неж асабліва пакорна і проста сказаў Канавалаў, прыслушаўшыся яшчэ раз да цішы цёмнай ночы, што бяз гуку і сурова глядзела на яго ў вакно.

— Як яна мяне!..—з подзівам казаў ён далей праз некалькі секунд, застаючыся ў тэй-жа самай позе, на скрыні, на каленях і ўпіраючыся рукамі ў пакаты падвакоўнік.—У паліцью трапіла... п'яная... з нейкім чортам. Шыбка як разв'язала справу.—Ён глыбока ўздыхнуў, злез са скрыні, сеў на мяшок, абшчапіў галаву рукамі, паківаўся і спытаўся ў мяне сьціха:

— Раскажы ты мне, Максім, што-ж гэта такое тут цяпер выйшла?.. Якая-ж мая цяпер ува ўсім гэтым справа?

Я раскажаў. Перш за ўсё трэба разумець тое, што хочаш рабіць, і ў пачатку справы трэба ўяўляць сабе чэ магчымы канец. Ён усё гэта не разумеў, ня ведаў і—як ёсьць ува ўсім вінават. Я быў узлаваны на яго,—Капіталініны стагнаньні і крыкі, п'янае «х'дзем!..»—усё гэта яшчэ стаяла мне ў вушох, і я не шчадзіў таварыша.

Ён слухаў мяне з пахіленаю галавою, а калі я скончыў, узняў яе, і на твары ў яго я прачытаў спслах і здзіўленьне.

— Вось дык маеш!—усклікаў ён.—Ёмка! Ну, і... што-ж цяпер? А? Як-жа? Што мне з ёю рабіць?

У тоне ягоных слоў было гэтулькі чыста-дзіцячага ў сваёй шчырасьці прызнаньня сваёй віны перад дзяўчынаю і гэтулькі бездапаможнага недаўражэньня.—

што мне тут-жа зрабілася шкода таварыша, і я паду-маў, што, мусіць, надта ўжо востра гаварыў з ім.

— І навошта я крануў яе з таго месца!—каяўся Канавалаў.—Эх! бо як-жа ж яна цяпер на мяне... Я пайду туды, у паліцыю, і паклапачуся... Ubачу яе... і іншае такое. Скажу ёй... што-небудзь. Ёсці?

Я заўважыў яму, што бадай ня будзе нікага сэнсу ад яго пабачанья. Што-ж ён ёй скажа? Дыг, апрача таго, яна п'яная і, напэўна, сьпіць ужо.

Але ён умацаваўся ў сваёй думцы.

— Пайду, пачакай. Усё-ткі я ёй добра жадаю... як хочаш. А там што за людзі для яе? Пайду. Ты тут тое... я—зараз!

І надзеўшы на галаву шапку, ён нават без абрэзкаў, у якіх звычайна пагульваў, шывка выйшаў з пякарні.

Я справіўся з работаю і лёг спаць, а калі раніцою, прачнуўшыся, прызвычайна зірнуў на месца, дзе спаў Канавалаў, яго яшчэ ня было.

Ён зьвяўся толькі адвечара—пануры, усклычаны. з рэзкімі зборкамі на лобе і з нейкім туманом у блакітных вачох. Ня глядзячы на мяне, падыйшоў да скрынь, паглядзеў, што мною зроблена, і моўчкі лёг на падлогу.

— Што-ж ты бачыў яе?—спытаўся я.

— На тое і хадзіў.

— Ну і што-ж?

— Нічога.

Было ясна—ён не хацеў гварыць. Мяркуючы, што такі настрой не працягнецца ў яго доўга, я не дакучаў яму пытаннямі. Ён праз увесь дзень маўчаў,

толькі з канечнай патрэбы кідаючы мне кароткія словы, што да работы, і хадзіў па пякарні з панураю галавою і ўсё з тымі-ж туманнымі вачыма, з якімі прыйшоў. У ім нібы патухла нешта; ён працаваў марудна і вяла, зьвязаны сваімі думамі. Уночы, калі мы ўжо пасадзілі апошні хлеб у печ і, баючыся, каб не пераседзеў, ня клаліся спаць, ён папрасіў мяне:

— Ну-тка, прачытай пра Сьценьку што-небудзь.

Дзела таго што апісаньне катаваньняў і пакараньня сьмерцю больш за ўсё ўзрушала яго—я пачаў яму чытаць якраз гэтае месца. Ён слухаў, нярухома расцягнуўшыся на падлозе ўгару грудзьмі, і, ня міргаючы вачыма, глядзеў у закуранае скляпеньне.

— Вось і скончылі з чалавекам,—павольна загаманіў Канавалаў.—А ўсё-ткі ў той час можна было жыць. Вольна было. Было куды пакіравацца. Цяпер васьмь ціна і зьмірэнства... калі-б так збоку паглядзець, зусім нават ціхае жыцьцё цяпер. Кніжкі, грамата... А ўсё-ткі чалавек без абароны жыве і ніякага догляду за ім няма. Грашыць яму забаронена, але не грашыць немагчыма... Таму на вуліцах, бач, парадак, а ў душы—блытаніна. І ніхто нікога ня можа разумець.

— Ну, дык як-жа ж ты з Капіталінаю?—спытаўся я.

— А?—узварухнуўся ён.—З Капкаю? Канец...— Ён рашуча махнуў рукою.

— Скончыў, значыцца?

— Я? Не... яна сама скончыла.

— Як?

— Вельмі проста. Стала на свой пункт і больш нічога... Усё падаўнейшаму. Толькі раней яна ня піла, а цяпер іць пачала... Ты вынь хлеб, а я буду спаць.

У пякарні зрабілася ціха. Курэла лямпа, зрэдку трэскала засланка ў печы, і скарынкі сьпечанага хлеба на паліцах таксама трэскалі. На вуліцы, супроць нашых вакон, гаманілі начныя вартаўнікі. І яшчэ нейкі дзіўны гук часам далятаў да вушэй з вуліцы,—ні-то здэсьці скрыпала шыльда, ні-то нехта стагнаў.

Я выніў хлеб, лёг спаць, але ня спалася, і, прыслухваючыся да ўсіх гукаў начы, я ляжаў, прыплюслушы вочы. Раптам бачу, Канавалаў ціха узьнімаецца з падлогі, ідзе да паліцы, бярэ з яе кнігу Кастамарава, разгарнуў яе і паднёс да вачэй. Мне выразна відаць яго задумлівы твар, я сачу, як ён водзіць пальцам па радках, ківае галавою, перагортвае старонку, зноў пільна глядзіць на яе, а потым пераводзіць вочы на мяне. Штосьці дзіўнае, напружанае і дапытлівае адлюстроўвае яго задумлівы, асунуты твар, і гэты твар доўга застаецца зьвернутым да мяне, новы для мяне.

Я ня мог стрымаць сваёй цікавасьці і спытаўся ў яго, што ён робіць.

— А я думаў, ты сьпіш...—здэтанаваўся ён; потым падышоў да мяне, трымаючы кнігу ў руцэ, сеў побач і, запінаючыся, загаманіў:—Я, бачыш ты, хачу спытацца ў цябе вось пра што... Ці няма кнігі якой-небудзь наконт парадкаў жыцьця? Паўчэньня, як жыць? Учынкі-б трэба мне растлумачыць, якія шкодныя, якія—нічога сабе... Я, бачыш ты, учынкамі сваімі засмучаюся... Які ў пачатку здаецца мне добрым, у

канцы выходзіць благім. Вось хоць-бы наконт Капкі.—
Ён перадыхнуў і казаў далей, просячы:—Дык вось
пашукай-ка, ці няма кнігі наконт учынкаў? І прачы-
тай мне.

Некалькі хвілін маўчанья...

— Максім!..

— А?

— І як-жа ж мяне Капіталіна размалеўвала!

— Ды ўжо добра... Годзе табе...

— Вядома, цяпер ужо няма што... А вось, скажы
мне... ці яе праўда?

Гэта было датклівае пытаньне, але, падумаўшы, я
адказаў на яго сьцьвярджальна.

— Вось і я таксама думаю... Яе праўда...—панура
працягнуў Канавалаў і змоўк.

Ён доўга капашыўся на сваёй мачуле, пасланай
прост на падлогу, некалькі разоў уставаў, курыў, са-
дзіўся каля вакна, зноў клаўся.

Потым я заснуў, а калі прачнуўся, яго ўжо ня было
ў пякарні і ён зьявіўся толькі над-вечар. Здавалася,
што ўвесь ён быў нібы ў нейкім пыле, і ў яго затума-
неных вачох застыгла нешта нярухомае. Кінуўшы шал-
ку на паліцу, ён уздыхнуў і сеў побач са мною.

— Ты дзе быў?

— Хадзіў Капку паглядзець.

— Ну і што?

— Скончана, браце! Я-ж табе казаў...

— Нічога, відаць, ня зробіш з гэтымі людзьмі!..—
паспрабаваў быў я разважыць яго настрой і загама-
ніў пра вялікую моц прызвычкі і пра ўсё іншае, што

ў гэтым выпадку было дарэчы. Канавалаў упорчыва маўчаў, гледзячы ў зямлю.

— Не, гэта што-о! Ня ў тым моц! А прост я ёсьць заразьлівы чалавек... Нядоля мне жыць на сьведзе... Атрутны дух ад мяне выходзіць. Як я блізка да чалавека падыйду, дык зараз ён ад мяне і набіраецца гэтага духу. І для ўсякага я магу з сабою прынесці толькі гора... Бо калі падумаць—каму я ўсім маім жыцьцём прыемнасьць даў? Нікому! А таксама, з многімі людзьмі меў справу... Трупехлы я чалавек...

— Гэта лухта!..

— Не, праўда!..—праконліва кінуў ён галавою.

Я пераконваў яго, але ў маіх гутарках ён яшчэ болей набіраў упэўненасьці ў сваёй няздатнасьці да жыцьця...

Ён шыбка і рэзка зьмяніўся. Зрабіўся задумлівы, бялы, згубіў цікавасьць да жыцьця, працаваў ужо не з даўнейшаю гарачлівасьцю, маўкліва, замкнуўшыся ў сабе.

У вольны час клаўся на падлогу і ўпорчыва глядзеў у скляпеньне. Твар у яго асунуўся, вочы згубілі свой ясны дзіцячы бліск.

— Саша, ты што?—спытаўся я ў яго.

— Запой пачынаецца,—вытлумачыў ён.—Хутка я пачну гарэлкаю залівацца... Унутры ў мяне паліць... Як-бы пякотка, ведаеш... Прышоў час... Каб ня гэтая самая гісторыя, я-б, можа, яшчэ працягнуў колькі-небудзь. Ну—грызе мяне гэтая справа... Як так? Жадаў я чалавеку зрабіць добрае—і раптам... зусім недарэчна! Так, браце, вельмі патрэбен для жыцьця

парадак учынкаў... Няўжо-ж так і нельга выдумаць такі закон, каб усе людзі дзейнічалі, як адзін, і адзін аднаго разумець маглі? Бо зусім-жа нельга жыць на такой адлегласці адзін ад аднаго! Няўжо-ж то разумныя людзі не разумеюць, што трэба на зямлі зрабіць парадак і да выразнасці людзей прывесці?.. Э-эхці!

Паглынуты думамі пра неабходнасць у жыцці парадку, ён ня слухаў маіх гутарак. Я заўважыў нават, што ён як-бы пачаў чужацца мяне. Аднойчы, паслухаўшы ў сто першы раз мой проект рэарганізацыі жыцця, ён узлаваўся на мяне.

— Ну, цябе... Чуў я гэта... Тут ня ў жыцці справа, а ў чалавеку. Першая справа чалавек... зразумеў? Ну, і больш нічога... Гэтак, бач, патвойму, выходзіць, што, пакуль там усё гэта пераробіцца, чалавек усё-ткі павінен заставацца, як цяпер. Не, ты яго перабудуй спачатку, пакажы яму ходы... Каб яму было і святла і ня цесна на зямлі—вось чаго дабівайся для чалавека. Наўчы яго знаходзіць сваю сьцежку...

Я пярэчыў, ён гарачыўся або рабіўся пануры і нудна ўсклікаў:

— Э, адчапіся!

Неяк раз ён пашоў увечары і ня прышоў ні ўночы на работу, ні на другі дзень. Замест яго з'явіўся гаспадар з заклапочаным тварам і абвесьціў:

— Загуляў Ляксаха, бач, у нас. У «Сьценцы» сядзіць. Трэба новага пекара шукаць...

— А можа, агоўтаецца?!

— Ну, як-жа, чакай... Ведаю ўжо яго...

Я пашоў у «Сьценку»—карчму, хітрамудра зробленую ў мураваным плоце. Яна адзначалася тым, што ў ёй ня было вакон, і сьвятло падала ў яе праз атворыну ў столі. У сутнасьці, гэта была квадратная яма, выкапаная ў зямлі і пакрытая з гары драніцамі. У ёй пахла зямлёю, махоркаю і перагарэлаю гарэлкаю,—у ёй поўна было заўсягдышнікаў—цёмных людзей. Яны праз цэлыя дні тырчэлі тут, чакаючы гуляку-майстровага для таго, каб ушчэнт абліць яго.

Канавалаў сядзеў за вялікім сталом, пасярод карчмы, у коле шасьціярых суб'ектаў, што пачціва і лісьліва слухалі яго і былі ў фантастычна-драным адзеньні, з фізыяноміямі герояў з апавяданьняў Гофмана.

Пілі піва і гарэлку, закусвалі чымсьці падобным да сухіх камкоў гліны...

— Піце, браткі, піце, хто колькі можа. У мяне ёсьць і грошы, і адзеньне... Дні на тры хопіць усяго. Усё прап'ю і... канец! Больш не хачу працаваць, і жыць тут не хачу.

— Горад найпаскуднейшы,—казаў нехта, падобны да Джона Фальстафа.

— Работа?—пытальна паглядзеў у столь другі і з здзіўленьнем спытаўся:—Ды хіба чалавек для гэтага на сьвет нарадзіўся?

І ўсе яны адразу загалдзелі, даводзячы Канавалаву яго права ўсё прапіць і нават увазводзячы гэтае права на ступень канечнага абавязку—якраз з імі прапіць.

— А, Максім... і хатыль яго з ім!—скалямбурьў Канавалаў, убачыўшы мяне.—Ну-тка кніжнік і фарысей—дзюбні! Я, браце, канчаткова сыйшоў з рэк,

Скончана! Прапіцца хачу да валасоў... Калі адны валасы на цэле застануцца—скончу. Валі і ты, га?

Ён яшчэ ня быў п'ян, толькі блакітныя вочы яго блішчэлі ўзрушэньнем, і багатая барада, што падала яму на грудзі шаўковым веерам, увесь час шавялілася—яго сківіцы дрыжэлі нэрвовымі дрыжыкамі. Каўнер у кашулі быў расшпілен, на белым лобе блішчэлі дробненькія кропелькі поту, і рука, працягнутая мне з шклянкаю піва, траслася.

— Кінь, Саша, пойдзем адгэтуль,—сказаў я, паклаўшы яму руку на плячо.

— Кінуць?..—Ён засьмяяўся.—Каб ты гадоў на дзесяць раней прышоў да мяне ды сказаў гэта, можа, я і кінуў-бы. А цяпер я ўжо, лепей, ня кіну... Што мне рабіць? Я-ж пачуваю, усё пачуваю, усякі рух жыцця... Але разумець нічога не магу і шляху майго ня ведаю... Пачуваю,—і п'ю, таму што больш мне рабіць няма чаго... Выпі!

Яго кумпанія глядзела на мяне з выразным незадавальненьнем, і ўсе дванаццаць вачэй мералі маю постаць неміралюбна.

Бедакі баяліся, што я павяду ад іх Канавалава—пачастунак, якога яны чакалі, быць можа, цэлы тыдзень.

— Браткі! Гэта мой таварыш,—вучоны, чорт яго бяры! Максім, можаш ты тут прачытаць пра Сьценьку?.. Ах, браткі, якія кнігі ёсьць на сьвеце! Пра Пілу?..—Максім, а?.. Браткі, ня кніга гэта, а кроў і сьлёзы. А... Піла, гэта-ж—гэта я? Максім!..—І Сысойка—я.. Дадушы! вось і растлумачылася!

Ён шырока расплюшчанымі вачыма, са сполахам у іх, глядзеў на мяне, і ніжняя губа ў яго дзіўна дрыжэла. Кумпанія не асабліва ахвотна дала мне месца за сталом. Я сеў побач з Канавалавым, якраз у той момант, калі ён хапіў шклянку п'іва напалову з гарэлкаю.

Яму, відаць, хацелася як мага хутчэй аглушыць сябе гэтаю мешанінаю. Выпіўшы, ён узяў з талеркі кавалак таго, што здавалася глінаю, а было вараным мясам, паглядзеў на яго і кінуў цераз плячо ў сыцяну карчмы. Кумпанія ўпаўголоса вурчэла, як зграя галодных сабак.

— Гіблы я чалавек... Нашто мяне маці на сьвет прывяла? Нічога невядома... Цямнота!.. Цяснота!.. Бывай, Максім, калі ты ня хочаш піць са мною. У пякарню я не пайду. Groшы ў мяне ёсьць за гаспадаром—атрымай і дай мне, я іх прап'ю... Не!.. Вазьмі сабе на кнігі... Бярэш? Ня хочаш? Ня трэба... Ато вазьмі? Сьвіньня ты, калі так... Ідзі ад мяне! Ідзі-і!

Ён хмялеў, вочы ў яго па-зьярынаму бліснулі.

Кумпанія была зусім гатова вытурчыць мяне ў карцённь ад сябе, і я, не жадаючы прычкааць гэтага, пашоў.

Гадзіны праз тры я зноў быў у «Сьценцы». Кумпанія Канавалава павялічылася яшчэ на два чалавекі. Усе яны былі п'яны, ён—менш за ўсіх. Ён пяў, узлэгшыся на стол і гледзячы на неба праз атворыну ў столі. П'яніцы ў рознастайных позах слухалі яго, і некаторыя ікалі.

П'яю Канавалау барытонам, што на высокіх нотах пераходзіў у фальцэт, як ува ўсіх сьпевакоў-майстро-вых. Падпёршы шчаку рукою, ён з начуцьцём выво-дзіў маркотныя рулады, і твар у яго быў бледы ад хваляваньня, вочы прыплюснуты, горла выгнута на-перад. На яго глядзелі восем п'яных, бязглуздых і чырвоных фізыяномій, і толькі часам было чуваць мармытаньне і іканьне. Голас у Канавалава вібраваў, плакаў і стагнаў,—было да сьлёз шкода бачыць гэ-тага слаўнага дзяціну, калі ён п'яю сваю сумную песьню.

Цяжкі пах, потныя, п'яныя морды, дзьве газавыя лямпы-капцелкі, чорныя ад бруду і копаці дошкі сьцен карчмы, яе зямляная падлога і змрок, што поў-ніў гэтую яму—усё было панура і хваравіта. Здава-лася, што гэта балуюць пахаванья жывымі ў склепе, і адзін з іх п'яе ў апошні раз перад сьмерцю, разьвіт-ваючыся з небам. Безнадзейная журба, супакойная распач, бязвыходная туга гучэлі ў песьні майго тава-рыша.

— Максім тут? Хочаш да мяне эсаулам?—пера-пыніўшы сваю песьню, загаманіў ён, падаючы мне руку.—Я, братка, зусім гатоў... Набраў банду сабе... вось яна... потым яшчэ будуць людзі... Знайдзем! Гэта н-нічога! Пілу і Сысойку заклічам... І будзем іх кожны дзень кашаю карміць і любовым мясам... добра? Ідзеш? Вазьмі з сабою кнігі... будзеш чы-таць пра Сьценьку і пра іншых... Сябар! Ах і мо-ташна мне, моташна мне... мо-оташна-а!..

Ён на ўсю сілу грукануў кулаком аб стол. Забраджэлі шклянкі і бутэлёкі, і кумпанія, прахпіўшыся, адразу-ж напоўніла карчму страшэнным глумам.

— Пі, хлопцы!—крыкнуў Канавалаў.—Пі! Суцяшай душу—дуй на ўсю!

Я пашоў ад іх, пастаяў каля дзвярэй на вуліцы, паслухаў, як Канавалаў оратарстваваў непаслухмяным языком, і, калі ён зноў пачаў пяць, накіраваўся ў пякарню, і ўсьлед мне доўга стагнала і плакала ў ночнай цішы няўклудая п'яная песня.

Праз два дні Канавалаў згінуў кудысьці з гораду.

Трэба радзіцца ў культурным грамадстве для таго, каб знайсці ў сабе цяплявасьць усё жыццё жыць сярод яго і не пажадаць пайсці куды-небудзь з сферы ўсіх гэтых цяжкіх умоўнасьцяў, узаконеных звычаем маленькіх атрутных няпраўд, з сферы балючых самалюбстваў, ідэёвага сэктанцтва, усялякай няшчырасьці,—адным словам, з усёй гэтай суцятсуец, што ахаладжае пачуцьцё, згаршае розум. Я радзіўся і выхаваўся па-за гэтым грамадствам і дзеля гэтай прыемнай для мяне прычыны не магу прымаць яго культуру вялікімі дозамі без таго, каб, пасья пэўнага часу, у мяне не зьявілася канечная патрэба выйсці з яе асадак і асьвяжыцца крыху ад надмернай складанасьці і балючай здалічанасьці гэтага быту.

У вёсцы амаль-што гэтак-жа сама нязносна мо-
ташна і сумна, як і сярод інтэлігенцыі. Лепей за ўсё
накіравацца ў нетры гарадоў, дзе хоць усё і брудна,
але ўсё так проста і шчыра, або ісьці гуляць па па-
лэх і дарогах бацькаўшчыны, што вельмі цікава,
вельмі асьвяжае і не патрабуе ніякіх сродкаў, апрача
добрых, цягучых ног.

Год пяць таму назад я распачаў якраз такую па-
гулянку і, ходзячы па сьвятой Русі, трапіў у Фэадо-
сію. У той час там пачыналі будаваць мол. І, спадзя-
ючыся зарабіць троху грошай на дарогу, я накіра-
ваўся на месца пабудовы.

Жадаючы спачатку паглядзець на працу, як на
малюнак, я ўзыйшоў на гару і сеў там, глядзячы
ўніз на бяскрайнае, магутнае мора і драбнючкіх лю-
дзеў, што будавалі яму кайданы.

Перада мною разгарнуўся шырокі малюнак пра-
цы:—увесь камяністы бераг перад бухтаю быў ско-
паны, скрозь ямы, груды каменя і дрэва, тачкі,
бярвеньне, палосы жалеза, копры забіваць сваі і
яшчэ нейкія прылады з бярвеньня, і сярод усяго гэ-
тага мітусіліся людзі. Яны, разарваўшы гару дына-
мітам, драбнілі яе кіркамі, расчышчаючы плошчу для
лініі чыгункі, яны мясілі ў вялізарных грыдарнях цэ-
мант і, робячы з яго сажнёвыя кубічныя камяні,
спушчалі іх у мора, будуючы апору супроць тыта-
нічнай сілы яго неўгамонлівых хваль. Яны здаваліся
невялічкімі, як чэрві, на фоне цёмнарудай гары, ска-
лечанай іхнымі рукамі, і, як чэрві, сумятліва капашы-
ліся сярод грудоў жарсты і кавалкаў дрэва, у во-

балаках каменнага пылу, у трыццаціградуснай сьпякоце паўднёвага дня. Хаос вакол іх, распаленае неба над імі надавалі іхнай сумятлівасьці такі выгляд, як быццам-бы яны ўкопваліся ў гару, імкнучыся ўцячы ў нетры яе ад сонечнай сьпякоты і панурага малюнку разбурэньня, што быў вакол іх.

У душным паветры стаяў бунтоўны гул, разьлягаліся ўдары кірак аб камень, маркотна пяялі колы тачак, глуха валілася чыгунная баба на дрэва сваі, плакала «дубінушка», стукалі сякеры, абцёсваючы бяровыя, і на ўсе галасы крычэлі цёмныя і шэрыя, клапатлівыя маленькія постаці людзей...

У адным месцы кучка іх, голасна вухаючы, валтузілася з вялікім адколкам гары, стараючыся пасуць яго з месца, у другім паднімалі цяжкое бервяно і, надрываючыся, крычэлі:

— Бя-бя-ры-ы!— І гара, зрытая шчэрбінамі, глуха паўторвала: ы-ы-ы!

Па ламанай лініі дошак, накіданых там і там, марудна сунулася чарга людзей, сагнуўшыся над тачкамі, нагружанымі каменнем, і насустрэч ім ішла другая з парожнымі тачкамі, ішла, павольна расьцягваючы адну хвілінку адпачынку на дэве... Каля копру стаяў густы, пярэсты натаўп народу, і ў ім хтосьці працягла тэнарам выводзіў:

І-эх-ці, бра-аткі, эх, пагода!
І-эх! Нікому нас ня шкода!
О-ой ду-убінушка,
Вух-нем!

Патужна гудзеў натаўп, нацягваючы тросы, і ка-
валак чыгуна, узьлётваючы ўгару па дудцы копру,
валіўся адтуль, тупа вухаў, і копер уздрыгваў.

На ўсіх пунктах плошчы між гарою і морам міту-
сіліся невялічкія шэрыя людзі, насычаючы паветра
сваім крыкам, пылам, цёрпкім пахам чалавека. Сярод
іх пахаджалі загадчыкі ў белых кіцялэх з мэталёвымі
гузікамі, што блішчэлі на сонцы, як нечыя жоўтыя
сьцюдзёныя вочы.

Мора супакойна раскінулася да туманнага горы-
зонту і ціха плёскае сваімі празрыстымі хвалямі на
бераг, поўны руху. Зьяючы ў блісканьні сонца, яно
нібы ўсьміхалася лагоднаю ўхмылкаю Гулівэра, які
разумее, што; калі ён захоча, адзін рух—і работа лі-
ліпутаў зьнікне.

Яно ляжала, сьлепячы вочы сваім блісканьнем—
вялікае, моцнае, добра яго магутны подых веяў на
бераг, асьвяжаючы змораных людзей, што прадавалі
над тым, каб сьцясьніць волю яго хваль, якія цяпер
так лагодна і гучна лашчуць пакалечаны бераг. Яно
як-бы шкадавала іх:—вякі ягонага існаваньня наву-
чылі яго разумець, што ня тыя зьламысьляць супроць
яго, якія будуць; яно даўно ўжо ведае, што гэта
толькі нявольнікі, іхная роля змагацца з наваламі
твар у твар, а ў гэтым змаганьні гатова і помста на-
валы ім. Яны ўсё толькі будуць, вечна працуюць,
іхны пот і кроў—цэмант усіх пабудоў на зямлі; але
яны нічога не атрымоўваюць за гэта, аддаючы ўсе
свае сілы вечнаму імкненьню будаваць—імкненьню,
якое стварае на зямлі дзівы, але ўсё-ткі не дае лю-

дзям даху над галавою і занадта мала дае ім хлеба. Яны—таксама навала, і вось чаму мора ня гнеўна, а ласкава глядзіць на іхную працу, ад якой ім няма карысьці. Гэтыя шэрыя невялічкія чэрві, што так стачылі гару—тое-ж самае, што і яго кроплі, якія першымі ідуць на непадступныя і сыцюдзёныя скалы берагоў, у вечным імкненьні мора распашырыць свае межы, і першымі гінуць, разьбіваючыся аб іх. У масе гэтыя кроплі таксама зродныя яму, тады яны зусім як мора,—так-жа сама магутны і так-жа сама нахільны да руйнаваньня, ледзь толькі павеў буры пранясецца над імі. Мору спрадвеку вядомы і нявольнікі, што будавалі піраміды ў пустэльні, і нявольнікі Ксэркаса, сьмешнага чалавека, які думаў пакараць мора трымастамі ўдараў за тое, што яно паламала яго масты-цацкі. Нявольнікі заўсёды былі аднолькавы, яны заўсёды пакараліся, іх заўсёды блага кармілі, і яны вечно выконвалі вялікае і дзівоснае, часам убагаўляючы тых, хто прымушаў іх працаваць, часцей праклінаючы іх, зрэдку ўзбураючыся супроць сваіх уладароў...

Ціха ўзьбягаюць хвалі на бераг, абсыпаны натаўпам людзей, што муруюць каменную перашкоду іхнаму вечнаму руху, узбягаюць і пляюць сваю гучную, ласкавую песню аб мінулым, аб усім, што ў працягу якоў бачылі яны на берагох гэтай зямлі...

... Сярод занятых працаю былі нейкія дзіўныя, сучыя, бронзавыя постаці ў чырвоных чалмах, у фэсках, у сініх кароткіх куртках і ў шараварах, вузкіх ніжэйкалена, але—з шырокім агузьзем. Гэта, як я даве-

даўся, анатолійскія туркі. Ёхная гарлячная гутарка мяшалася з працяглаю, расцьцягнутаю гутарачкаю вяцкіх, з моцнаю, шыбкаю фразою валгароў, з мяккаю моваю хахлоў.

У Расіі галадавалі, голад сагнаў сюды прадстаўнікоў бадай што ад усіх абхопленых няшчасьцем губэрняў. Яны падзяляліся на невялічкія групы, стараючыся трымацца зямляк да земляка, і толькі космополіты-басякі адразу выгрозніваліся—і сваім незалежным выглядам, і адзеньнем, і асобным складам мовы,— з людзей, што яшчэ знаходзіліся пад уладаю зямлі, толькі часова парвалі з ёю сувязь, адарваны ад яе голадам і не забыліся на яе. Басякі былі ўва ўсіх групах: і сярод вяцкіх, і сярод хахлоў, скрозь пачуваючы сябе на сваім месцы, але большасць іх сабралася каля копру, як каля работы,—у параўнаньні з работаю на тачках і з кіркаю,—больш лёгкай.

Калі я падыйшоў да іх, яны стаялі, спусьціўшы рукі з вяроўкаю, чакаючы; пакуль нарадчык паправіць штосьці ў блёку копра, які, мусіць, «заядаў» вяроўку. Нарадчык капашыўся там на версе драўлянай вежы і ўвесь час крычэў адтуль:

— Таргані!

Вяроўку гультайліва таргалі.

— Сто-ой!.. Шчэ таргані. Сто-ой! П'шоў!..

Запявала—даўно няголены дзяціна, з рабьм тварам і салдацкаю выпраўкаю—павёў плячмі, скасурьў у бок вочы, адкашляўся і зацягнуў:

— Ба-аба сваю ў зямлю гоніць...

Наступны верш ня вытрымаў-бы нават і самай па-
блажлівай цензуры і выклікнуў аднадушны выбух
рогату, зьявіўшыся, відаць, імпрывізацыяй, якую
толькі што стварыў запявала; запявала-ж, пад сьмех
таварышоў, круціў сабе вусы з выглядам артыстага,
прызвычайнага да такога посьпеху ў сваёй публікі.

— Пашо-оў!—шалёна загарлаў згары копра нарад-
чык.—Затрымалі!..

— Зьмітравіч,—лопнеш!..—папярэдзіў яго адзін
рабочы.

Голас быў мне знаёмы, і я дзесьці бачыў гэтую вы-
сокую, шырокаплечую постаць з овальным тварам і
вялікімі блакітнымі вачыма. Гэта—Канавалаў? Але ў
Канавалава ня было рубца ад правай скроні да пера-
носіцы, што рассяякаў высокі лоб у гэтага дзядзькі;
валасы ў Канавалава былі сьвятлейшыя і ня віліся
такімі дробненькімі кудзеркамі, як у гэтага; у Кана-
валава была прыгожая шырокая барада, а гэты га-
ліўся і насіў густыя вусы канцамі ўніз, як хахол.
І усё-ж ткі, у ім было штосьці добра знаёмае мне.
Я пастанавіў з ім загаманіць аб тым, да каго тут трэба
зьявінуцца, каб «стаць на работу», і пачаў чакаць, калі
скончаць убіваць сваю.

— О-о-ух! о-о-ох!—магутна ўздыхаў натаўп, прыся-
даючы, нацягваючы вяроўкі і зноў шыбка выпро-
ставаючыся, як быццам рыхтуючыся адарвацца ад зямлі
і паляцець у паветра. Копер скрыпеў і дрыжэў, над
галовамі натаўпу ўзьнімаліся голыя, запаленыя на
сонцы і валасатыя рукі, выцягваючыся разам з вя-

роўкаю; іхнія мускулы надуваліся гузамі, але сараканудовы кавалак чыгуна ўзьлётваў угару ўсё на меншую адлегласць, і яго ўдар аб дрэва гучэў усё слабей. Гледзячы на гэтую работу, можна было падумаць, што гэта моліцца натаўп балвахвалаў, у распачы і экстазе ўздываючы рукі да свайго маўклівага бога і клонячыся яму. Аблітыя потам, брудныя і напружаныя твары з растрапанымі валасамі, што прыліпілі да мокрых ілбоў, бурныя шыі, дрыжачыя ад напружання плечы,— усе гэтыя целы, ледзь прыкрытыя рознакалённымі падранымі кашулямі і порткамі, насычалі паветра вакол сябе гарачымі выпарэннямі і, зьліўшыся ў адну цяжкую масу мускулаў, нязграбна капашыліся ў вільготнай атмасфэры, пранятай сьпякотаю паўдня і густым пахам поту.

— Канчай!—крыкнуў хтосьці злым і надарваным голасам.

Рукі рабочых выпусьцілі вяроўкі, і яны слабка павісьлі ўздоўж копра, а рабочыя грузна паселі тут жа на зямлю, абціраючы пот, цяжка дыхаючы, паводзячы сьпінамі, мацаючы плечы і поўнячы паветра глухім нараканьнем падобным да рыканьня вялікага раздражненага зьвера.

— Зямляк! — зьвярнуўся я да аблюбанага дзядзькі.

Ён гультайліва павярнуўся да мяне, сьлізнуў па маім твары сваімі вачмі і сажмурыў іх, пільна ўглядаючыся ў мяне.

— Канавалаў!

— Чакай...—ён закінуў рукою маю галаву навад, нібы збіраючыся схавіць мяне за горла, і раптам увесь пыхнуў радаснаю ўсьмешкаю.

— Максім! Ах ты... ліханька! Сябр... а? І ты гэта зьбіўся са сьдзежкі свае? У босья запісаўся? Ну вась і добра! Дасканала! Даўно ты? Адкуль ты ідзеш? Мы цяпер з табою ўсю зямлю абходзім! Якое там жыцьцё... адзадзду? Нуда адна, валаводжаньне; ня жывеш, а гніеш! А я, браце, з таго самага часу гуляю па белым сьвеце. У якіх месцах бываў! Якімі паветрамі дыхаў... Не, як ты выстраіўся лоўка... не пазнаць: з адзеньня салдат, з морды—студэнт! Ну што, добра так жыць, з месца на месца? А гэта-ж Сьценьку я, бач, памятаю... І Тараса, і Пілу... усё!..

Ён штурхаў мяне ў бок кулаком, хлёпаў сваёю шырокаю далоньню па плячы. Я ня мог уставиць ні слова ў залп ягоных пытаньняў і толькі ўсьміхаўся, гледзячы ў яго добры твар, што зьяў прыемнасьцю ад спатканьня. Я быў таксама рад бачыць яго, вельмі рад; спатканьне з ім прыгадала мне пачатак майго жыцьця, які, пэўна-ж, быў лепшым за яго працяг.

Нарэшце, мне ўдалося-ткі спытацца ў старога прыцеля, адкуль у яго рубец на лобе і кучаравыя валасы на галаве.

— А гэта, бачыш ты... гісторыя адна была. Думаў быў я прабрацца ўтраіх з таварышамі праз румынскую мяжу, паглядзець хацелі, як там, у Румыніі. Ну, вась і накіраваліся з Кагулу—мястэчка такое ёсьць у Бэсарабіі, каля самае мяжы. Уночы, вядома, паціхеньку ідзем сабе. Раптам: стой! Кордон мытны,

прост на яго налезлі. Ну—бегчы! Тут мяне адзін салдацік і паглядзіў па галоўцы. Ня надта ёмка ўдарыў, а ўсё-ткі з месяц я пракачаўся ў шпіталі. І якая-ж бач, гісторыя! Салдат-жа земляком аказаўся! Наш, мурамскі!.. Яго таксама зараз у шпіталь паклалі—контрабандысты яго папсаваў, нажом у живот парнуў. Ачунялі мы і разабраліся ў справах. Салдат пытаецца ў мяне: гэта, кажа, я цябе паглядзіў?—Мусіць быць, ты, калі прызнаешся.—Мусіць, я, кажа; ты, кажа, ня злуйся—служба такая. Мы думалі, вы з контрабандаю ідзяце. Вось, кажа, і мяне пачаставалі—бруха падкалолі. Нічога ня зробіш: жыцьцё—гульня сур'ёзная. Ну, мы і пасябралі з ім. Добры салдацік—Яшка Мазін... А кучаравыя валасы? Кучаравыя валасы? Яны, братка ты мой, гэта пасья тыфусу. Тыфус у мяне быў. Пасадзілі мяне ў Кішыніве ў турму, жадаючы судзіць за самавольны пераход граніцы, а там у мяне і разгуляўся тыфус... Качаўся я з ім, качаўся, насілу выкачаўся. Мусіць, нават і не падняўся-б, ды няня-даглядчыца надта ўжо клапацілася. Я, браце, проста аж дзвіўся—няньчыца са мною, як з дзіцянем, а нашто я ёй патрэбен. Мар'я, кажу, Пятроўна, кінце вы гэтую музыку; мне-ж гэта сорамна! А яна толькі пасьмейваецца. Добрая дзяўчына... Пабожнае для ратунку душы мне чытала часам. Ну, а я кажу, ці няма, гэта, чаго такога? Прынесла кнігу наконт ангельца-матроса, які ўратаваўся ад карабляразьбіцця на бязлюдную выспу і наладзіў там сабе жыцьцё. Цікава, страшэнна як! Надта мне спадабалася кніга; так-бы

туды да яго і паехаў. Разумееш, якое жыццё? Выспа,
мора, неба—ты адзін сабе жывеш, і ўсё ў цябе ёсьць,
і ты вольны! Там яшчэ дзікун быў. Ну, я-б дзікуна
ўтапіў—на які д'ябал ён мне патрэбен! Мне і аднаму
ня нудна. Ты чытаў такую кнігу?

— Ну, а як-жа ты выйшаў з турмы?

— А—выпусьцілі. Пасудзілі, апраўдалі і выпусь-
цілі. Вельмі проста... Вось што: я сёння больш не
працую, ну яе да ўсіх чартоў! Годзе, навіхляў сабе
рукі і досьць. Грошай у мяне ёсьць рублі тры, ды за
сёнешняга паўдня сорак капеек атрымаю. Вось колькі
капіталу! Значыцца, пойдзем са мною да нас... мы
не ў байраку, а тут недалёчка, у горцы... дзірка там
ёсьць такая, вельмі зручная для чалавечага жыхар-
ства. Удваіх мы кватаруем, ды таварыш хварэе,—
трасца яго скруціла... Ну, дык ты пасядзі тут, а я
да падрадчыка... я зараз!..

Ён шыбка ўстаў і пашоў, якраз у той час, калі
сваябойцы браліся за вяроўку, пачынаючы работу.
Я застаўся сядзець на камені, пазіраючы на шумную
мітусню, што панавала вакол мяне, і на супакойнае
сінявата-зялёнае мора.

Высокая постаць Канавалава, шыбка шыкаючы
між людзей, грудоў каменя, дрэва і тачак, зьнікла
ў воддалі. Ён ішоў, размахваючы рукамі, у сіняй
крэтонавай блузе, якая была яму каротка і вузкая, у
альняных нагавіцах і ў цяжкіх абрэзках. Шапка ру-
сых кучаравых валасоў калыхалася на яго вялікай га-
лаве. Часам ён азіраўся назад і рабіў мне рукамі
нейкія знакі. Увесь ён быў нейкі новы, жвавейшы,

супакойна ўпэўнены і моцны. Усюды вакол яго пра-
цавалі, трашчэла дрэва, расколваўся камень, пану-
ра верашчэлі тачкі, уздымаліся воблакі пылу, нешта
з грукатам валілася, і людзі крычэлі, лаяліся, вухалі
і пяялі, нібы стогнучы. Сярод усёй гэтай блытаніны
гукаў і рухаў прыгожая постаць майго прыяцеля, што
аддальваўся кудысьці цвёрдымі крокамі, вельмі рэз-
ка вырозьнівалася, зьяўляючыся як-бы наўпамінкам
пра нешта, што зьясьняла Канавалава.

Гадзіны праз дзьве пасля спатканьня мы з ім
ляжалі ў «дзірцы, вельмі зручнай для чалавечага
жыхарства». Сапраўды «дзірка» была вельмі вы-
годна—у гары калісьці даўно бралі каменне і высе-
клі вялікую чатырохкутную нішу, у якой можна
было зусім вольна зьмяшціцца чацьвярым. Але яна
была нізкая, і над уваходам у яе вісела глыба ка-
меня, робячы сабою як-бы павець, так што для таго,
каб трапіць у дзірку, трэба было легчы на зямлю
перад ёю і потым засуваць сябе ў яе. Глыбіня яе
была аршыны тры, але ўлязаць у яе з галавою ня
было патрэбы, ды і было рызыкаўна, бо гэтая глыба
над уваходам магла адваліцца і зусім пахаваць нас
там. Мы не хацелі гэтага і разьмесьціліся так: ногі
і тулава засунулі ў дзірку, дзе было вельмі прахалод-
ліва, а галовы пакінулі на сонцы, у ходзе ў дзірку,
так што калі глыба каменя над намі захацела-б зва-
ліцца, дык яна толькі расьціснула-б нам чарапы.

Хворы басяк увесь выбраўся на сонца і лёг каля
нас крокі за два, так што мы чулі, як калаціліся яго

зубы ў пароксызьме трасцы. Гэта быў сухі і доўгі хахол: «з Пільтавы», задумліва сказаў ён мне.

Ён качаўся па зямлі, стараючыся лепш укрыцца шэрым балахонам, пашытым з адных дзірачак, і вельмі вобразна лаяўся, бачачы, што ўсе яго намаганні дарэмны,—лаяўся і ўсё-ткі далей укрываўся. У яго былі невялічкія чорныя вочы, заўсёды прыжмураныя, нібы ён заўсёды штосьці пільна разглядаў.

Сонца нязносна пякло нам патыліцы, Канавалаў зрабіў з майго салдацкага шыньнэля нешта кшталтам шырмаў, уторкнуўшы ў зямлю кіі і разапнуўшы на іх шыньнэль. Здалёк далятаў глухі шум работ на бухце, але яе мы ня бачылі: з правага боку ад нас ляжаў на беразе гораду цяжкім гламаздам белых дамоў, з левага боку—мора, перад намі—яно-ж, мора, уцякала ў нязмерную далячынь, дзе ў мяккіх паўтонах змяшаліся ў фантастычную мару нейкія дзіўныя і далікатныя, нябачныя фарбы, песьцячы вока і душу нязлоўным характэрам сваіх адценняў...

Канавалаў глядзеў туды, блажэнна ўсьміхаючыся, і казаў мне:

— Сядзе сонца, мы раскладзем агонь, згатуем гарбаты, ёсьць у нас хлеб, ёсьць мяса. Хочаш кавуна?

Ён выкаціў нагою з кута ямы кавун, дастаў з кішэні нож і, рэжучы кавун, казаў:

— Кожны раз, як я бываю каля мора, я ўсё думаю,—чаму людзі мала селяцца каля яго? Былі-б яны ад гэтага лепшыя, таму што яно ласкавае такое... добрыя думы ад яго ў душы ў чалавека. А ну, раскажы, як ты сам жыў у гэтыя гады?

Я пачаў апавядаць яму. Мора ў воддалі ўжо пакрылася чырванню і золатам, насустрач сонцу ўзнімаліся ружова-дымчастыя воблакі з мяккімі абрысаваньнямі. Здавалася, што з дна мора ўстаюць горы з белымі верхавінамі, пышна прыбранымі сьнегам, ружовымі ад прамянёў захаду.

— Зусім дарэмна ты, Максім, у гарадох трэшся,— праконліва сказаў Канавалаў, паслухаўшы маю эпопею. І што цябе да іх цягне? Тухлае там жыццё. Ні паветра, ні прасторы, нічога, што чалавеку трэба. Людзі? Людзі скрозь есьць... Кнігі? Ну, годзе ўжо габе кнігі чытаць! Не для гэтага-ж, хіба, ты радзіўся... Ды і кнігі—лухта. Ну, купі яе, пакладзі ў хатыль і йдзі. Хочаш са мною ісьці ў Ташкент? У Самарканд, або яшчэ куды?.. А потым на Амур махнем... згода? Я, браце, пастанавіў хадзіць па зямлі ў розныя бакі—гэта лепш за ўсё. Ідзеш і ўсё бачыш новае... І ні пра што ня думаецца... Дзе табе ветрык насустрачу і выганяе з душы розны пыл. Лёгка і вольна... Ні-якага ні ад кога сьцясьнення: захацелася есьці—прыстаў, парабіў што-небудзь на паўрубель; няма работы—папрасі хлеба, дадуць. Так—хоць зямлі шмат убачыш... Хараства ўсякага. Хадзем?

Сонца зайшло. Воблакі над морам пацямнелі, мора таксама зрабілася цёмным, і павеяла прахалодаю. Дзе-ні-дзе ўжо гарэлі зорачкі, гул работы ў бухце спыніўся, толькі часам адтуль ціхія, як уздыханні, даносіліся ўзгалосы людзей. І калі на нас дуў вецер, ён прыносіў з сабою мяляхалічны гук шарханья хваль аб бераг.

Цямнота ночы хутка гусьцела, і постаць хахла, якая за пяць хвілін перад тым мела зусім выразныя абрысаванні, цяпер ужо зьяўляла сабою нязграбны ком...

— Агонь-бы...—сказаў ён, пакашліваючы.

— Можна...

Канавалаў зьнедкуль выцягнуў кучку трэсак, падпаліў іх сярнічкаю, і тонкія язычкі агню пачалі ласкава лізаць жоўтае смаляное дрэва. Струмянькі дыму віліся ў начавым паветры, поўным вільгаці і свежасьці ад мора. А вакол рабілася ўсё цішэй: жыцьцё нібы адсувалася кудысьці ад нас, гукі яго раставалі і гасьлі ў цямноце. Воблакі расьсеяліся, на цёмнасінім небе ярка заблішчэлі зоркі, на машастовай паверхні мора таксама мільгалі агенчыкі рыбацкіх чоўнаў і адлюстраваных зорак. Агонь перад намі расьцьвіў, як вялікая чырвона-жоўтая кветка... Канавалаў усунуў у яго імбрык і, абшчапіўшы калені, задумліва пачаў глядзець на полымя. Хахол, як аграмадная яшчарка, падпоўз да яго.

— Набудаваці людзі гарадоў, дамоў, сабраліся там у кучы, паскудзяць зямлю, затыхаюцца, ціснуць адзін аднаго... Добрае жыцьцё! Не, вось яно жыцьцё, вось як мы...

— Ого,—матнуў галавою хахол,—калі-б да яго яшчэ нам на зіму кажухі дабыць, а то цёплую хату, дык і зусім было-б панскае жыцьцё...—ён прыжмурыў адно вока і, усміхнуўшыся, паглядзеў на Канавалава.

— Т-так,—здэтанаваўся той,—зіма—распракляты час. Для зімы гарады сапраўды патрэбны... тут ужо

нічога ня зробіш... Але вялікія гарады усё-ткі ні да-
чога... Навошта народ зьбіваюць у такія кучы калі і
двох-трох ужыцця між сабою ня могуць?.. Я—вось
пра што! Яно, вядома, калі падумаць, дык ні ў гора-
дзе, ні ў стэпу, нідзе чалавеку месца няма. Але лепш
пра такія справы ня думаць... нічога ня выдумаеш,
а душу надарвеш...

Я думаў, што Канавалаў зьмяніўся ад валацуж-
нага жыцця, што наросты тугі, якія былі на яго
сэрцы ў першы час нашае знаёмасьці, зляцелі з яго,
як шкарупа, ад вольнага паветра, якім ён дыхаў у
гэтыя гады; але тон яго апошняй фразы аднавіў пе-
рад мною прыцеля ўсё тым-жа самым шукальнікам
свайго «пункту», якім я яго ведаў. Усё тая-ж самая
іржа недаўразуменьня перад жыццём і атрута ду-
мак пра яго разьядалі магутную постаць, роджаную,
на яе няшчасце, з чутым сэрцам. Такіх «задумных»
людзей шмат у расійскім жыцці, і ўсе яны больш
няшчасны, чым хто-небудзь, таму што цяжар іхных
дум павялічваецца сьлепатою іхнага розуму. Я з жа-
лем паглядзеў на прыцеля, а ён, як-бы пацьвярджа-
ючы маю думку, тужліва ўсклікнуў:

— Спомніў я, Максім, наша жыццё і ўсё там...
што было. Колькі пасяля таго выхадзіў я зямлі,
колькі ўсяго ўсякага бачыў... Няма для мяне на зямлі
нічога зручнага! Не знайшоў я сабе месца!

— А нашто радзіўся з такою шыяю, на якую ні-
воднае ярмо не надаецца?—бязуважна спытаўся ха-
хол, выймаючы з агню імбрык з гатовым варам.

— Не, скажы ты мне...—пыгаўся Канавалаў,— чаму я не магу быць спакойным? Чаму людзі жы- вуць і нічога сабе, займаюцца сваёю справаю, маюць жонак, дзяцей і ўсё іншае?.. І заўсёды ў іх ёсць ахвота рабіць тое ці тое. А я—не магу. Моташна. Чаму мне моташна?

— Вось стогне чалавек,—здзівіўся хахол.—Ды хіба-ж ад таго, што ты пастогнеш, табе палягчэе?

— Правільна...—сумна згадзіўся Канавалаў.

— Я заўсёды гавару ня шмат, ды ведаю, як ска- заць,—з пачуцьцём уласнай годнасьці сказаў стойк, не перастаючы змагацца з сваёю трасцаю.

Ён закашляўся, закапашыўся і пачаў заядла пля- ваць у агонь. Вакол нас усё было глуха, завешана густою пялёнкаю цямноты. Неба над намі таксама было цёмнае, месяца яшчэ ня было. Мора больш пачувалася, чым было бачна нам—такая густая была цямнота наперадзе ў нас. Здавалася, на зямлю спу- сьціўся чорны туман. Агонь патухаў.

— А ляжам-ка спаць,—запрапановаў хахол.

Мы забраліся ў «дзірку» і ляглі, высунуўшы з яе галовы на паветра. Маўчалі. Канавалаў, як лёг, так і застаўся нярухомы, нібы адубянеў. Хахол бязустан- ку капашыўся і ўсё ляскатаў зубамі. Я доўга глядзеў, як цьмела вугальле агню: спачатку яркі і вялікі, ву- галь патроху меншыў, пакрываўся попелам і чэзнуў пад ім. І зараз ад агню не засталася нічога, апрача цёплага паху. Я глядзеў і думаў:

— Так і ўсе мы... Ходзь-бы разгарэцца ярчэй!
... Праз тры дні я развітаўся з Канавалавым.
Я ішоў на Кубань, ён не хацеў. Але мы абодва раз-
віталіся ў пэўнасьці што спаткаемся.
— Не давлялося...

1897.

ЧАЛКАШ

Пацямнелае ад пылу, блакітнае паўднёвае неба— мутна; гарачае сонца глядзіць у зеленаватае мора, нібы праз тонкі шэры вуаль. Яно амаль што не адлюстроўваецца ў вадзе, расьсяканай ударамі вёслаў, паражных вінтоў, вострымі кілямі гурэцкіх фэлюг і іншых суднаў, што баразнуюць ува ўсіх кірунках цесную гавань. Закаваньня ў граніт хвалі мора заціснуты апрамаднымі цяжарамі, што коўзаюцца па іхных хрыбцінах. Хвалі б'юцца аб барты суднаў, аб берагі, б'юцца і наракаюць, усьпененыя, забрудненыя розным гломаздам.

Звон якарных ланцугоў, грукатаньне счэпленых вагонаў, што падвозяць груз, металёвы лямант жалезных лістоў, што аднекуль валяцца на каменье бруку, глухі стукат дрэва, дрынчэньне возніцкіх калёс, сьвіскі параходаў, то праразьліва рэзкія, то глуха рыклівыя крыкі грузчыкаў, матросаў і салдатаў з мыгніцы,—усе гэтыя гукі зьліваюцца ў аглушліваю музыку працоўнага дня і, бунтоўна кальшучыся, стаяць нізка ў небе над гаванню,—да іх уздымаюцца з зямлі ўсё новыя і новыя хвалі гукаў—то глухія, ракатлівыя, яны сурова страсаюць усё вакол,

то рэзкія, грымотныя,—ірвуць пыльнае, сьпякотнае паветра.

Граніт, жалеза, дрэва, брук гавані, судны і людзі—усё дыхае магутнымі гукамі палкага гымну Мэркьюрыю. Але галасы людзей, ледзь чутныя ў ім, слабы і сьмешны. І самі людзі, што першапачаткова спарадзілі гэты шум, сьмешны і мізэрны: іхныя невялікія постаці, пыльныя, абадраныя, юркія, сагнутыя пад цяжарам тавараў, што ляжаць на іхных сьпінах, заклапочана бегаюць то туды, то сюды ў хмарах пылу, у моры сьпякоты і гукаў, яны мізэрны, у параўнаньні з гэтымі, што вакол іх, жалезнымі волатамі, грудамі тавараў, грымлівымі вагонамі і ўсім, што яны стварылі. Створанае імі спаняволіла і абезаблічыла іх.

Стоячы пад параю, цяжкія гіганты-параходы сьвішчуць, сіпяць, глыбока ўздыхаюць, і ў кожным гуку, спароджаным імі, чуецца насьмешная нота пагарды да шэрых, пыльных постацяў людзей, што поўзаюць па іхных палубах, поўнячы глыбокія трупы прадуктамі свае нявольнічае працы. Да сьлёз сьмешны доўгія чаргі грузчыкаў, што нясуць на плячох сваіх тысячы пудоў хлеба ў жалезныя чэравы суднаў для таго, каб зарабіць некалькі хунтаў таго-ж самага хлеба для свайго жывата. Абшарпаньня, потныя, атупелыя ад зморанасьці, шуму і сьпякоты людзі і магутныя, бліскучыя на сонцы, патужныя машыны, створаныя гэтымі людзьмі,—машыны, якія ўрэшце прыводзіліся ў рух усё-ткі ня параю, а мускуламі і крывёю сваіх тварцоў—у гэтай супаставе была цэлая поэма жорсткай іроніі.

Шум—ціснуў, пыл, дражнячы ноздры,—сьляпіў вочы, сыпакота—паліла цела і адбірала ў яго сілы, і ўсё вакол здавалася напружаным, трацячым цярылі-васьць, гатовым разраціцца нейкаю грандыёзнаю катастрофою, выбухам, за якім у асьвежаным паветры будзе дыхацца вольна і лёгка, на зямлі запануе ціша, а гэты пыльны аглушлівы шум, што раздражняе і даводзіць да моташнага шалу,—зьнікне, і тады ў горадзе, на моры, у небе зробіцца ціха, ясна, слаўна...

Разьляглося дванаццаць разьмераных і бомкіх удараў у звон. Калі апошні мядзяны гук замёр, дзікая музыка працы ўжо гучэла цішэй. Праз хвіліну яшчэ—яна ператварылася ў глухое незадаволеннае нараканьне. Цяпер галасы людзей і плёсканьне мора зрабіліся чутней. Гэта—прышоў час абеду.

1

Калі грузчыкі, кінуўшы працу, расьсыпаліся па гавані шумлівымі групамі, купляючы сабе ў перакупак розную ежу і сядваючы абедасьць, тут-жа, на бруку, у цянёвых кутках,—зь'явіўся Грышка Чалкаш, стары лоўлены воўк, добра знаёмы гаванскаму люду, заядлы п'яніца і спрытны, адважны злодзей. Ён быў босы, у старых, аблезлых плісавых штанох, бяз шапкі, у бруднай паркалёвай кашулі з разадраным каўняром, што раскрываў яго сухія і няўломныя косьці, абцягнутыя бураю скураю. Па ўсклычаных чорных з сівізнаю валасох і па зьмятым, вострым, драпежным твары было відаць, што ён толькі што прачнуўся. У адным бурым

вусе ў яго тырчэла саломіна, другая саломіна заблыталася ў шчаціне левай голенай шчакі, а за вуха ён заткнуў сабе невялічкую, толькі што адламаную, ліпавую галінку. Доўгі, касьявы, крыху сутулаваты, ён павольна сігаў па каменні і, паводзячы сваім гарбатым, драпежным носам, кідаў вакол сябе вострыя погляды, пабліскваючы сьцюдзёнымі шэрымі вачыма і выглядаючы кагосьці сярод грузчыкаў. Яго бурья вусы, густыя і доўгія, увесь час уздрыгвалі, як у ката, а закладзеныя за сьпіну рукі паціралі адна адну, нэрвова перакручваючыся доўгімі, крывымі і чэпкімі пальцамі. Нават і тут, сярод сотняў такіх-жа самых, як ён, рэзкіх басяцкіх постацяй, ён адразу зварачаў на сябе ўвагу сваім падабенствам са стэпавым каршунам,—сваёю драпежнаю худзізнаю і гэтаю хадою, што нібы нацэльвалася, была плаўная і супакойная з выгляду, але ўнутрана была ўзварушаная і зоркая, як лёт тэй драпежнай птушкі, якую ён нагадваў.

Калі ён параўнаўся з аднаю групаю басякоў-грузчыкаў, што разьмеьціліся ў засені пад грудам кошаў з вугальлем, яму насустрэчу падняўся прысадзісты дзяціна з дурнаватым, у чырвоных плямах, тварам і паскрабанаю шыяю, мусіць, нядаўна пабіты. Ён устаў і пашоў побач з Чалкашом, прыцішана гаворачы:

— Флёцкія двух месцаў мануфактуры хапіліся...
Шукаюць.

— Ну?—спытаўся Чалкаш, супакойна зьмерыўшы яго вачыма.

— Што—ну? Шукаюць, бач. Больш нічога.

— Мяне, ці што, пыталіся, каб дапамог пашукаць?

І Чалкаш з ухмылкаю паглядзеў туды, дзе зьмяшчаецца пакгауз Дабравольнага флёту.

— Пашоў к чорту!

Таварыш завярнуўся назад.

— Гэй, чакай! Хто гэта цябе размаляваў? Бач, як папсавалі абраз... Мишку ня бачыў тут?

— Даўно ня бачыў!—крыкнуў той, адыходзячы да сваіх таварышоў.

Чалкаш сігаў далей, спатыканы ўсімі, як чалавек добра знаёмы. Але ён, заўсёды вясёлы і падкусьлівы, быў сёння, відаць, ня ў гуморы і адказваў на распытваньні адорвіста і рэзка.

Адкульсьці з-за бунту тавару вьвернуўся мытны вартаўнік, цёмна-зялёны, пыльны і ваяўніча-выпрастаны. Ён загарадзіў дарогу Чалкашу, стаўшы перад ім у задзірлівай позе, схапіўшыся леваю рукою за ручку корціка, а праваю спрабуючы ўзяць Чалкаша за каўнер.

— Стой! Куды ідзеш?

Чалкаш адтушў крок назад, узняў вочы на вартаўніка і суха ўхмыльнуўся.

Чырвоны, лагодна-хітры твар служывага спрабаваў паказаць грозную міну, дзеля чаго надмуўся, зрабіўся круглы, барвяны, рукаў брывамаі, тарэшчыў вочы і быў вельмі сьмешны.

— Сказана табе—у гавань не хадзі, рэбры паламаю! А ты ізноў?—грозна крычэў вартаўнік.

— Дзень добры, Сямёнавіч! мы з табою даўно ня бачыліся,—супакойна прывітаўся Чалкаш і падаў яму руку.

— Хоць-бы век цябе ня бачыць! Ідзі, ідзі!..

Але Сямёнавіч усё-ткі паціснуў пададзеную руку.

— Вось што скажы,—казаў далей Чалкаш, не вы-
пушчаючы з сваіх чэпкіх пальцаў руку Сямёнавіча
і пасяброўску-фамільярна патрахваючы яе, — ты
Мішку ня бачыў?

— Якога яшчэ Мішку? Ніякага Мішкі ня ведаю!
Ідзі ты вон! а то пакгаузны ўбачыць, ён табе...

— Рыжкага, з якім я мінулы раз работаў на «Ка-
страме»,—стаяў на сваім Чалкаш.

— З якім крадзеш разам, вось як скажы! У боль-
ніцу яго завезьлі, Мішку твайго, нагу адціснула чы-
гуннаю штыкою. Ідзі, браце, пакуль падобраму про-
сяць, ідзі, а то ў каршэнь праваджу!..

— Ага, бач ты! А ты кажаш—ня ведаю Мішкі...
Ведаеш, вось. Ты што-ж такі ўзлаваны, Сямёнавіч?..

— Вось што, ты мне бакі не забівай, а ідзі!..

Вартаўнік пачаў злавацца і, азіраючыся па баках,
спрабаваў вырваць сваю руку з моцнай Чалкашовай
рукі. Чалкаш супакойна пазіраў на яго з-пад сваіх
густых броваў і, ня пушчаючы яго рукі, далей раз-
маўляў:

— Ты не падганяй мяне. Я вось нагаманюся з та-
бою ўдосыць і пайду. Ну, хваліся, як маешся?..
жонка, дзеткі—здоровы?—і, бліскаючы вачыма, ён,
выскаліўшы зубы насмешнаю ўхмылкаю, дадаў:—
у госьці да цябе збіраюся, ды ўсё часу ня маю—п'ю
ўсё вось...

— Ну, ну,—ты гэта кінь! Ты,—не жартуй, д'ябал касцявы! Я, браце, сапраўды... Ай ты ўжо па хатах, на вуліцах рабаваць зьбіраешся?

— Навошта? І тут на наш з табою век добра хопіць. Да душы, хопіць, Сямёнавіч! Ты, здаецца, зноў два месцы мануфактуры цяпнуў?.. Глядзі, Сямёнавіч, асьцеражней! не пападзіся як-небудзь!..

Абураны Сямёнавіч затросься, пырскаючы сьлінаю і спрабуючы штосьці сказаць. Чалкаш пусьціў яго руку і супакойна засігаў доўгімі нагамі назад да гаваньскай брамы. Вартаўнік, страшэнна лаючыся, пасунуў за ім.

Чалкаш павесялеў; ён ціха пасьвістваў скрозь зубы і, усунуўшы рукі ў кішэні ў штанох, ішоў павольна, кідаючы направа і налева падкусьлівыя сьмешкі і жарцікі. Яму плацілі тым-жа самым.

— Бач ты, Грышка, начальства як табою апякуецца!—крыкнуў хтосьці з натоўпу грузчыкаў, што ўжо паабедалі і валяліся на зямлі, адпачываючы.

— Я—босы, дык вось Сямёнавіч глядзіць, каб часам нагу не скалоў,—адказаў Чалкаш.

Падыйшлі да брамы. Два салдаты абмацалі Чалкаша і лёгенька выпхнулі яго на вуліцу.

Чалкаш перайшоў праз дарогу і сеў на тумбачку супроць дзвярэй карчмы. З гаваньскай брамы з грукатам выяжджала чарга нагужаных калёс. На-сустрэчу ім несьліся парожнія калёсы з вознікамі, што падскоквалі на іх. Гавань вывяргала вышцьцё, гул і едкі пыл...

У гэтай шалёнай куламесе Чалкаш пачуваў сябе як найлепей. Наперадзе яму ўсьміхаўся паважны заробак, патрабуючы ня шмат працы і шмат спрыггу. Ён быў упэўнены, што спрыту хопіць у яго і, жмурачы вочы, мроіў пра тое, як загуляе заўтра раніцою, калі ў яго ў кішэні зьявяцца крэдыткі... Спомніўся таварыш Мішка,—ён вельмі спатрэбіўся-б сёння ўночы, калі-б не зламіў сабе нагу. Чалкаш пра сябе злаяўся, думачы, што аднаму, бяз Мішкі, бадай, і ня ўправіцца з гэтым. Якая-ж то будзе ноч?.. Ён паглядзеў на неба і ўздоўж па вуліцы.

Крокаў за шэсьць ад яго, каля тротуару, на бруку, прыхінуўшыся сьпіною да тумбачкі, сядзеў малады хлопец у сінняй саматканай кашулі, у такіх-жа самых штанох, у лапцёх і ў падранай рыжай шапцы. Каля яго ляжаў невялічкі хатылёк і каса без касься, завінутая ў саламяны жгут, акуратна перакручаны вяровачкаю. Хлопец быў шырокаплечы, прысадзісты, русы, з запаленым на сонцы і абсівераным тварам і з вялікімі блакітнымі вачыма, што пазіралі на Чалкаша даверліва і лагодна.

Чалкаш выскаліў зубы, высалапіў язык і, зрабіўшы страшную міну, упёрся ў яго вытрашчанымі вачыма.

Хлопец, спачатку не разумеючы, міргануў, але потым раптам зарагатаў, крыкнуў праз сьмех: ай, дзівак! і, амаль што не ўстаючы з зямлі, нязграбна пераваліўся ад свае тумбачкі да тумбачкі Чалкаша, валочучы свой хатылёк па пылу і пастукваючы пяткаю касы аб каменьне.

— Што, браце, пагуляў, відаць, здорава!..—звярнуўся ён да Чалкаша, дыргануўшы яго за калашыну.

— Была справа, сысунок, была такая справа!—усміхаючыся, прызнаўся Чалкаш. Яму адразу спадабаўся гэты здаровы, лагодны хлопец з дзіцячымі светлымі вачыма.—З касьбы, ці што?

— Як-жа!.. Касілі вярсту—выкасілі грош. Дрэнь справы! Нар-роду—процьма! Галадуючыя гэтыя самыя прыцягнуліся,—цану зьбілі, хоць не бярыся! Шэсьцьдзесят капеек у Кубані плацілі. Справы!.. А раней-жа, кажуць, тры рублі цана, чатыры, пяць!..

— Раней!.. Раней-жа за адно паглядзеньне на рускага чалавека там траячку плацілі. Я вось гадоў дзесяць таму назад гэтым самым і прамысьляў. Прыдзеш у станіцу—рускі, бач, я!—Зараз цябе паглядзяць, памацаюць, падзівуюцца і—атрымай тры рублі! Ды напояць, накормяць. І жыві колькі хочаш!

Хлопец, слухаючы Чалкаша, спачатку шырока раззьвіўся, выяўляючы на круглай фізыяноміі здзіўленае захапленне, але потым, зразумеўшы, што абшарпанец брэша, шлёпнуў вуснамі і зарагатаў. Чалкаш утрымаў сур'ёзную міну, хаваючы ўсьмешку ў сваіх вусох.

— Дзівак, гаворыш быццам праўду, а я слухаю, дый веры даю.. Не, да душы, раней там...

— Ну, а я пра што? Бо і я-ж кажу, што, бач, там раней...

— Ідзі ты!..—махнуў рукою хлопец.—Шавец, ці што? Ай кравец?.. Ты сам?

— Я?—перапытаўся Чалкаш і, падумаўшы, сказаў:—Рыбалоў...

— Рыбало-оў! Бач ты! Што-ж, ловіш рыбу!..

— Навошта рыбу? Тутэйшыя рыбаловы не адну рыбу ловяць. Больш топельнікаў, старыя якары, патонутыя судны—усё! Будацкі такія ёсьць на гэта...

— Брашы, брашы!.. З тых, можа, рыбалоўцаў, што пяюць пра сябе:

Мы закідаем сеці
Па сухіх берагах
Ды па сьвірнах, ды па клецях!..

— А ты бачыў такіх?—спытаўся Чалкаш, з усмешкаю пазіраючы на яго.

— Не, бачыць дзе-ж! Чуваў...

— Падабаюцца?

— Яны? А як-жа!.. Нічога хлопцы, вольныя, слабодныя...

— А што табе—слабода?.. Ты хіба любіш слабоду?

— Дык а як-жа? Сам сабе гаспадар, пашоў—куды хочаш, рабі—што хочаш... Балазе так! Калі здолееш сябе ў парадку трымаць, ды на шыі ў цябе каменяня няма,—самае лепшае! Гуляй сабе, як хочаш, бога толькі помні...

Чалкаш пагардліва плюнуў і адвярнуўся ад хлапца.

— Цяпер, вось, мая справа...—казаў той.—Бацька ў мяне памёр, гаспадарка—малая, матка старая, зямля спустошана,—што я павінен рабіць? Жыць—трэба. А як? Невядома. Пайду я ў прымакі ў добры

двор. Добра. Каб-жа аддзялілі дачку!.. Але-ж не—цесьць-д'ябал не аддзеліць. Ну, і буду я гнуць карак дзеля яго... доўга... Колькі год! Бач, якія справы! А каб мне рублёў паўтараста зарабіць, зараз-бы я на ногі падняўся і Анціпу—на-тка табе, маеш! Хочаш аддзяліць Марфу? Не? Ня трэба! Хваліць бога, дзяўчат у вёсцы не адна яна. І быў-бы я, значыцца, зусім слабодны, сам сабою... Т-так!—хлопец уздыхнуў.—А цяпер нічога ня зробіш іначай, як у прымакі ісьці. Думаў я: вось, бач, на Кубань гэта пайду, рублёў сотні дзеве цягну,—годзе! пан! Аж ня выйшла. Ну і пойдзеш у батракі... На сваёй гаспадарцы не пражыву я—ні ў якім разе! Эхе-хе!..

Хлопцу дужа не хацелася ісьці ў прымакі. У яго нават твар сумна пацямянеў. Ён цяжка заёрзаў на зямлі.

Чалкаш спытаўся:

— Цяпер куды-ж ты?

— Дык-жа ж куды? вядома, дамоў.

— Ну, браце, мне гэта невядома, можа, ты ў Турцыю сабраўся...

— У Ту-урцыю!..—працягнуў хлопец. — Хто-ж гэта туды ходзіць з праваслаўных? Скажаў таксама!..

— Які-ж ты дурань!—уздыхнуў Чалкаш і зноў адварнуўся ад суразмоўніка. У ім гэты здаровы вясковы хлопец штосьці абуджаў...

Нявыразнае, прыкрае пачуццё марудна насыпвала, варушылася дзесьці глыбока і перашкаджала яму сконцэнтраваньне і абдумаць тое, што трэба было зрабіць у гэтую ноч,

Абляяны хлопец мармытаў штосьці паціху, зрэдку кідаючы на баяка скосяя погляды. У яго сьмешна надзьмуліся шчокі, адтапырыліся вусны і звужаныя вочы неяк лішне часта і сьмешна паміргвалі. Ён, відаць, не чакаў, што яго размова з гэтым вусатым абшарпанікам скончыцца так хутка і крыўдна.

Абшарпанец не зварачаў больш на яго ўвагі. Ён задумліва пасьвістаў, седзячы на тумбачцы і адстукваючы па ёй тахт голаю, бруднаю пяткаю.

Хлопцу хацелася паквітацца з ім.

— Гэй ты, рыбалоў! Часта гэта ты запіваешся?— пачаў быў ён, але ў гэты-ж самы момант рыбалоў шчыбка павярнуўся да яго тварам, спытаўшыся ў яго:

— Слухай, сысун! Хочаш сёньня ўночы работаць са мною? Кажы хутчэй!

— Што работаць?— недаверліва спытаўся хлопец.

— Ну, што!.. Што скажу... Рыбу лавіць паедзем. Грэсьці будзеш...

— Так... Што-ж? Нічога. Работаць можна. Толькі вось.... не ўляцець-бы ўва што з табою. Надта ты закамурысты... цёмны ты...

Чалкаш адчуў штосьці нібы пякучае ў грудзёх і з сьцюдзёнаю злосьцю ціха сказаў:

— А ты не балбачы, чаго не разумееш. Я табе вось даўбану па мазгаўні, тады табе ў ёй прасьвятлее.

Ён саскочыў з тумбачкі, дыргануў леваю рукою свой вус, а правую сьціснуў у цьвёрды, жылаваты кулак і заблішчэў вачыма.

Хлопец спалохаўся. Ён шыбка азірнуўся вакол і, нясьмела міргаючы, таксама ўскочыў з зямлі. Мераючы адзін аднаго вачыма, яны маўчалі.

— Ну?—сурова спытаўся Чалкаш. Ён кіпеў і ўздрыгваў ад зьнявагі, зробленай яму гэтым маладзенькім цялём, якім ён у часе размовы з ім пагарджаў, а цяпер адразу ўзьненавідзеў яго за тое, што ў яго такія чыстыя блакітныя вочы, здаровы, запалены на сонцы твар, кароткія, дужыя рукі, за тое, што ён мае дзесьці там вёску, хату ў ёй, за тое, што яго запрашае ў прымакі заможны мужык,—за ўсё яго жыццё мінулае і будучае, а найбольш за тое, што ён, гэтае дзіцянё ў параўнаньні з ім, Чалкашом, адважваецца любіць слабоду, якой ня ведае цаны і якая яму непатрэбна. Заўсёды няпрыемна бачыць, што чалавек, якога ты лічыш горшым і ніжэйшым ад сябе, любіць або ненавідзіць тое-ж самае, што і ты, і, такім чынам, робіцца падобным да цябе.

Хлопец глядзеў на Чалкаша і пачуваў у ім гаспадара.

— Дык я-ж...—ад работы не адракаюся,—загаманіў ён...—Работы-ж я і шукаю. Мне-ж усёроўна, у каго работаць, у цябе ці ў каго. Я толькі да таго сказаў, што непадобен ты да рабочага чалавека,—надта ўжо, гэта... драты. Ну, я-ж ведаю, што гэта з кожным можа быць. Божухна, хіба-ж я ня бачыў п'яніц! Эх, колькі!.. ды яшчэ і ня гэтакіх, як ты.

— Ну, добра, добра! Згодзен?—ужо мякчэй перапытаўся Чалкаш.

— Я? Згодзен!.. З вялікай прыемнасьцю! Кажы цану.

— Цана ў мяне ад работы. Якая работа будзе. Які ўлоў, значыцца... Пяцёўку можаш атрымаць. Зразумеў?

Але цяпер справа ішла пра грошы, а тут селяны хацеў быць дакладным і патрабаваў гэ-жа дакладнасьці ад наймальніка. У хлопца ізноў пыхнула недаверлівасьць і падазронасьць.

— Гэта мне, браце, ня з рукі!

Чалкаш увайшоў у ролю:

— Не гамані, пачакай! Хадзем у карчму!

І яны пайшлі па вуліцы побач адзін з адным. Чалкаш—з важнаю мінаю гаспадара, пакручваючы вусы, хлопец—з выразам поўнай гатоўнасьці падначаліцца, але ўсё-ткі поўны недавер'я і боязьні.

— А як цябе зваць?—спытаўся Чалкаш.

— Гаўрыла!—адказаў хлопец.

Калі яны прышлі ў брудную і закураную карчму, Чалкаш, падыйшоўшы да буфэту, фамільярным тонам заўсягдышніка загадаў бутэльку гарэлкі, варыва, смажонкі з мяса, гарбаты, і, пералічыўшы патрабаванае, каротка кінуў буфэтніку: «напавер усё!», на што буфэтнік моўчкі кінуў галавою. Тут Гаўрыла адразу перапоўніўся пашанаю да свайго гаспадара, які, ня гледзячы на свой выгляд жуліка, карыстаецца такою вядомасьцю і давер'ем.

— Ну, вось мы цяпер закусім і пагамонім як сьлед. Пакуль ты пасядзі, а я схаджу некудкі.

Ён пашоў. Гаўрыла агледзеўся вакол. Карчма змяшчалася ў склепе, у ёй было вільготна, цёмна і поўна затохлавага паху ад гарэлачнага перагару, тютуннага дыму, смалы і яшчэ чагосьці вострага. Супроць Гаўрылы, за другім сталом, сядзеў п'яны чалавек у матроскім адзенні, з рыжаю барадою, увесь у вугальным пыле і смале. Ён вурчэў, штохвіліны ікаючы, песьню, усю з нейкіх перарваных і зламаных слоў, то дзіўна сипучых, то гарлячных. Ён быў, відаць, ня рускі.

Адзяду ў яго зьмесьціліся дзэве малдаванкі, абшарпанья, чорнавалосыя, запаленыя на сонцы, яны таксама рыпелі песьню п'янымі галасамі.

Потым з цямноты выступалі яшчэ розныя постаці, усе дзівачна раскудлачаныя, усе напоўп'яныя, крыклівыя, неспакойныя...

Гаўрыле зрабілася жудка. Яму захацелася, каб гаспадар вярнуўся хутчэй. Шум у карчме зьліваўся ў адну ноту, і здавалася, што гэта рыкае нейкая вагромністая жывёліна,—яна, маючы сотню рознастайных галасоў, раздражніўшыся сылепа, ірвецца вон з гэтае мураване ямы і не знаходзіць выхаду на волю... Гаўрыла пачуваў, як яму ў цела ўсысаецца штосьці п'янючае і моташнае, ад чаго яму круцілася ў галаве і туманіліся вочы, што з цікавасьцю і з страхам бегалі па карчме...

Прышоў Чалкаш, і яны пачалі есці і піць, размаўляючы. З трэцяе чаркі Гаўрыла зап'янеў. Яму зрабілася вясёла і хацелася сказаць што-небудзь прыёмнае свайму гаспадару, які слаўны чалавек!—так

смачна пачаставаў яго. Але словы, што цэлымі хвалямі падліваліся яму пад горла, чамусьці ня сыходзілі з языка, раптам цяжкага.

Чалкаш глядзеў на яго і, насмешна ўхмыляючыся, казаў:

— Назюзіўся!.. Э-эх, каша! з пяцёх чарак!.. як-жа ж работаць будзеш?..

— Сябар!.. — кулдыячыў Гаўрыла. — Ня бойся! Я табе дагоджу!.. Дай пацалую цябе!.. га?..

— Ну, ну!.. На, яшчэ дзюбні!

Гаўрыла піў і дайшоў, нарэшце, да таго, што ў яго ўваччу ўсё пачало вагацца роўнымі, хваляпадобнымі рухамі. Гэта было няпрыемна і ад гэтага рабілася млосна. Твар у яго зрабіўся падурному радасны. Спрабуючы сказаць што-небудзь, ён сьмешна шлёпаў вуснамі і мычэў. Чалкаш, пільна пазіраючы на яго, нібы спамінаў нешта, круціў свае вусы і ўсё ўсьміхаўся хмура.

А карчма раўла п'яным шумам. Рыжы матрос спаў, узьлэгшыся на стол.

— Ну-тка, хадзем!—казаў Чалкаш, устаючы.

Гаўрыла паспрабаваў узьняцца, але ня здолеў і, моцна злаяўшыся, засьмяяўся бязглузым сьмехам п'янага.

— Разьвязло!—мовіў Чалкаш, ізноў усаджваючыся супроць яго на крэсла.

Гаўрыла ўсё рагатаў, тупымі вачыма пазіраючы на гаспадара. І той глядзеў на яго пільна, зорка і задумліва. Ён бачыў перад сабою чалавека, жыццё якога трапіла ў яго воўчыя лапы. Ён, Чалкаш, пачу-

ваў сябе ў моцы павярнуць гэтае жыццё і так, і гэтак. Ён мог разламць яго, як ігральную карту, і мог памагчы яму асесьці ў моцныя сялянскія асадкі. Пачуваючы сябе панам над іншым, ён думаў пра тое, што гэты хлопец ніколі не сап'е такога келіху, які дадзен быў лёсам выпіць яму, Чалкашу... І ён зайздросціў, і шкадаваў гэтага маладога жыцця, пакпіваў з яго і нават засмучаўся за яго, уяўляючы, што яно можа яшчэ раз трапіць у такія рукі, як ягоныя.. І ўсе пачуцьці, нарэшце, зьліліся ў Чалкаша ў адно—нешта бацькаўскае і гаспадарскае. Хлопца было шкода і хлопец быў патрэбен. Тады Чалкаш узяў Гаўрылу пад пашкі і, ціханька падпіхаючы яго адзаду каленам, вывеў на падворак карчмы, дзе паклаў на зямлю ў засень ад штабелю дроў, а сам сеў каля яго і закурўў піпку. Гаўрыла крыху павалтузіўся, памычэў і заснуў.

2

— Ну, гатоў?—сьціха спытаўся Чалкаш у Гаўрылы, што капашыўся з вёсламі.

— Зараз! Уключына васьмь баўтаецца,—можна разок ударыць вяслом?

— Ані-ні! Аніякага шуму! Націсьні яе рукамі мацней, яна і ўвойдзе сабе на месца.

Абодвы яны ціха варушыліся над чоўнам, што быў прывязан да кармы аднэй з цэлай флётыліі парусных лайбаў, нагружаных дубоваю клёпкаю, і вялікіх турэцкіх фэлюг, занятых пальмаю, сандалам і тоўстымі кражамі кіпарысу.

Ноч была цёмная, па небе сунуліся тоўстыя пласты калматых хмар, мора было супакойнае, чорнае і густое, як масла. Яно патыхала вільготным, салонным ароматам і ласкава гучэла, плёскаючы аб барты суднаў, аб бераг, ледзь-ледзь пакалыхваючы Чалкашоў човен. На далёкую прастору ад берага з мора ўздымаліся цёмныя касцяжкі суднаў, што калолі неба вострымі мачтамі з рознакалёрнымі ліхтарыкамі на верхавінах. Мора адлюстроўвала агні ліхтароў і было засеена масаю жоўтых плям. Яны прыгожа трапыхаліся на яго аксаміце, мяккім, матава-чорным. Мора спала здаровым, моцным сном працаўніка, які дужа замарыўся за дзень.

— Едзьма!—сказаў Гаўрыла, спушчаючы вёслы ў ваду.

— Ёсьць!—Чалкаш, моцна ўдарыўшы стырном, выпхнуў човен у паласу вады між лайбамі, і ён шыбка паплыў па коўзкай вадзе, а вада пад ударамі вёслаў гарэла блакітным фосфорычным зьяньнем, доўгая стужка якога, мякка бліскаючы, вілася за кармою.

— Ну, як галава? баліць?—ласкава спытаўся Чалкаш.

— Страшэнна!.. як чыгун гудзіць... Намачу яе вадою зараз.

— Навошта? Ты, на-тка вось, нутро памачы, можа, хутчэй ачунеш,—і ён падаў Гаўрыле бутэльку.

— Ды ну? Госпадзі блаславі!..

Пачулася ціхае булькатаньне.

— Гэй ты! рад?.. досыць!—спыніў яго Чалкаш.

Човен паляцеў зноў, бяшумна і лёгка выкручваючыся спаміж суднаў... Раптам ён вырываўся з іхнага натаўпу, і мора — бясконцае, магутнае, — разгарнулася перад імі, уцякаючы ў сінюю далячынь, дзе з вады яго ўздымаліся ў неба горы воблакаў—лілевашызых, з жоўтымі пуховымі брамкамі па краёх, зеленаватых, колеру морскай вады, і тых нудных, валавяных хмар, што кідаюць ад сябе такія маркотныя, цяжкія сьцені. Вобалакі паўзлі марудна, то зьліваючыся, то пераганяючы адно аднаго, мяшалі свае колеры і формы, паглынаючы самі сябе і зноў узнікаючы ў новых абрысаваньнях, як панурыя волаты... Штосьці наканованае было ў гэтым марудным руху бядушных мас. Здавалася, што там, на краі мора, іх бясконца многа і яны заўсёды будуць так бязуважна ўспаўзаць на неба, даўшы сабе злую мэту не дазваляць яму ніколі больш блішчэць над сонным морам мільёнамі сваіх залатых вачэй—рознакалёрных зорак, што мройліва зьяюць, жывыя, узварушаючы высокія жаданьні ў людзей, якім дорага іхнае чыстае блісканьне.

— Прыгожае мора?—спытаўся Чалкаш.

— Нічога! Толькі боязна ў ім,—адказаў Гаўрыла, роўна і моцна б'ючы вёсламі па вадзе. Вада ледзь чутно зьвінела і плёскалася пад ударамі доўгіх вёслаў, і ўсё блішчэла цёплым блакітным сьвятлом фосфара.

— Боязна! Ну і дурніца!..—насьмешна прабурчэў Чалкаш.

Ён, злодзей, любіў мора. Яго бурлівая нэрвовая натура, прагна я да ўражаньяў, ніколі не перасыча-

лася сузіраньнем гэтай цёмнай шырызны, бяскрайнай, вольнай і патужнай. І яму было крыўдна чуць такі адказ на пытаньне пра характэро таго, што ён любіў. Седзячы на карме, ён рэзаў стырном ваду і глядзеў наперад супакойна, поўны жаданьня ехаць доўга і далёка па гэтай аксамітавай гладкасьці.

На моры ў ім заўсёды ўзьнімалася шырокае, цёплае пачуцьцё,—агарнаючы ўсю яго душу, яно крыху ачышчала яе ад жыцьцёвай гідоты. Ён цаніў гэта і любіў бачыць сябе лепшым тут, сярод вады і паветра, дзе думы пра жыцьцё і само жыцьцё заўсёды трацяць—першыя—вострасьць, другое—цану. Начамі над морам плаўна носіцца мяккі шум яго соннага подыху, гэты неаб'ёмны гук улівае ў душу чалавека супакой і, ласкава суцішаючы яе злыя парываньні, спараджае ў ёй магутныя мроі...

— А дзе-ж снасьць?—раптам спытаўся Гаўрыла, неспакойна азіраючы човен.

Чалкаш здрыгнуўся.

— Снасьць? Яна ў мяне на карме.

— Якая-ж гэта снасьць?—зноў з падозраньнем у голасе пацікавіўся Гаўрыла.

— Якая? Прыпускі і...

Але Чалкашу зрабілася крыўдна маніць перад гэтым блазньнюком, і яму было шкода тых дум і пачуцьцяў, якія зьнішчыў гэты хлопец сваім пытаньнем. Ён узлаваўся. Знаёмае яму вострае прыпяканьне ў грудзёх і каля горла дырганула яго, ён ушчувальна і мулка сказаў Гаўрыле:

— Ты вась што,—сядзіш, ну і сядзі! А не ў сваю справу носу ня сунь. Нанялі цябе грэсьці, і грабі. А калі будзеш языком малоць, будзе блага. Зразу меў?..

На хвіліну човен дрыгнуў і спыніўся. Вёслы заста-ліся ў вадзе, усьпеньваючы яе, і Гаўрыла неспакойна закапашыўся на лаве.

— Грабі!

Крутая лаянка страсла паветра. Гаўрыла ўзмахнуў вёсламі. Човен нібы спалохаўся і пашоў шывкімі, нэрвовымі штуршкамі, з шумам рэжучы ваду.

— Раўней!..

Чалкаш прыўзняўся з кармы, не выпушчаючы вясла з рук і ўстроміўшы свае сьцюдзёныя вочы ў зьбялелы Гаўрылаў твар. Выгнуўшыся, нахіляючыся наперад, ён быў падобен да кошкі, што рыхтуецца скокнуць. Чуваць было злое скрыганьне зубамі і нясьмелае шчоўканьне якіхсьці костачак.

— Хто крычыць?—разьлёгся з мора суровы вокрык.

— Ну, д'ябал, грабі-ж!.. цішэй!.. заб'ю, сабаку!.. Ну, грабі-ж!.. Раз, два! Пісьні толькі!.. Р-разарву!..—сіпеў Чалкаш.

— Багародзіца... дзева...—шаптаў Гаўрыла, і дрыжэў і выбіваўся з духу ад страху і высілкаў.

Човен плаўна павярнуўся і пайшоў назад пад гавань, дзе агні ліхтароў згрудзіліся ў рознакалёрную групу і відаць былі ствалы мачтаў.

— Гэй! хто гарлае?—даляцела зноў.

Цяпер голас быў далей, чым у першы раз. Чалкаш супакоіўся.

— Сам ты і гарлаеш!—сказаў ён у кірунку крычэння і потым зьвярнуўся да Гаўрылы, які ўсё яшчэ шэптаў маліўся:—Ну, браце, шчасьце тваё! Каб гэтыя д'яблы пагналіся за намі—канец табе. Чуеш? Я-ж бы цябе адразу—да рыб!..

Цяпер, калі Чалкаш гаварыў спакойна і нават лагодна, Гаўрыла, усё яшчэ дрыжучы ад страху, успраціўся:

— Слухай, пусьці ты мяне! На прамілы бог прашу, пусьці! Высадзь куды-небудзь! Ай-яй-яй!.. Згі-інуў я зусім!.. Ну, падумай на бога, пусьці! Што я табе? Не магу я гэтага!.. Ня бываў я ў такіх справах... Першы раз... Божухна! Загіну-ж я! Як ты гэта, браце, прызмусьціў мяне? га? Грэх табе!.. Душу-ж ты губіш!.. Вось дык справа-а...

— Якая справа!—сурова спытаўся Чалкаш.—Га? Ну, якая справа?

Яго цешыў хлопцаў страх, і ён пачуваў прыемнасьць і ад Гаўрылавага страху, і ад таго, што вось які ён, Чалкаш, грозны чалавек.

— Нядобрая справа, браце... Пусьці, на прамілы бог!.. Што я табе?.. га?.. Даражэнькі...

— Ну, маўчы! Не патрэбен быў-бы, дык я цябе ня браў-бы. Зразумеў?—ну і маўчы!

— Божухна!—уздыхнуў Гаўрыла.

— Ну-ну!.. зьбедніўся!—спыніў яго Чалкаш.

Але Гаўрыла цяпер ужо ня мог устрымацца і, ціха хліпаючы, плакаў, сморкаўся, ёрзаў па лаве, але гроб

моцна, распачліва. Човен імчаўся стралою. Зноў на дарозе сталі цёмныя корпусы суднаў, і човен згубіўся ў іх, турком закруціўшыся ў вузкіх палосах вады між бартамі.

— Гэй ты! Слухай! Калі-б спытаўся хто пра што—маўчы, калі жыў быць хочаш! Зразумеў?

— Авохці!...—безнадзейна ўздыхнуў Гаўрыла ў адказ на суровы загад і горка дадаў:—доля мая няшчасная!..

— Не стагні!—ушчувальна шапнуў Чалкаш.

Гаўрыла ад гэтага шэпту страціў здольнасць цяміць што-небудзь і здрантвеў, абхоплены сьцюдзёным прачуваньнем бяды. Ён махінальна апущаў вёслы ў ваду, адкідаўся назад, выймаў іх, кідаў зноў і ўвесь час упорліва глядзеў на свае лапці.

Сонны шум хваль гудзеў панура і быў страшан. Вось гавань... За яе гранітнаю сьцяною чуліся людзкія галасы, плёсканьне вады, песня і тонкія сьвісткі.

— Стой!—шапнуў Чалкаш.—Кідай вёслы! Упірайся рукамі ў сьцяну! Цішэй, чорт!..

Гаўрыла, цапаючыся рукамі за сьлізкі камень, павёў човен уздоўж сьцяны. Човен пасуваўся бяз шолыху, коўзаючыся бортам па сьлізі, што нарасла на каменьні.

— Стой!.. Дай вёслы! Дай сюды! А пашпарт у цябе дзе! У хатыльку? Дай хатылёк! Ну, давай хутчэй! Гэта, даражэнькі, для таго, каб ты ня ўцёк... Цяпер не ўцячэш. Бяз вёслаў-жа ты як-небудзь

мог-бы ўцячы, а бяз пашпарту пабаішся. Чакай! Ды глядзі, калі ты пісьнеш—на дне мора знайду!..

І раптам, учапіўшыся за штосьці рукамі, Чалкаш узьняўся ў паветры і зьнік на сьцяне.

Гаўрыла здрыгнуўся... Гэта выйшла так шыбка. Ён адчуў, як з яго звальваецца, спаўзае той прокляты цяжар і страх, які ён пачуваў пры гэтым вусатым, худым злодзею... Бегчы цяпер!.. І ён, вольна ўздыхнуўшы, азірнуўся вакол. З левага боку высачэў чорны корпус бяз мачтаў,—нейкая вагromністая труна, бязлюдная і пустая... Кожны ўдар хвалі аб гэтую труну спараджаў у ёй глухое, гулкае рэха, падобнае да цяжкага стагнаньня. З правага боку над вадою цягнулася вільготная мураваная сьцяна молу, як сьцюдзёная, цяжкая вужака. Адзяду відаць былі таксама нейкія чорныя касцякі, а наперадзе, у адтуліну між сьцяною і бартом гэтай труны, відаць было мора, маўклівае, пустэльнае, з чорнымі над ім хмарамі. Яны марудна сунуліся—вагromністыя, цяжкія, выпушчаючы з цямноты жах і гатовыя раздушыць чалавека цяжарам сваім. Усё было сьцюдзёнае, чорнае, злавеснае. Гаўрыле зрабілася страшна. Гэты страх быў горшы ад страху, што нагнаў на яго Чалкаш; гэты страх абхапіў грудзі ў Гаўрылы моцнымі абоймамі, сьціснуў яго ў палахлівы камок і прыкаваў да лавы ў чоўне...

А вакол усё маўчала. Ні гуку, апроча ўздыханьняў мора. Хмары паўзьлі па небе так-жа сама марудна і нудна, як і раней, але іх усё больш уздымалася з мора, і можна было, глядзячы на неба, думаць, што

і яно таксама мора, толькі мора ўсхваляванае і абернутае над другім, сонным, супакойным і гладкім. Хмары падобны былі да хваль, што рынуліся на зямлю ўніз кучаравымі сівымі хрыбцінамі, і на правальлі, з якіх вырваны гэтыя хвалі ветрам, і на валы, што нараджаюцца, але яшчэ ня ўкрыліся зеленаватаю пенаю шаленства і гневу.

Гаўрыла пачуваў сябе раздушаным гэтаю панураю цішаю і характвом і пачуваў, што ён хоча бачыць хутчэй гаспадара. А калі ён там застанецца?.. Час ішоў марудна, марудней, чым паўзлі хмары па небе... І ціш ад часу рабілася ўсё больш злавеснаю... Але вось за сьцяною молу пачулася плёсканьне, шаманьне і штосьці падобнае да шэпту. Гаўрыле здалося, што ён зараз памрэ...

— Гэй! Сьпі-ш? Трымай!.. асьцярожна!..—пачуўся глухі Чалкашоў голас.

Са сьцяны спушчалася нешта кубічнае і цяжкое. Гаўрыла прыняў гэта ў човен. Спусьцілася яшчэ адно такое-ж самае. Потым упоперак сьцяны выцягнулася доўгая Чалкашова постаць, аднекуль зьявіліся вёслы, пад ногі Гаўрыле зваліўся яго хатылёк, і Чалкаш, цяжка дыхаючы, сеў на карме.

Гаўрыла радасна і нясьмела ўхмыляўся, глядзячы на яго.

— Замарыўся?—спытаўся ён.

— Не без таго, цялё! Ну-тка, грабні добранька! Дуй на ўсю сілу!.. Добра ты, браце, зрабіў! Палова справы зроблена. Цяпер толькі ў чарцей пад вачмі

праплысьці, а там—бяры грошыкі і йдзі да свае Машкі. Машка-ж у цябе ёсьць? Гэй, дзіцятка?

— Н-няма!—Гаўрыла стараўся на ўсю сілу, пра-
чуючы грудзьмі, як мяхамі, і рукамі, як сталёвымі
спрунжынамі. Вада пад чоўнам ракатала, і блакітная
паласа за кармою цяпер была шырэйшая. Гаўрыла
ўвесь абліўся потам, але гроб на ўсю сілу. Пера-
жыўшы двойчы ў гэтую ноч такі страх, ён цяпер ба-
яўся зазнаць яго ў трэці раз і жадаў аднаго: хутчэй
скончыць гэтую праклятую работу, сыйсьці на зямлю
і бегчы ад гэтага чалавека, пакуль ён сапраўды не
забіў або не завёў яго ў турму. Ён пастанавіў не га-
варыць ні пра што, не супярэчыць яму, рабіць усё,
што загадае, і, калі ўдасца шчасьліва развязацца з
ім, заўтра-ж закупіць малебен Мікалаю-цудатворцу.
З ягоных грудзей гатова была выліцца палкая ма-
літва. Але ён стрымліваўся, пыхкаў, як паравік, і
маўчаў, з-пад ілба кідаючы погляды на Чалкаша.

А той, сухі, доўгі, нагнуўшыся наперад, быў падо-
бен да птушкі, гатовай ляцець некуды, глядзеў у цям-
ноту паперадзе чоўну ястрабінымі вачыма і, па-
водзячы драпежным, гарбатым носам, адною рукою
чэпка трымаў ручку стырна, а другою церабіў вус,
што ўздрыгваў ад ухмылак, ад якіх крывіліся яго тон-
кія вусны. Чалкаш быў здаволен сваёю ўдачай, сабою
і гэтым хлопцам, што так моцна запалоханы ім і што
зрабіўся яго паняволеным. Ён глядзеў, як стараўся
Гаўрыла, і яму зрабілася шкода, захацелася пад-
бадрыць яго.

— Гэй!—усьміхаючыся, ціха загаманіў ён.—Што, здрава ты спалохаўся? га?

— Н-нічога!..—выдыхнуў Гаўрыла і крэкнуў.

— Ды ўжо цяпер ты ня надта навальвайся на вёслы. Цяпер кончана. Вось яшчэ толькі адно месца прайсьці... Адпачні-тка...

Гаўрыла паслухмяна прыпыніўся, выцер рукавом кашулі пот з твару і зноў спусьціў вёслы ў ваду.

— Ну, грабі цішэй. Каб вада не размаўляла. Варотцы адны трэба абмінуць. Цішэй, цішэй... а то, браце, тут народы сур'ёзныя... Якраз са стрэльбы пажартаваць могуць. Такую шышку на лобе наб'юць, што і ня айкнеш.

Човен цяпер краўся па вадзе амаль-што зусім бязуку. Толькі з вёслаў капалі блакітныя капкі, і калі яны валіліся ў мора, на месцы, дзе яны падалі, успыхвала не надоўга таксама блакітная плямка. Ноч рабілася ўсё цямнейшая і маўклівейшая. Цяпер неба ўжо непадобна было да ўсхваляванага мора—хмары расплыліся на ім і абнялі яго роўнаю, цяжкаю заслонаю, што нізка спусьцілася над вадою і была нярухомая. А мора зрабілася яшчэ спакайнейшае, чарнейшае, яно мацней пахла цёплым, салонным пахам і ўжо не здавалася такім шырокім, як раней.

— Эх, каб дождж пайшоў!—прашаптаў Чалкаш.— Так-бы мы і праехалі, як за засланкаю.

З левага і з правага боку ад чоўны з чорнай вады ўзьняліся нейкія будынкi—лайбы, нярухомыя, панурыя і таксама чорныя. На адной з іх рухаўся агонь, хтосьці хадзіў з ліхтаром. Мора, гладзячы іхныя бакі,

гучэла глухою просьбаю, а яны адказвалі яму рэхам, гукім і сьцюдзёным, нібы спрачаліся, не жадаючы ўступіць яму ў нечым.

— Кордоны!..—ледзь чутно шапнуў Чалкаш.

З моманту, калі ён загадаў Гаўрыле грэсьці цішэй, Гаўрылу зноў абхапіла гострае чакальнае * напружаньне. Ён увесь паддаўся наперад, у цямоту, і яму здавалася, што ён расьце,—косці і жылы выпягваліся ў ім з тупым болям, галава, запоўненая аднёю думкаю, балела, скура на сьпіне здрыгалася, а ў ногі ўтыкаліся невялічкія, гострыя і сьцюдзёныя голкі. Вочы ламіла ад напружанага разгляданьня цямоты, з якой ён чакаў—вось-вось устане нешта і гаркне на іх: «Стоі, зладзеі!..»

Цяпер, калі Чалкаш шапнуў: «кордоны!», Гаўрыла здрыгнуўся: вострая, пякучая думка прабегла скрозь яго, прабегла і зачاپіла туга нацягнутыя нэрвы,—ён хацеў крыкнуць, гукнуць людзей на ратунак сабе... Ён ужо разінуў рот і прыўзняўся крыху на лаве, выпнуў грудзі, увабраў у іх шмат паветра,—але раптам, уражаны жахам, што ўдарыў яго, як бізуном, ён заплюшчыў вочы і зваліўся з лавы.

... Наперадзе перад чоўнам, далёка на горызонце, з чорнай вады мора ўзняўся вагромністы вогнена-блакітны меч, узняўся, расьсек цямоту ночы, коўзнуўся сваім вострым канцом па хмарах у небе і лёг на грудзі мору шырокаю, блакітнаю паласою. Ён лёг, і—у паласу ягонага зьяньня з цямоты выплылі нябачныя да таго часу судны, чорныя, маўклівыя, агорнутыя пышнаю начною імглою. Здавалася, яны доўта

былі на дне мора, зацягнутыя туды магутнаю сілаю буры, і вось цяпер падняліся адтуль па загаду вогненага меча, рожанага морам,—падняліся, каб паглядзець на неба і на ўсё, што напаверсе вады... Іхны такеляж абыймаў сабою мачты і здаваўся чэпкімі вадар’стамі, што падняліся са дна разам з гэтымі чорнымі волатамі, ахутанымі іхнаю сеткаю. І ён зноў падняўся ўгару з глыбінь мора, гэты страшны блакітны меч, падняўся, бліскаючы, зноў расьсек ноч і зноў лёг ужо ў іншым кірунку. І там, дзе ён лёг, зноў усплылі касьцякі суднаў, нябачных да яго нага зьяўленьня.

Чалкашоў човен спыніўся і загутаўся на вадзе, як-бы дзівачыся. Гаўрыла ляжаў на дне, закрывшы твар далонямі, а Чалкаш піхаў яго нагою і сіпеў шалёна, але ціха.

— Дурань, гэта крэйсэр мытны... Гэта ліхтар электрычны!.. Уставай, дубіна! Бо на нас-жа сьвятло кінуць зараз!.. Загубіш, д’ябал, і сябе, і мяне! Ну!— і нарэшце, калі адзіг з высьпяткаў абсацам бота мацней за іншых прышоўся на Гаўрылаву сьпіну, Гаўрыла ўсхапіўся, усё яшчэ баючыся расплюшчыць вочы, сеў на лаўку і, вобмацкам схапіўшы вёслы, крануў човен.

— Цішэй! Заб’ю-ж бо! Ну! цішэй!.. Ах-жа ты, дурань, чорт цябе бяры!.. Чаго ты спалохаўся! Ну! Морда!.. Ліхтар—толькі і таго. Ціжэй вёсламі!.. Раскіслы чорт!.. За контрабандаю сочаць. Нас не зачэпяць—далёка адплылі яны. Ня бойся, не зачэпяць. Цяпер мы...—Чалкаш трыумфуючы азірнуўся ва-

кол.—Канец, выплылі!.. Фу-у!.. Н-ну, шчаслівы ты, дубіна старосавая!..

Гаўрыла маўчаў, гроб і, цяжка дыхаючы, скоса глядзеў туды, дзе ўсё яшчэ паднімаўся і апушчаўся гэты вогнены меч. Ён ніяк ня мог даць веры Чалкашу, што гэта толькі ліхтар. Сьцюдзёнае блакітнае зьяньне, што расьсякала цямоту, прымушаючы мора сьвяціцца сярэбраным блісканьнем, мела ў сабе нешта незьясьнёнае, і Гаўрыла зноў упаў у гіпноз моташнага страху. Ён гроб, як машына, і ўсё сьціскаўся, нібы чакаў удару згары, і нічога ніякага жаданьня ня было ўжо ў ім—ён быў пусты і бяздушны. Хваляваньні гэтай начы выглядалі нарэшце, з яго ўсё чалавечае.

А Чалкаш урачыставаў. Яго прызвычайныя да зрушэньняў нэрвы ўжо супакоіліся. У яго пажадліва ўздрыгвалі вусы і ў вачох разгараўся агенчык. Ён пачуваў сябе як найлепш, пасьвістваў праз зубы, глыбока ўдыхаў макравае паветра мора, азіраўся вакол і лагодна ўсьміхаўся, калі яго вочы спыняліся на Гаўрыле.

Праляцеў вецер і абудзіў мора,—яно раптам зайграла чысьценькім вагаром. Хмары зрабіліся як быццам танчэйшыя і больш празрыстыя, але ўсё неба было абкладзена імі. Ня гледзячы на тое, што вецер, хоць яшчэ лёгкі, вольна лятаў над морам, хмары былі нярухомы і нібы думалі нейкую шэрую, нудную думу.

— Ну, ты, браце, ачухайся, пара! Бач, цябе як—нібы са скуры тваёй увесь дух выціснулі, адзін мяшок коттак застаўся! Канец ужо ўсяму. Гэй!..

Гаўрыле ўсё-ткі было прыемна чуць чалавечы голас, хоць гэта і гаварыў Чалкаш.

— Я чую,—ціха сказаў ён.

— Ну, дык вось-жа! Мякіна... Ну-тка, сядай на стырно, а я—на вёслы, замарыўся, пэўна!

Гаўрыла махінальна перамяніў месца. Калі Чалкаш, мяняючыся з ім месцамі, зірнуў яму ў твар і заўважыў, што ён хістаецца на дрыжачых нагах, яму зрабілася яшчэ больш шкада хлопца. Ён хлэпнуў яго па плячы.

— Ну, ну, не трасіся! Зарабіў, затое, добра. Я цябе браце узнагараджу багата. Дваццацьпятную хочаш атрымаць? га?

— Мне нічога ня трэба. Толькі-б на бераг...

Чалкаш махнуў рукою, плюнуў і завінуўся грэсьці, далёка назад закідаючы вёслы сваімі доўгімі рукамі.

Мора прачнулася. Яно гуляла невялічкімі хвалямі, родзячы іх, ахарошваючы махрамі пены, штурхаючы адну на адну і разьбіваючы ў дробны пыл. Пена, растаючы, сіпела і ўздыхала,—і ўсё вакол было запоўнена музыкальным шумам і плёсканьнем. Цямнота як быццам зрабілася жывейшаю.

— Ну, скажы мне,—загаманіў Чалкаш,—прыдзеш ты ў вёску, ажэнішся, пачнеш зямлю капаць, хлеб сеяць, жонка дзяцей народзіць, корму ня будзе хапаць; ну, будзеш ты ўсё жыцьцё са скуры пнуцца... Ну, і што? Шмат у гэтым смаку?

— Які ўжо смак!—нясьмела і ўздрыгваючы адказаў Гаўрыла.

Дзе-ні-дзе вецер прарываў хмары і з прарываў глядзелі блакітныя кавалачкі неба з аднєю-дзвюма зорачкамі на іх. Адлюстраваныя гульлівым морам, гэтыя зорачкі скакалі па хвалях, то чэзлучы, то зноў бліскаючы.

— Правей кіруй!—сказаў Чалкаш.—Зараз ужо прыедзем. Т-так!.. Скончылі. Роботка важная! Вось бачыш як?.. Ноч адна—і паўтысячы я цягнуў!

— Паўтысячы?!—недаверліва працягнуў Гаўрыла, але той-жа час спалохаўся і шывка спытаўся, піхаючы нагою пакункі ў чоўне.—А гэта што-ж будзе за рэч?

— Гэта—дарагая рэч. Бо, калі па цане прадаць, дык усяго і за тысячу хопіць. Ну, я не даражуся... Лоўка?

— Т-та-ак?..—пытальна працягнуў Гаўрыла.—Каб гэтак вось мне!—уздыхнуў ён, адразу спомніўшы вёску, мізэрную гаспадарку, сваю маці і ўсё тое далёкае, роднае, дзеля чаго ён хадзіў на работу, дзеля чаго так змучыўся ў гэтую ноч. Яго агарнула хваля ўспамінаў пра сваю вёсачку, што зьбягала па крутой гары ўніз да рэчкі, схаванай у гаі з бяроз, вербаў, верабін, калакалушы... — Эх, добра-б!.. — сумна ўздыхнуў ён.

— Т-так!.. Я думаю, ты-б зараз чыгункаю дамоў... Ужо і пакахалі-б цябе дзяўчаты дома, а-ах як!.. Любую бяры! Хату-б сабе выбухаў—ну, на хату грошай, праўда, малавата...

— Гэта правільна... На хату няхватка. У нас-жа дораг лес.

— Ну, што-ж? Паправіў-бы старую. Конь, як, ёсьць?

— Конь? Ён і ёсьць, ды надта стары,—чорт.

— Ну, значыцца каня. До-обрата каня! карову... Авечак... Птаства рознага... Га?

— Не кажы!.. Ох ты, божухна—бацюхна! вось ужо пажыў-бы!

— Т-так, браток, жытка была-б нічога сабе... Я таксама разумею ў гэтай справе. Было калісьці сваё гняздо... Бацька-ж быў з першых багатыроў у вёсцы...

Чалкаш гроб павольна. Човен гутаўся на хвалях, што жартліва плёскаліся аб яго барты, ён ледзь сунуўся па цёмным моры, а яно гуляла ўсё жвавей і жвавей. Двох чалавек мроілі, пагутваючыся на вадзе і задумліва пазіраючы вакол сябе. Чалкаш пачаў наводзіць Гаўрылу на думку пра вёску, жадаючы крыху ўзбадрыць і супакоіць яго. Спачатку ён гаварыў, пасьміхаючыся сабе ў вусы, але потым, падаючы рэплікі суразмоўніку і прыгадваючы яму аб радасьцях сялянскага жыцьця, у якіх сам даўно расчараваўся, забыўся на іх і спамінаў толькі цяпер—ён патроху захапіўся і замест таго, каб распытвацца ў хлопца пра вёску і яе справы, няўпрыцям для сябе пачаў сам апавядаць яму:

— Галоўнае ў сялянскім жыцьці—гэта, браток, воля! Гаспадар ты ёсьць сам сабе. У цябе твая хата—грош ёй цана—ды яна твая. У цябе зямля свая—усяго яе лапкі—ды яна твая! Кароль ты на сваёй зямлі!.. У цябе ёсьць твар... Ты можаш ад усякага паграба-

ваць пашаны да цябе... Ці-ж ня так?—захоплена скончыў Чалкаш.

Гаўрыла пазіраў на яго з цікавасьцю і таксама захапляўся. Ён у часе гэтае гутаркі пасьпеў ужо забыцца, з кім мае справу, і бачыў перад сабою такога-ж самага селяніна, як і сам ён, прылепленанага на векі да зямлі потам многіх пакаленьняў, зьвязанага з ёю ўспамінамі дзіцячых год, селяніна, які самавольна адлучыўся ад яе і ад клопату пра яе і памеў за гэтую адлучку належнае пакараньне.

— Гэта, братка, правільна! Ах, як правільна! Вось глядзі-тка на сябе, што ты цяпер такое без зямлі?.. Зямлю, братка, як маці, не забудзеш надоўга.

Чалкаш абдумаўся... Ён адчуў гэтае дражлівае прыпяканьне ў грудзёх, якое зьяўлялася заўсёды, як толькі яго самалюбства—самалюбства безадумнага рызыканта—бывала закранута кім-небудзь і асабліва тым, хто ня меў цаны ў яго вачох.

— Замалоў!..—сказаў ён люта;—ты, можа, думаў, што я ўсё гэта ўсур'ез... Як-жа, чакай!

— Дзіўны ты чалавек!..—зноў зьясьмелеў Гаўрыла.—Хіба я пра цябе кажу! Бо гэтакіх-жа, як ты—шмат! Эх, колькі няшчаснага народу на сьвеце!.. Якія валочацца...

— Сядай, цюлень, у вёслы!—каротка скамандаваў Чалкаш, чамусьці стрымаўшы ў сабе цэлы наплыў гарчай лаянкі, што падступіла яму пад горла.

Яны зноў перамяніліся месцамі, прычым Чалкаш, пералязаючы на карму праз пакункі, адчуў у сабе

вострае жаданьне даць Гаўрыле высьпяткам, каб ён зьляцеў у ваду.

Кароткая размова змоўкла, але цяпер нават ад Гаўрылавага маўчаньня на Чалкаша павявала вёскаю... Чалкаші спамянаў мінулае, забываючыся кіраваць чоўнам, які завярнула хваляваньнем і ён плыў кудысьці ў мора. Хвалі нібы разумелі, што гэты човен згубіў мэту, і, усё вышэй падкідаючы яго, лёгка забаўляліся ім, успыхваючы пад вёсламі сваім ласкавым блакітным агнём. А перад Чалкашом шчыбка неселіся малюнкi мінулага, далёкага мінулага, адзеленага ад сучаснасьці цэлаю сыцяною з адзінаццаці гадоў баяцкага жыцьця. Ён пасьпеў паглядзець сябе дзіцянем, сваю вёску, сваю матку, чырвонашчокую, пухлую жанчыну, з добрымі шэрымі вачыма, бацьку—рыжабародага волата, з суровым тварам; бачыў сябе жаніхом і бачыў жонку, чорнавокую Анфісу, з доўгаю касою, поўную, мяккую, вясёлую, зноў сябе прыгажуню, гвардзейскім салдатам; зноў бацьку, ужо сівога і сагнутага працаю, і маці, зморшчаную, аселую да зямлі; пабачыў і малюнак спатканьня яго ў вёсцы, калі ён вярнуўся са службы; бачыў, як ганарыўся бацька перад усёю вёскаю сваім Грыгорам, вусатым, здаровым салдатам, спрытным прыгажунюм... Памяць, гэты біч няшчасных, аджыўляе нават каменье мінулага і нават у атруту, выпітую калісьці, падлівае кроплі мёду...

Чалкаш пачуваў, што ён абвеен прымірлівым, ласкавым струмянём роднага паветра, які данёс з сабою да яго слыху і ласкавыя словы маці, і салідныя гутаркі

праўдзівага селяніна-бацькі, шмат забытых гукаў і шмат сакавітага паху маці-зямлі, толькі што адталай, толькі што ўзаранай і толькі што ўкрытай зялёным кім шоўкам руні... Ён адчуваў сябе адзінокім, выраваным і выкінутым назаўсёды з таго парадку жыцця, у якім выпрацавалася тая кроў, што цячэ ў яго жылах.

— Гэй! а кудой-жа ж мы едем?—спытаўся раптам Гаўрыла.

Чалкаш здрыгнуўся і азірнуўся трывожным зорам драпежніка.

— Бач, чорт занёс!.. Грабні-тка гусьцей...

— Задумаўся?—усміхаючыся, спытаўся Гаўрыла.

— Замарыўся...

— Дык—мы цяпер, значыцца, ужо не пападземся з гэтым?—Гаўрыла тыцнуў нагою ў пакункі.

— Не... Будзь спакойны. Зараз вось здам і прашыкі атрымаю... Т-так!..

— Пяць сотняў?

— Ня меней.

— Гэта, бач,—сума! Каб ды мне, гаруну!.. Эх, і сьпяяў-бы я песеньку з імі!..

— На гаспадарцы?

— Ніяк іначай! Зараз-бы...

І Гаўрыла паляцеў на крылах мроі. А Чалкаш маўчаў. Вусы ў яго абвісьлі, правы бок, заліты хвалямі, быў мокры, вочы ўваліліся і страцілі бліск. Усё драпежнае ў яго постаці абмякла, стушаванае прыніжанай задумлівасьцю, што пазірала нават са зборак яго бруднай кашулі.

Ён крута павярнуў човен і накіраваў яго да нечага чорнага, што высувалася з вады.

Неба зноў усё завалаклося хмарамі і пасыпаўся дождж, дробны, цёплы, што вясёла пляцкаў, падаючы на хрыбціны хваль.

— Стой! Цішэй!—скамандаваў Чалкаш.

Човен стукнуўся носам аб корпус байдака.

— Сьпяць, ці што, чэрці?..—бурчэў Чалкаш, чапляючыся гакам за нейкія вяроўкі, што віселі з борту.—Трап давай!.. Дождж пайшоў яшчэ, ня мог-жа раней! Гэй вы, губкі!—Гэй!..

— Сялкаш гэта?—пачулася з гары ласкавае курняўканьне.

— Ну, спушчай трап!

— Калімэра, Сялкаш!

— Спушчай трап, капчоны д'ябал!—зароў Чалкаш.

— О, злосьні прышоў сёдня... Элоў!

— Лезь, Гаўрыла!—звярнуўся Чалкаш да таварыша.

За хвіліну яны былі на палубе, дзе-тры цёмныя барадастыя постаці, жвава балбочучы адна з адною на дзіўной сюсюклівай мове, глядзелі за борт у Чалкашоў човен. Чацьверты, завінуты ў доўтую халаміду, падыйшоў да яго і моўчкі паціснуў яму руку, потым падазрона азірнуў Гаўрылу.

— Пастарайся да раніцы грошай,—коратка сказаў яму Чалкаш.—А цяпер я спаць іду; Гаўрыла, хадзем! Есьці хочаш?

— Спаць-бы...—адказаў Гаўрыла, і праз пяць хвілін ужо хроп, а Чалкаш, седзячы побач з ім, прыме-

рыў сабе на нагу нечы бог, і, задумліва сплёўваючы ў бок, сумна сьвістаў скрозь зубы. Потым ён выпягнуўся побач з Гаўрылам, заклаўшы рукі пад галаву, па-водзячы вусамі.

Байдак ціха пагутваўся на гульлівай вадзе, дзесьці паскрыпвала дрэва жаласным гукам, дождж мякка сыпаўся на палубу і плёскаліся хвалі аб борт... Усё было сумна і гучэла, як песьня-калыханка ў маці, што ня мае надзеі на шчасьце свайго сына...

Чалкаш, выскаліўшы зубы, прыўзняў галаву, азірнуўся вакол і, прашаптаўшы штосьці, зноў лёг... Раскінуўшы ногі, ён зрабіўся падобен да вялікіх нажніц.

3

Ён прагнуўся першы, трывожна азірнуўся вакол, адразу супакоіўся і паглядзеў на Гаўрылу. Той яшчэ спаў, салодка ўсхрапваў і ўва сьне ўсьміхаўся нечаму ўсім сваім дзіцячым, здаровым, запаленым на сонцы тварам. Чалкаш уздыхнуў і палез угару па вузкай вяровачнай лесьвічцы. У адтуліну трума глядзеў валавяны кавалак неба. Было сьветла, але як увосень нудна і шэра.

Чалкаш вярнуўся гадзіны праз дзьве. Твар у яго быў чырвоны, вусы зухавата закручаны ўгару. Ён быў у доўгіх моцных ботах, у куртцы, у скураных штанох і быў падобен да паляўнічага. Усё яго адзеньне было паўжыванае, але моцнае і вельмі ішло да яго, робячы яго постаць шырэйшаю, хаваючы яго каслявасць і надаючы яму ваяўнічы выгляд.

— Гэй, цялё, уставай!..—штурхнуў ён нагою Гаўрылу.

Той ускочыў, не пазнаючы яго са сну, спалохана паставіў на яго мутныя вочы. Чалкаш зарагатаў.

— Бач ты які!..—шырока ўхмыльнуўся, нарэшце, Гаўрыла.—Панам зрабіўся!

— У нас гэта зараз. Ну, і палахлівы-ж ты! Колькі разоў паміраць ты ўчора ўночы зьбіраўся?

— Ды ты сам памяркуй, упяршыню я на такую справу! Бо можна-ж было душу загубіць на ўсё жыцьцё!

— Ну, а яшчэ раз паехаў-бы? га?

— Яшчэ?.. Дык жа-ж гэта—як табе сказаць? Як дзеля якой карысьці?.. вось што!

— Ну, калі-б дзьве соценныя?

— Дзьвесьце рублёў? Нічога... Гэта можна...

— Стой! А як душу загубіш?..

— Дык-жа ж можа... і не загубіш!—ухмыльнуўся Гаўрыла.—Не загубіш, а чалавекам на ўсё жыцьцё зробішся.

Чалкаш вясёла рагатаў.

— Ну, добра! годзе жарцікі строіць. Едзьма на бераг...

І вось яны зноў у чоўне. Чалкаш на стырне, Гаўрыла на вёслах. Над імі неба, шэрае, роўна зацягнутае хмарами, і чоўнам забаўляецца мутна-зялёнае мора, шумна падкідаючы яго на хвалях, пакуль яшчэ дробных, што вясёла кідалі ў барты сьветлыя, салонныя пырскі. Далёка па носе чоўну відаць жоўтая паласа пясчанага берагу, а за кармою ўцякае ў далячыню мо-

ра, зрытае стаямі хваль, прыбраных пышнаю белаю пенаю. Там-жа, здалёк відаць шмат суднаў: далёка ўлева—цэлы лес мачтаў і белыя груды дамоў гораду. Адтуль па моры леіцца глухі гул, які ракоча і разам з плёсканьнем хваль стварае добрую, моцную музыку... І на ўсё накінута тонкая пялёнка попельнага туману, што аддальвае прадметы адзін ад аднаго...

— Эх, разгуляецца-ж пад вечар добра!—кіўнуў Чалкаш галавою на мора.

— Бура?—спытаўся Гаўрыла, моцна баразнуючы хвалі вёсламі. Ён быў ужо мокры з галавы да ног ад гэтых пырсаў, што раскідаў па моры вецер.

— Ага-ж!..—пацьвяджаў Чалкаш.

Гаўрыла дапытліва паглядзеў на яго...

— Ну, колькі-ж табе далі?—спытаўся ён, нарэшце, бачучы, што Чалкаш ня збіраецца пачаць гутарку.

— Вось!—сказаў Чалкаш, падаючы Гаўрыле нешта выцягнутае з кішэні.

Гаўрыла ўбачыў пярэстыя паперкі, і ўсё ў яго вачох набрала яскравых вясёлкавых адценняў.

— Эх!.. А я-ж думаў: брахаў ты мне!.. Гэта—колькі?

— Пяцьсот сорок!

— Л-лоўка!..—прашаптаў Гаўрыла, хцівымі вачыма прапушчаючы пяцьсот сорок, зноў схаваныя ў кішэню.—Э-э-ха-ха!.. Каб ды гэтакія гршы!..—і ён прыгнечана ўздыхнуў.

— Гульнём мы з табою, хлапчына!—з захапленнем ускрыкнуў Чалкаш.—Эх, дырганём... Ня думай,

я табе, браце, аддзялю... Сорак аддзялю! а? Досыць?
Хочаш, зараз дам?

— Калі ня крыўдна табе—што-ж? Я прыму!

Гаўрыла ўвесь трапятаўся ад чаканьня вострага, што смактала яму грудзі.

— Ах ты, чортава цаца! Прыму! Прымі, браце, зрабі ласку! Вельмі я цябе прашу, прымі! Ня ведаю я, куды мне такую кучу грошай дзяваць! Вызваль ты мяне, прымі-тка, на!..

Чалкаш падаў Гаўрыле некалькі крэдытак. Той узяў іх дрыжачаю рукою, кінуў вёслы і пачаў хаваць кудысьці за пазуху, хціва сажмурыўшы вочы, шумна ўцягваючы ў сябе паветра, нібы ён піў штосьці пякучае. Чалкаш з насьмешнаю ўхмылкаю пазіраў на яго. А Гаўрыла ўжо зноў схопіў вёслы і гроб нэрвова, хапаючыся, нібы палохаўся чагосьці, і ўтупіў вочы. У яго ўздрыгвалі плечы і вушы.

— А хцівы ты!.. Нядобра... Ну, адылі, што-ж? Селянін...—задумліва сказаў Чалкаш.

— Дык-жа ж з грашыма што можна зрабіць!..— усклікнуў Гаўрыла, раптам увесь успыхваючы палкім узрушэньнем. Ён адорвіста, хапаючыся, нібы даганяючы свае думкі і ўлёт хапаючы словы, загаварыў пра жыцьцё ў вёсцы з грашыма і бяз грошай. Пашана, дастатак, вясёласць!..

Чалкаш слухаў яго ўважліва, з сур'ёзным тварам і з вачыма, сажмуранымі нейкаю думаю. Часам ён ухмыляўся здаволенаю ўсьмешкаю.

— Прыехалі!—перапыніў ён Гаўрылаву гутарку.

Хваля падхапіла човен і ёмка тыгнула яго ў пясок.

— Ну, браце, цяпер скончана. Човен трэба выцягнуць далей, каб ня змыла. Прыдуць па яго. А мы з табою—бывай здароў!.. Адсюль да гораду вёрст во сем. Ты што, зноў у горад вернешся? га?

На твары ў Чалкаша зьяла лагодна-хітрая ўсьмешка і ўвесь ён меў выгляд чалавека, які задумаў нешта вельмі прыемнае для сябе і нечаканае для Гаўрылы. Засунуўшы руку ў кішэню, ён шалясцеў там крэдыткамі.

— Не... я... не пайду... я...—Гаўрыла задыхаўся і давіўся чымсьці.

Чалкаш паглядзеў на яго.

— Што гэта цябе карэжыць?—спытаўся ён.

— Так...—Але твар у Гаўрылы то чырванеў, то рабіўся шэры, і ён муліўся на месцы, ні-то жадаючы кінуцца на Чалкаша, ні-то разрываючыся ад іншага жадання, выканаць якое было яму цяжка.

Чалкашу зрабілася ніякава, бачучы такое ўзрушэнне ў гэтага хлопца. Ён чакаў, чым яно распрыжыцца.

Гаўрыла пачаў неяк дзіўна сьмяяцца сьмехам, падобным да рыдання. Галава яго была пахілена, выразу на ягонім твары Чалкаш ня бачыў, цьмяна відаць былі толькі Гаўрылавы вушы, якія то чырванелі, то бялелі.

— Ну цябе к чорту!—махнуў рукою Чалкаш.—Закахаўся ты ў мяне, ці што? Муляецца, як дзяўчына!.. Ай разлука са мною цяжка? Эй, сысун! Кажы, што ты? А то пайду я!..

— Ідзеш!?—звонка крыкнуў Гаўрыла.

Пясчаны і пустэльны бераг здрыгнуўся ад яго крыку і намытыя хвалямі мора жоутыя хвалі пяску нібы скалыхнуліся. Здрыгнуўся і Чалкаш. Раптам Гаўрыла ірвануўся з свайго месца, кінуўся пад ногі Чалкашу абшчапіў іх сваімі рукамі і дыргануў да сябе. Чалкаш пахіснуўся, грузна асеў на пясок і, скрыгнуўшы зуба мі, рэзка ўзмахнуў у паветры сваёю доўгаю рукою. Сьдятаю ў кулак. Але ён не паспеў ударыць, спынены сарамлівым і ўпросьлівым Гаўрылавым шэптам

— Галубочку!.. Дай ты мне гэтыя грошы! Дай, на прамілы бог! Што яны табе?.. Бо за адну-ж ноч—толькі за адну... А мне—гады патрэбны.. Дай—ма ліцца за цябе буду! Вечна—у трох цэрквах—аб спасеньні душы твай!.. Бо ты-ж іх на вецер... а я-б зямлю! Эх, дай мне іх! Што табе ад іх?.. Хіба табе дорага? Ноч адна—і багат! Зрабі добрую справу Гіблы-ж ты... Няма табе ратунку... А я-б—ох! Дай ты іх мне!

Чалкаш, спалоханы, здзіўлены і раззлаваны, сядзе на пяску, адкінуўшыся назад і ўпіраючыся ў яго рукамі, сядзеў, маўчаў і страшна тарэшчыў вочы на хлопца, які ўткнуўся галавою ў яго калені і шаптаў, захабляючыся, свае ўпрошваньні. Ён адштурхнуў яго, нарэшце, ускочыў на ногі і, засунуўшы руку ў кішэню, кінуў у Гаўрылу крэдыткі.

— На! Жары...—крыкнуў ён, дрыжучы ад узрушэньня, вострага жалю і нянавісьці да гэтага прагавітага раба. І, кінуўшы грошы, ён адчуў сябе героем.

— Сам я хацеў табе болей даць. Разжаліўся ўчора я, спомніў вёску... Падумаў: дай, дапамагу хлопцу.

Чакаў, што ты зробіш, папросіш—не? А ты... Эй, мянец! Жабрак... Хіба дзеля грошай можна так катаваць сябе? Дурань! Хцівыя чэрці!.. Аж дурнеюць... За тры грошы сябе прадаеце!..

— Лябедзіку!.. Дай табе, божачка! Гэта-ж цяпер у мяне што?.. я цяпер... багатыр!..—верашчэў Гаўрыла ў захапленні, уздрыгваючы і хаваючы грошы за пазуху.—Ах ты, даражэнькі!.. Увесь век не забудуся!.. Ніколі!.. І жонцы, і дзеткам закажу—маліся!

Чалкаш слухаў яго радасны лямант, глядзеў на яго твар, які зьяў і быў скажаны захапленнем хцівасці. Глядзеў і пачуваў, што ён—злодзей, гуляка, адарваны ад усяго роднага—ніколі ня будзе такім хцівым, нізкім, адурэлым. Ніколі ня зробіцца такім!.. І гэтая думка і адчуваньне, поўнячы яго разуменьнем сваёй долі, утрымлівалі яго каля Гаўрылы на пустэльным морскім беразе.

— Ашчаслівіў ты мяне!—крычаў Гаўрыла і, схвіўшы ў Чалкаша руку, тыцкаў ёю сабе ў твар.

Чалкаш маўчаў і, як воўк, скаліў зубы. Гаўрыла ўсё выліваўся:

— Бо што-ж я думаў? Едзем мы сюды... думаю... трахну я яго—цябе—вяслом... рраз!.. грошыкі—сабе, яго—у мора... цябе гэта... га? Хто, бач, будзе яго шукаць? І знойдуць, ня будуць дачытвацца—як, ды хто. Не такі, бач, ён чалавек, каб за яго шум паднімаць!.. Непатрэбны на зямлі! Каму яго абараняць!

— Дай сюды грошы!..—раўкнуў Чалкаш, хапаючы Гаўрылу за горла...

Гаўрыла ірвануўся раз, два—другая Чалкашова рука вужакаю абвілася вакол яго... Трэскі разьдзіранай кашулі—і Гаўрыла ляжаў на пяску, шалёна вытрашчыўшы вочы. Цапаючыся пальцамі рук за паветра і ўзмахваючы нагамі. Чалкаш, прамы, сухі, драпежны, злосна выскаліўшы зубы, сьмяяўся дробным, кусьлівым сьмехам, і яго вусы нэрвова скакалі на вуглаватым, вострым твары. Ніколі, за ўсё жыцьцё, ня білі яго так балюча і ніколі ён ня быў у такой злосьці.

— Што, шчасьліў ты?—праз сьмех спытаўся ён у Гаўрылы і, павярнуўшыся да яго сьпінаю, пашоў проч, у кірунку да гораду. Але ён не зрабіў пяці крокаў, як Гаўрыла кошкаю выгнуўся, усхапіўся на ногі, і, шырока размахнуўшыся ў паветры, кінуў у яго круглы камень, злосна крыкнуўшы:

— Рразі..

Чалкаш крэкнуў, схапіўся рукамі за голаў, хіснуўся наперад, павярнуўся да Гаўрылы і заваліўся тварам у пясок. Гаўрыла замёр, гледзячы на яго. Вось ён шавяльнуў нагою, паспрабаваў узьняць галаву і выцягнуўся ўздрыгнуўшы, як струна. Тады Гаўрыла кінуўся бегчы ў далячынь, дзе над туманным стэпам вісла бахматая чорная хмара і было цёмна. Хвалі шуршэлі, узьбягаючы на пясок, зліваючыся з ім і зноў узьбягаючы. Пена сіпела, і пырскі вады лёталі ў паветры.

Пасыпаў дождж. Спачатку рэдкі, ён шьыбка перайшоў у густы, буйны і ліўся з неба тонкімі струмянкамі. Яны сьпляталі цэлую сетку з нітак вады—сетку.

якая адразу захавала за сабою далячынь стэпу і далячынь мора. Гаўрыла зьнік за ёю. Доўна нічога ня было відаць, апрача дажджу і доўгага чалавека, што ляжаў на пяску каля мора. Але вось з дажджу зноў зьявіўся, бягучы, Гаўрыла; ён ляцеў птушкаю. Падбегшы да Чалкаша, паў перад ім і пачаў варочаць яго на зямлі. Яго рука акунулася ў цёплую чырвоную сьлізь... Ён дрыгнуў і адхіснуўся з вар'яцкім, зьбялым тварам.

— Браце, устань!—шаптаў ён у шуме дажджу ў вуха Чалкашу.

Чалкаш прахапіўся і штурхнуў Гаўрылу ад сябе, крыпла сказаўшы:

— Ідзі—прэч!..

— Браце! Дуруй!.. д'ябал гэта мяне...—дрыжучы шаптаў Гаўрыла, цалуючы Чалкашу ў руку.

— Ідзі... Ідзі...—хрыпеў той.

— Здымі грэх з душы!.. Родненькі! Даруй!..

— Ідзі... ідзі ты!.. ідзі да д'ябла!—раптам крыкнуў Чалкаш і сеў на пяску. Твар у яго быў зьбялелы, злосны, вочы былі мутныя і плюшчыліся, нібы ён моцна хацеў спаць.—Чаго табе яшчэ? Зрабіў сваю справу... ідзі! Пашоў!—і ён хацеў піхнуць забітага горам Гаўрылу нагою, але ня здолеў, і зноў заваліўся-б, калі-б Гаўрыла ня ўтрымаў яго, абшчапіўшы за плечы. Твар у Чалкаша быў цяпер на роўні з Гаўрылавым тварам. Абодва былі зьбялелыя і страшныя.

— Цьфу!—плюнуў Чалкаш у шырока адчыненыя вочы свайму работніку.

Той пакорна абціёрся рукавом і прашаптаў:

— Што хочаш рабі... Не адкажу словам. Даруй, на ласку боскую!

— Гнюс!.. І грашыць нават ня ўмееш!..—пагардліва крыкнуў Чалкаш, сарваў з-пад свае курткі кашулю і моўчкі, зрэдку паскрыпваючы зубамі, пачаў абвязаць сабе галаву.—Грошы ўзяў?—скрозь зубы працадзіў ён.

— Ня браў я іх, браце! Ня трэба мне!.. бяда ад іх!..

Чалкаш засунуў руку ў кішэнь свае курткі, выцягнуў пачак грошай, адну соценную крэдытку паклаў назад у кішэню, а рэшту кінуў Гаўрыле.

— Вазьмі і йдзі!

— Не вазьму, браце... Не магу! Даруй!

— Бяры, кажу!..—зароў Чалкаш, страшна варочаючы вачыма.

— Даруй!.. Тады вазьму...—нясьмела сказаў Гаўрыла і паў у ногі Чалкашу на сыры пясок, шчодра паліваны дажджом.

— Брэшаш, возьмеш, гнюс!—упэўнена сказаў Чалкаш, і, наслу ўзьняўшы яго галаву за валасы, ён тыцнуў яму грошы ў твар.

— Бяры! Бяры! Недарма працаваў! Бяры, ня бойся! Не саромся, што чалавека ледзь не забіў! За такіх людзей, як я, ніхто ня будзе спаганяць. Яшчэ дзякуй скажучь, як даведаюцца. На, бяры!

Гаўрыла бачыў, што Чалкаш сьмяецца і яму зрабілася лягчэй. Ён моцна сьцяў грошы ў руцэ.

— Браце! а даруеш мне? Ня хочаш? а?—сьлязьліва спытаўся ён.

— Родненькі!..—у тон яму адказаў Чалкаш, узнімаючыся на ногі і хістаючыся.—За што? Няма за што! Сёння ты мяне, заўтра я цябе...

— Эх, браце, браце!..—тужліва ўздыхнуў Гаўрыла, ківаючы галавою.

Чалкаш стаяў лерад ім і ніякава ўхмыляўся, а шматка на яго галаве, патроху чырванеючы, рабілася падобнай да турэцкай фэскі.

Дождж ліў, як з вядра. Мора глуха наракала, хвалі біліся аб бераг шалёна і гнеўна.

Два чалавекі памаўчалі.

— Ну, бывай!—насьмешна сказаў Чалкаш, краіваючыся ў дарогу.

Ён хістаўся, у яго дрыжэлі ногі і ён так дзіўна трымаў галаву, нібы баяўся згубіць яе.

— Даруй, браце!..—яшчэ раз прасіў Гаўрыла.

— Нічога!—сьцюдзёна адказаў Чалкаш, пашоўшы.

Ён засігаў, крыху хістаючыся і ўсё падтрымліваючы галаву далоньню левае рукі, а праваю ціха дыргаючы свой буры вус.

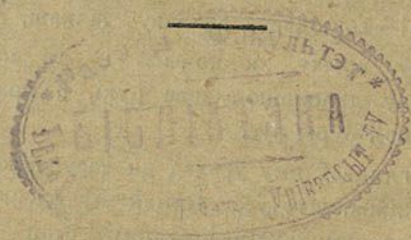
Гаўрыла глядзеў яму ўсьлед да часу, пакуль ён на зьнік у дажджы, што ўсё гусьцей ліў з хмар тонкімі, бясконцымі струмянькамі і агарнуў стэп непрагляднаю сталёвага колеру імглою.

Потым Гаўрыла здзеў сваю мокрую шапку, перахрысьціўся, паглядзеў на грошы, зацятыя ў далоні, вольна і глыбока ўздыхнуў, схаваў іх за пазуху і шырокімі, цьвёрдымі крокамі пайшоў берагам у бок, супроцьлеглы таму, дзе схаваўся Чалкаш.

Мора выла, швіргала вялікія цяжкія хвалі на пры-
брэжны пясок, разьбіваючы іх у пырскі і пену.
Дождж жвава сек ваду і зямлю... вецер гудзеў... Усё
вакол напаўнялася выцьцём, рыканьнем, гулам... Праз
дождж ня відаць было ні мора, ні неба.

Хутка дождж і пырскі хваль змылі чырвоную пля-
му на тым месцы, дзе ляжэў Чалкаш, змылі сляды
Чалкаша і сляды маладога хлопца на прыбрэжным
пяску... І на пустэльным беразе мора не засталася
нічога на ўспамін пра невялічкую драму, што разыгра-
лася між двума людзьмі.

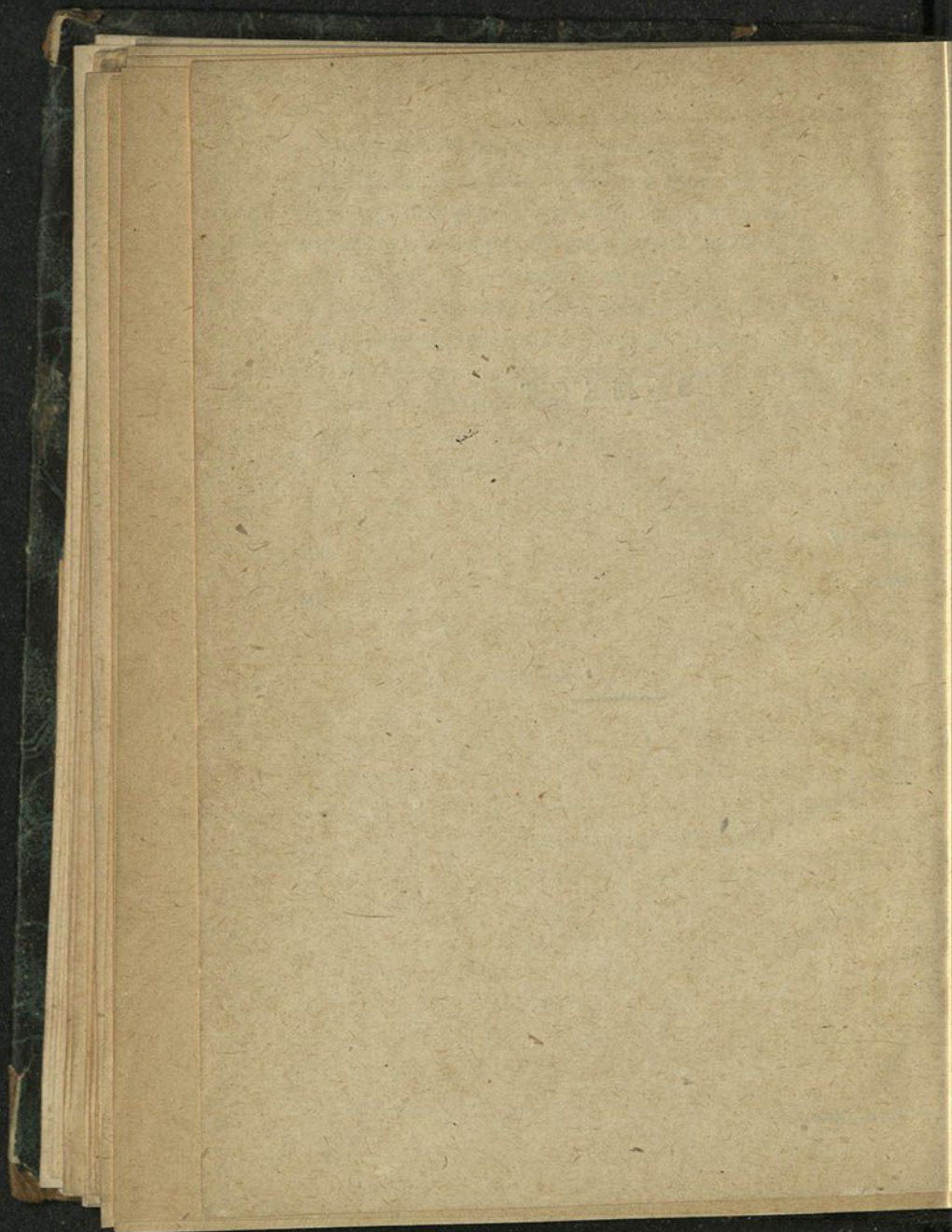
1894.

З Ъ М Е С Т

	<i>Стар.</i>
Зброднік	3
Канавалаў	30
Чалкаш	104

Адказы можна даць на чыстым аркушы паперы. Трэба толькі паставіць нумар пытання, на якое даецца адказ.

АПЫТАЛЬНІК

1. Аўтар..... 2. Назва твору.....
3. Ці падабаецца твор і што ўласна?.....
4. Ці патрэбны гэты твор у нашыя часы соцыялістычнага будаўніцтва (ці адпавядае эпасе, ці організуе волю для ўпартага творчае працы і г. д.)?.....
5. Ці зразумела напісаны (мова, тэматыка, выкладаньне)? Што ў ім не зразумелі?.....
6. Якія словы і выразы не зразумелі?.....
7. Ці няма фальшы ў абмалёўцы тыпаў і апісаных у творы падзей? Калі ёсць, дык у чым яна?.....
8. Якія думкі ўзьніклі ў вас пры чытаньні твору?.....
9. Што яшчэ можаце сказаць аб творы?.....
10. Якога характару творы вы хацелі-б чытаць?.....
11. Ваша соцыяльнае становішча?.....
12. У горадзе, мястэчку ці ў вёсцы вы жывіце?.....
13. Колькі ў месяц выдаткуеце на кнігу і газэту (калі можаце, дык вылічыце процант; калі ня можаце, пакажэце ваш заробок і суму выдаткаў на кнігу і газэту)?.....
14. Ваш узрост.....
5. Род (пол).....

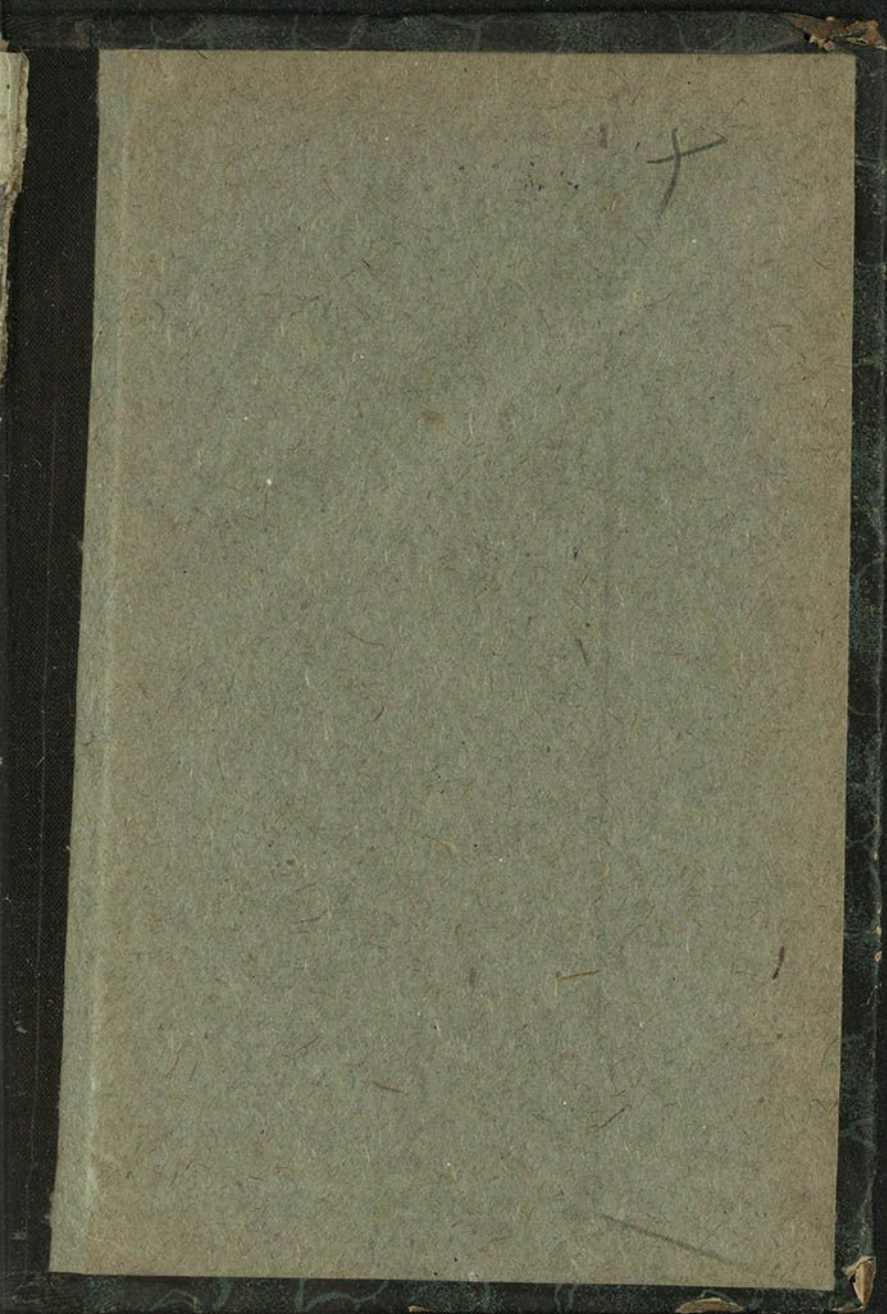
Адказы просьба накіроўваць на адрас:

Менск, Савецкая, 63, Белдзяржвыдавства.

Вел. введено
1994 г.

ЦАНА 55 кап.

80000002600 128

